

BOUWHISTORISCHE STUDIE

Graventoren te Rupelmonde

Architectuur - Erfgoed - Archief

Carlo De Caluwé - Architect

T 0494/933740 | M carlo@archivaria.be
Zuidlaan 105 | 1000 Brussel
BTW 0713.882.287 | BE89 7360 5522 4285

Karolien Janssens - Historica

T 0484/743767 | M karolien@archivaria.be
Heldenplein 9 | 2610 Wilrijk
BTW BE0759.819.509 | BE83 9734 1527 4515

www.archivaria.be

Colofon

Rapport van het Bouwhistorisch Onderzoeksbureau Archivaria.
In opdracht van Toerisme Vlaanderen, Grasmarkt 61, 1000 Brussel.

© Archivaria, 22 maart 2023

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs. Alle in het rapport opgenomen foto's zijn genomen door Archivaria, tenzij specifiek anders vermeld.

Archivaria aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek. De aanbevelingen dienen louter ter advisering van het bevoegde gezag, zijnde de dienst Monumentenzorg of het Agentschap Onroerend Erfgoed.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	4
1 Inleiding	6
1.1 Situering en projectgegevens	6
1.2 Juridisch statuut	7
2 Historische nota.....	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Situering	9
2.3 Burcht van de graven van Vlaanderen (9 ^{de} – 17 ^{de} eeuw)	14
2.3.1 Bouw van de eerste burcht, 12 ^{de} eeuw	14
2.3.2 Bouwcampagne onder Margharetha van Constantinopel, midden 13 ^{de} eeuw	15
2.3.3 Herstellings- en uitbreidingswerken onder Lodewijk van Male (1364-1384)	18
2.3.4 Herstellingswerken onder Margaretha van Male en Filips de Stoute (1384-1405)	21
2.3.5 Herstellingswerken onder Margaretha van York, 1496-1503	22
2.3.6 Verminderend belang van het kasteel van Rupelmonde, 1568-1648.....	23
2.4 Aankoop door Filips IV de Recourt de Licques, baron van Wissekerke, 1658	27
2.5 De torenresten van de Graventoren binnen de middeleeuwse burchtenbouw.....	30
2.6 Bakstenen belvédère gebouwd door architect François De Verly, 1817	35
2.6.1 De opdrachtgever: Baron De Feltz	35
2.6.2 Het 19 ^{de} -eeuwse uitzicht van de bakstenen belvédère.....	38
2.6.3 Het ontwerp van de Graventoren	42
2.6.3.1 Architect François Verly (1763-1818).....	42
2.6.3.2 De Graventoren als “follie”	43
2.6.4 Verbouwingen uit de eerste helft van de 20 ^{ste} eeuw	48
2.6.5 Inrichting van het Scheldemuseum in het midden van de 20 ^{ste} eeuw	62
2.6.6 Herstellingswerken op het einde van de 20 ^{ste} eeuw	67
2.7 Mercator in Rupelmonde	70
3 Hedendaagse toestand.....	73
3.1 Stedenbouwkundige context	73
3.2 Exterieur	77
3.3 Interieur.....	87
3.3.1 Kelder.....	87
3.3.2 Gelijkvloerse verdieping	96
3.3.3 Eerste verdieping.....	107

3.3.4	Tweede verdieping	114
3.3.5	Derde verdieping	119
3.3.6	Vierde verdieping	123
3.4	Schadebeeld	128
4	Conclusie	131
4.1	Ontstaan	131
4.2	Middeleeuwse ontwikkeling van de waterburcht.....	131
4.3	Romantisch jachtpaviljoen	134
5	Waardestelling	137
5.1	Algemeen.....	137
5.1.1	Historische waarde	137
5.1.2	Architecturale waarde	137
5.1.3	Esthetische waarde	138
5.1.4	Archeologische waarde	138
5.1.5	Sociale en volkskundige waarde.....	138
5.1.6	Ruimtelijk-structurerende waarde	139
5.1.7	Stedenbouwkundige waarde.....	139
5.2	Waarderingskaarten.....	140
6	Aanbevelingen	146

1 Inleiding

1.1 Situering en projectgegevens

Het onderwerp van deze studie is de Graventoren, gelegen in de Kasteelstraat te 9150 Kruibeke. Het perceel is kadastraal gekend onder Kruibeke, afdeling 3 (Rupelmonde), sectie A, nr. 0540/00E000.

Fig. 1: Aanduiding van de Graventoren binnenin haar ruimere omgeving. De Kasteelstraat vormt de verbinding tussen het dorpsplein van Rupelmonde (Mercatorplein) en het zogenaamde Mercatoreiland. ([Geoportaal](#) | [Onroerend Erfgoed](#))

Fig. 2: Focus op het kadastraal perceel van de Graventoren. ([Geoportaal](#) | [Onroerend Erfgoed](#))

1.2 Juridisch statuut

Het perceel is op twee manieren beschermd, namelijk als:

Beschermd dorpsgezicht

- Beschrijving

De bescherming als dorpsgezicht omvat de getijdenwatermolen met molenaarswoning, de kapel ter ere van Jezus, de Graventoren, de langgestrekte hoeve bij de Graventoren, de scheepshelling en de Kasteelstraat met enkele woningen en Nederstraat. De gevels die zich op de grens van de afbakening bevinden en waarvan de rest van het gebouw buiten de afbakening ligt, maken in dit geval geen deel uit van de bescherming. De bescherming geldt sinds 30 juli 1982 (ID: 9501).

- Waarden

Het beschermingsdossier motiveert de bescherming als volgt: "De watermolen en het molenaarshuis, de kapel en de Graventoren met hun omgeving zijn beschermd als dorpsgezicht omwille van de historische waarde van de kleinschalige, hoofdzakelijk 19de-eeuwse bebouwing."¹

Fig. 3: Afbakening in het blauw van de bescherming "Getijdenwatermolen en molenaarswoning, kapel en Graventoren met omgeving" als dorpsgezicht.

¹ [Getijdenwatermolen en molenaarswoning, kapel en Graventoren met omgeving | Inventaris Onroerend Erfgoed](#)

Monument

- Beschrijving

Het beschermingsdossier motiveert de bescherming als volgt: *“De Graventoren is beschermd als monument omwille van de historische waarde als restant van de in kern 13de-eeuwse waterburcht met toepassing van het strategisch systeem van flankbestrijking.”* De bescherming geldt sinds 30 juli 1982 (ID: 9497).

- Waarden

De Graventoren is beschermd als monument omwille van het algemeen belang gevormd door de historische waarde.²

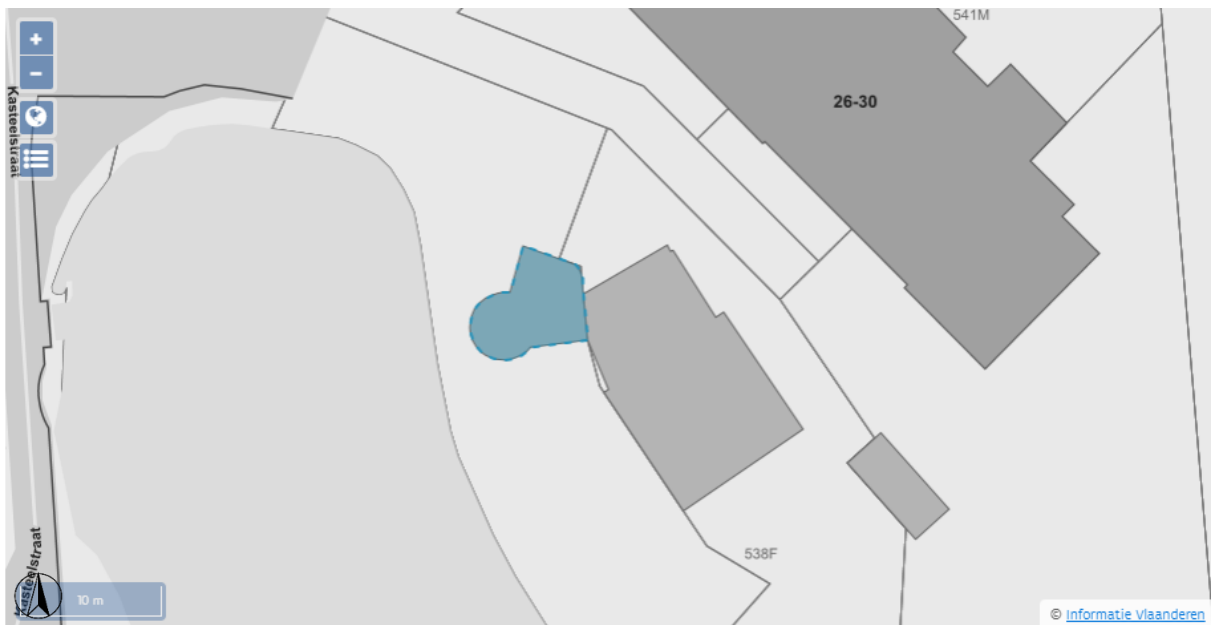

Fig. 4: Afbakening van de bescherming “Graventoren” als monument in het blauw.

² [Graventoren | Inventaris Onroerend Erfgoed](#)

2 Historische nota

2.1 Inleiding

Naar de Graventoren van Rupelmonde werd reeds zeer grondig historisch onderzoek verricht. In 2017 maakte bouwhistorica Anneleen Cassiman een bouwhistorische studie van de Graventoren. Voor de middeleeuwse geschiedenis baseerde ze zich op de bestaande literatuur, en voor de 19de en 20ste-eeuwse aanpassingen en toenmalig uitzicht van de Graventoren deed ze bijkomend archiefonderzoek. Deze informatie linkte ze vervolgens aan de in 2017 nog bestaande bouwsporen in situ. Een jaar later verscheen het boek van Kevin Poschet *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde: van burcht tot Graventoren*. Dit boek is hét naslagwerk voor wie meer wil te weten komen over de bouw van de eerste burcht in Rupelmonde, haar mogelijke uitzicht en haar evolutie tot de vandaag nog bestaande Graventoren. Poschet verrichte niet enkel zeer uitgebreid archiefonderzoek in de middeleeuwse archieven, maar verschaftte ook een zeer duidelijke en brede situering en plaatsing van de verschillende uitbreidingsfases of fases van vernieling in de toenmalige historische context. Zijn archiefonderzoek bracht ook heel wat nieuwe informatie aan het licht, die door vorige onderzoekers nog niet werd teruggevonden of fout werd geïnterpreteerd, en dus nog niet in de studie van Cassiman werden opgenomen. Onderstaande tekst werd daarom, omwille van dit grondige en uiterst uitgebreide historisch onderzoek, integraal en letterlijk overgenomen uit het boek van Poschet, en voor de recentere hoofdstukken aangevuld met de studie van Cassiman. Enkel wanneer er precieze bronvermeldingen binnen dit hoofdstuk werden bijgevoegd, werd dit aanvullend door Archivaria bovenop beide onderzoeken opgezocht en teruggevonden.

2.2 Situering

Het kasteel van Rupelmonde werd gebouwd langs de Schelde, ter hoogte van de monding van de Rupel die toen rechtover aan de andere kant van de Schelde gelegen was. De bedding van de Rupel heeft zich wellicht door grote overstromingen in de 14de eeuw naar meer stroomafwaarts verlegd. Deze precieze locatie was zeer strategisch. De Schelde en de Rupel vormden namelijk de grens tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant. Rupelmonde was toen een van de verste uithoeken van Vlaanderen en voor de graven van Vlaanderen was het dus een ideale locatie als uitiem verdedigingspunt tegen Brabant aan de overkant van de Schelde. Interessant hierbij is wel dat er vermoedelijk al een woonkern bestond in Rupelmonde voordat de versterking er kwam. Meestal zien we net het omgekeerde, dat mensen zich bij de burcht vestigden waar ze van bescherming konden genieten van de plaatselijke heer. De burcht van Rupelmonde werd echter aan de voet van de steile cuesta gebouwd, een met zand overdekt, dik kleipakket dat zich uitstrekt tot Waasmunster en dat de Schelde in een grote bocht om het Waasland heen dwingt. Dit terwijl het dorpscentrum met het rechthoekige plein een stuk hoger ligt. Dit hoogteverschil geeft een strategisch nadeel voor het kasteel ten opzichte van het dorpscentrum, bovendien wordt het kasteel hier blootgesteld aan overstromingsgevaar. Vermoedelijk moet er dus al bebouwing geweest zijn en onvoldoende plaats rondom het hoger gelegen marktplein om op die locatie nog een versterking op te richten.

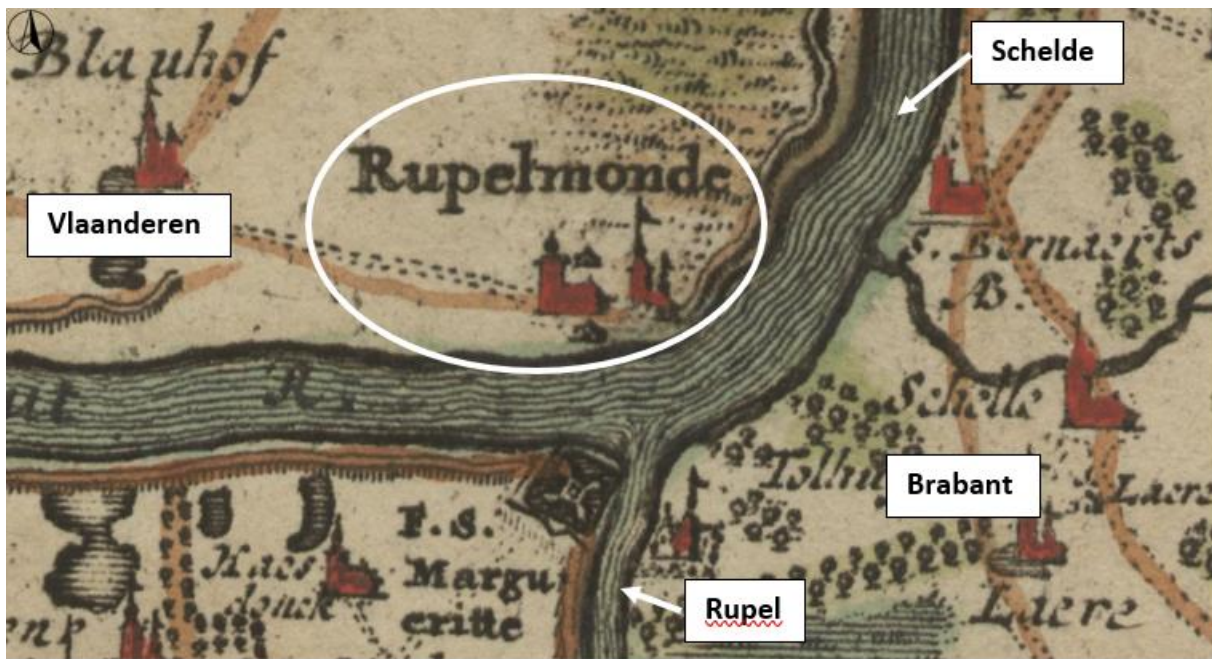

Fig. 5: De Fricckaart uit 1712 met zicht op Rupelmonde aan de Schelde, op de grens van graafschap Vlaanderen en hertogdom Brabant. ([Geoportaal](#) | [Onroerend Erfgoed](#))

Alle handelsverkeer over de Schelde tussen Gent en de Noordzee en van en naar de Brabantse steden via de Rupel en haar zijrivieren moesten via de burcht passeren. De Schelde was toen ook nog één van de belangrijkste verkeersassen van de Nederlanden. Stroomopwaarts bracht de Schelde de handelaars naar Gent, Oudenaarde en Doornik en via de Leie tot Kortrijk en Frans-Vlaanderen, stroomafwaarts stroomde ze langs Antwerpen, de Zeeuwse wateren en de Noordzee in. De Rupel, die op de tegenoverliggende oever in de Schelde uitmondt, leidde recht naar het hart van Brabant. Via de Nete, Dijle en Zenne kwamen handelaars in Mechelen, Leuven, Brussel, Vilvoorde en zelfs Hasselt. Rupelmonde was zo ook een zeer belangrijke locatie voor de betaling van de grafelijke tol. Alle schepen die met koopwaren voorbij voeren, moesten er een vastgesteld tarief betalen, waarvan de Rupelmondenaars waren vrijgesteld. In 1187 haalde de tollenaar 112 ponden Vlaams op, meer dan zes keer zo veel als de andere grafelijke tol te Aalst. Het heffen van de tol op het handelsverkeer was een recht van de graaf van Vlaanderen dat gerechtvaardigd werd als tegenprestatie op het verlenen van een vrije doorvaart op de Schelde en de Beneden-Rupel aan de kooplui. In de plaats van deze financiële tegenprestatie werden bruggen, verkeerswegen, marktplaatsen en dergelijke onderhouden, en werd de veiligheid van de kooplui gewaarborgd.³ De graaf van Vlaanderen oefende de rechtsmacht uit op de Schelde. Een verplichting die hieruit voort vloeyde was dat al de vis, gevangen op de Schelde en het deel van de Rupel tot de Eykervliet, in de vismijn van Rupelmonde moest verkocht worden.⁴ Dit gebeurde tijdens de wekelijkse markt. Alle inwoners van Waas waren verplicht om hun waren eerst op de weekmarkt van Rupelmonde aan te bieden vooraleer ze ermee naar een andere markt mochten trekken. Vanaf 1455 golden die verplichtingen enkel nog voor zij die rond de stad binnen een straal van 2 mijlen woonde. Maar Rupelmonde kreeg dan de stapel van granen en bieren. Dat betekent dat de bieren, granen

³ Over de grafelijke tol te Rupelmonde, zie: PEETERS, Jean-Paul, "De oudste bekende gedetailleerde rekening van de grafelijke tol van Rupelmonde (24 juni 1385-31 januari 1386), *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 1994, 259-262.

⁴ WELLENS, H., "Waarom sommige vissers van Rumst hulde moesten brengen aan de Heer van Beveren, Rumst, 2019. ([\(3\) Waarom sommige vissers van Rumst hulde moesten brengen aan de Heer van Beveren | Hugo Wellens - Academia.edu](#))

en andere levensmiddelen die in de haven aankwamen in een stapelplaats moesten ondergebracht worden waar ze publiek te koop werden gesteld.⁵

Ook bevond zich te Rupelmonde op het neerhof van het kasteel (en later buiten de muren) de grafelijke graanspijker. Dit was een enorme schuur voor de inning van alle graanbelastingen uit het Land van Waas. Oorspronkelijk moesten de boeren daar de ruwe haver inleveren die ze de graaf jaarlijks verschuldigd waren; later betaalden ze de waarde van de verschuldigde haver in speciën. In 1187 incasseerde de ontvanger er volgens de oudst bewaarde rekening of Gros Brief iets meer dan 350 zakken haver. Onderhevige kantoren in Melsele, Haasdonk, Vrasene en Voorhoute (bij Kemzeke), Elversele en bij Waasmunster haalden nog eens duizend zakken op. In 1187 blijkt er ook al een molen geweest te zijn, ter hoogte van het kasteel. De opbrengst van de molen was in de 12de eeuw ten opzichte van de andere inkomstposten vrij bescheiden. De inkomsten van de grafelijke tol leverden namelijk 22 keer meer op dan de molen. Het verkrijgen van inkomsten van de molen berustte op een oud heerlijk privilege. Het gebruik van wind en water om te malen was immers niet vrij, maar kwam toe aan de heer van het domein waarop de molen stond. Naast de handel, scheepvaart en visserij ontstonden in Rupelmonde allerlei bedrijven zoals scheepswerven, brouwerijen, leerlooierijen, wolweverijen, volderijen en touwslagerijen. De twee jaarmarkten brachten ook nog verschillende handelaren van heinde en ver.

De verstedelijking van Rupelmonde was dus in sterke mate te danken aan de aanwezigheid van de grafelijke burcht. Deze ontwikkeling vloeiende voort uit een aantal privileges, zoals een weekmarkt, tolvrijstelling voor Rupelmondse schippers, het regionale monopolie op bierbrouwen, een vismijn,... – die de graven van Vlaanderen sinds het begin van de 14de eeuw aan hun domein van Rupelmonde hadden toegekend. Op administratief vlak voerde Rupelmonde ook de boventoon in het Waasland. Het Vlaams archief was er ondergebracht; de charters van het graafschap werden immers bewaard op het kasteel. Al deze grafelijke instellingen brachten tal van ambtenaren en nog meer bezoekers naar Rupelmonde. Tijdens conflictperiodes bleken de grafelijke privileges echter een vergiftigd geschenk voor de bevolking. De burcht van Rupelmonde was namelijk ook een zeer belangrijk strategisch en militair bolwerk. In elk van de vele stedelijke opstanden of oorlogen werden de inwoners van Rupelmonde het mikpunt van rondtrekkende krijgsbenden die zich meester wilden maken van de verspreide grafelijke bolwerken om het omliggende platteland en de waterwegen te controleren. Verschillende keren stonden de burcht en haar bemanning bloot aan militaire bedreigingen die een dramatisch impact hadden op de bevolking van Rupelmonde. Ook de troepen uit het kasteelgarnizoen gaven zich geregeld over aan plundering en vernielingen. De tweede helft van de 17de eeuw zou uiteindelijk de gestage neergang van het Gravenkasteel inluiden. Het strategisch belang van de burcht verminderde, delen werden vernield, niet meer heropgebouwd en gebruikt als steengroeve. Het is vooral dankzij Guillaume de Feltz dat een deel van de ruïnes de sloophamer overleefde en de huidige Graventoren begin 19de eeuw het levenslicht zag.

---

⁵ MARIS A., “ De bevolking van Rupelmonde van de middeleeuwen tot 1585”, HK, 1980. ([DE BEVOLKING VAN RUPELMONDE VAN DE MIDDELEEUWEN TOT PDF Gratis download \(docplayer.nl\)](#))

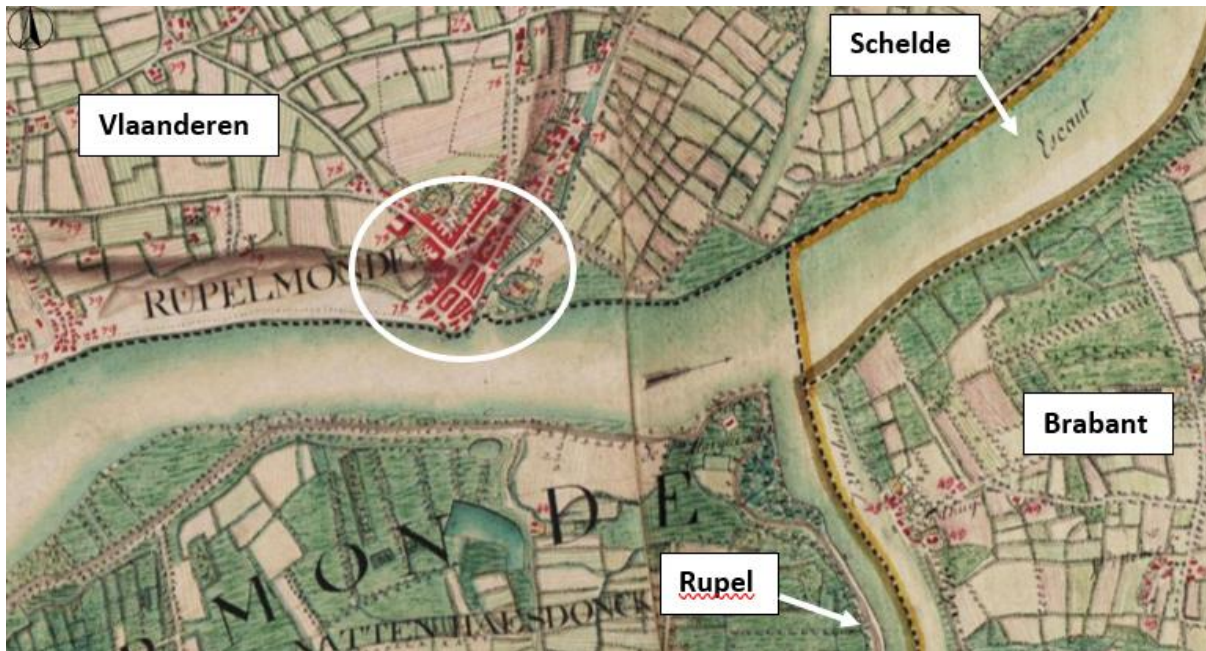

Fig. 6: De de Ferrariskaart uit 1771-1778. De gele lijn langs de Schelde en de Rupel duidt de grens tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant. ([Geoportaal](#) | [Onroerend Erfgoed](#))

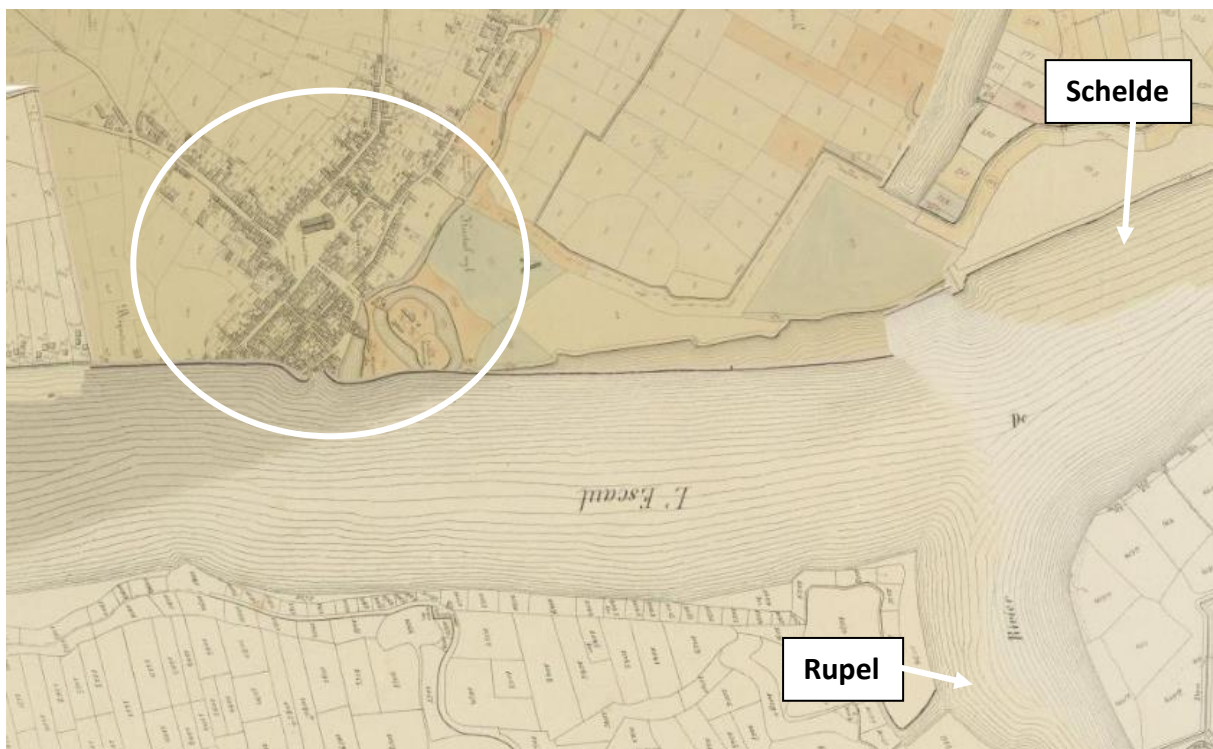

Fig. 7: Rupelmonde op de kaart opgemaakt door Popp, circa 1860. ([Geoportaal](#) | [Onroerend Erfgoed](#))

Tot midden 20ste eeuw kende Rupelmonde een zeer gevarieerde handel en nijverheid, die bijna volledig georiënteerd was op de Schelde. De meeste van deze activiteiten speelden zich af aan het haventje voor de getijdenmolen, waar boten kwamen aanmeren om te laden en te lossen. Deze bedrijvigheid vond dag en nacht plaats, aangezien zij afhankelijk was van eb en vloed. Naast steenbakkerijen en twee brouwerijen waren er in Rupelmonde niet minder dan drie zoutziederijen, die tot ver in de omgeving bekendheid genoten. Ook waren er een groot aantal blokmakerijen, mandenmakerijen en touwslagerijen. Op het havenplein was er ook een vismijn. Om het fort van Haasdonk van het nodige materiaal te voorzien werd in 1910 een tramspoor aangelegd: van de kade tot over de markt, met aansluiting op

het bestaande traject. Vijf jaar later werd het spoor al weer verwijderd. De gebouwen op de kade, waarvan verschillende met een industrieel uitzicht, waren getuigen van het nijverheidsverleden van Rupelmonde. De bloemstoommolen uit 1867 (gesloopt in 1967) was met zijn 15 meter hoogte en een fabrieksschouw van ruim 30 meter het meest opvallende bouwwerk.⁶

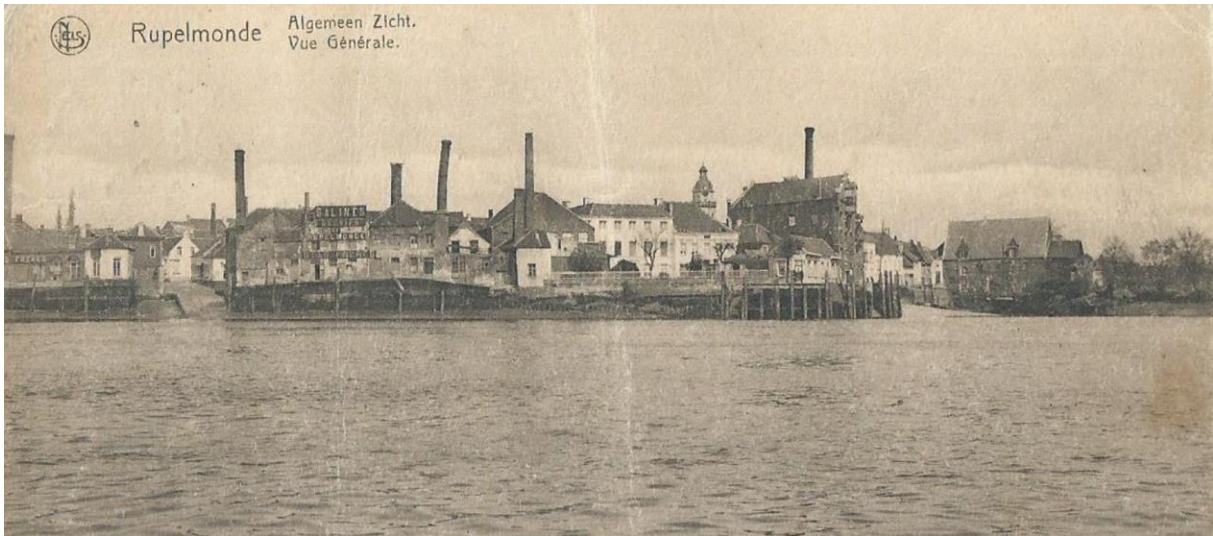

Fig. 8: Ongedateerde postkaart met zicht op Rupelmonde. De Graventoren valt rechts net buiten de foto. Het uiterst rechtse gebouw is de Getijdenmolen van Rupelmonde. (DELCAMPE Postkaarten)

⁶ DE JONGHE, J., "De watermolen van Rupelmonde: een verantwoorde restauratie", *Heemkundige kring Wissekerke*, juni 1997, 22/2, Temse, 28-29.

2.3 Burcht van de graven van Vlaanderen (9de – 17de eeuw)

2.3.1 Bouw van de eerste burcht, 12de eeuw

Een precies jaartal voor de bouw van de burcht werd niet teruggevonden na historisch onderzoek door verschillende historici. Wel kwamen er doorheen de tijd verschillende hypotheses tot stand. Zo werd geopperd dat de Romeinen of ingeweken Franken de eerste versterkingen hadden opgericht in Rupelmonde, maar hier werden nooit archeologische vondsten van teruggevonden die dit zouden kunnen staven. Een volgende oprichtingsperiode die genoemd werd is de 9de of 10de eeuw, toen de Noormannen de Scheldevallei teisterden en te Antwerpen tegen de rivier een versterking werd opgericht. Het jaar circa 884, toen het graafschap Vlaanderen werd opgericht wordt hierbij ook vernoemd als mogelijke oprichtingsdatum. En ook de 11de eeuw wanneer de graaf van Vlaanderen een defensiesysteem langs de Schelde (de grens met het hertogdom Brabant) aanlegde, met kastelen in Valenciennes, Ename, Gent en Antwerpen zou een mogelijke oprichtingsdatum kunnen zijn. Bij al deze hypotheses ontbreken echter de historische en archeologische argumenten. De eerste vermeldingen in de archiefbronnen van een mogelijke versterking in Rupelmonde dateren uit de 12de eeuw:

1128

Iwein van Aalst en Daneel van Dendermonde namen op 12 juni 1128 vijftig ridders gevangen “bij” Rupelmonde. Of er toen al een versterking stond werd niet vermeld.

1151

Lauretta, weduwe van Iwein van Aalst en dochter van de graaf van Vlaanderen (Diederik van de Elzas), en haar zoon Diederik van Aalst bezegelen een schenkingsakte te Rupelmonde. Lauretta had midden 12de eeuw dus al een residentie of versterking in Rupelmonde. Het is mogelijk dat Rupelmonde als bestuurlijk (of zelfs militair) centrum werd uitgebouwd in de jaren 1130-1140, om tegengewicht te bieden tegen de opkomende heren van Beveren die toen de titel van Iwein van Aalst als heer van Waas betwistten. Iwein van Aalst richtte alleszins al midden 11de eeuw een motte op in Aalst, en in Drogen in de eerste helft van de 12de eeuw, als symbolische statements. Lauretta zou uiteindelijk in een klooster intrekken en haar enige zoon Diederik van Aalst overleed in 1165, waardoor de bezittingen (het Land van Waas), inclusief het domein van Rupelmonde, naar haar vader de graaf van Vlaanderen gingen, en zo deel gingen uitmaken van het grafelijk patrimonium. Het waren dus niet de graven van Vlaanderen, maar wel de graven van Aalst die het initiatief namen om Rupelmonde uit te bouwen tot residentie en bestuurlijk centrum met kanselarij.

1187

Vermelding van landbouwbedrijven (“*curtilis*”), een tol (“*conductus*”), een molen (“*molino*”) en een graanopslagplaats of spijker (“*spicarium*”) te Rupelmonde in een Gros Brief, de oudst bewaarde opsomming van de grafelijke inkomsten. Rupelmonde moet uitgegroeid zijn tot een volwaardig grafelijk economisch centrum. Dat het kasteel niet vermeld werd, is niet gek aangezien dit op zich geen opbrengsten opbracht.

1194

De eerste letterlijke vermelding van een “*castrum*” dateert uit 1194 en werd neergeschreven door de Henegouwse kroniekschrijver Giselbert van Bergen: “*parvum castrum comitis, scilicet Rupelmonde*”, ofwel de kleine burcht van de graaf, Rupelmonde genaamd. Deze vermelding kadert binnen de strijd om het Land van Waas tussen de heren van Beveren en de graaf van Vlaanderen, waarbij Diederik van Beveren het castrum van Rupelmonde bezette. De woordkeuze “*castrum*” is hierbij interessant, aangezien de schrijver ook voor alternatieven had kunnen kiezen met kleine betekenisverschillen, zoals

“castellum” (kasteel); “munitio” (versterking, de term die hij aan het mottekasteel van Beveren toe-kende), “murus” (ommuuring) of “turris” (toren). Zeker vanaf het einde van de 9de eeuw tot de 13de eeuw werden de termen “castellum” en “castrum” als synoniemen gebruikt, zowel voor burchten als voor stedelijke versterkingen. Wat de schrijver precies met “klein” (“parvum”) bedoelde is moeilijk in te schatten. Wellicht vergelijk hij dit met andere grafelijke kastelen, zoals bijvoorbeeld het Gravensteen in Gent dat toen rond 1180 van een oude stenen donjon tot een immens zaalgebouw van 30 meter hoog was omgevormd, omringd door een ringmuur met torentjes. Mogelijk was het castrum van Rupelmonde nog niet aangepast aan de meest moderne bouwtechnieken, en ging het nog om een centraal zaalgebouw of donjon op een bescheiden motteheuvel, dat zowel de residentiële, als militaire en bestuurlijk functies vervulde.

De topografische gegevens lijken deze ontstaanshypothese als motteburcht in elk geval te ondersteunen. Vooral vanuit de lucht is zichtbaar hoe de huidige Graventoren zich op de rand bevindt van wat ooit een groot, achtvormig eiland moet zijn geweest, waarvan enkel aan de westzijde de oorspronkelijk gracht nog aanwezig is. De achtvorm is ook nog goed zichtbaar op 19de-eeuwse kaarten (zie vorig hoofdstuk) en kan verwijzen naar het ruime neerhof en het kleinere opperhof die beide omweld waren. Op het neerhof werden behalve graanschuren, een paardenstal, nijverheidsateliers, ... vaak ook een comfortabele hoofdresidentie opgetrokken. Het meest opvallende gebouw was echter de toren op de aarden heuvel of motte van het opperhof. Hier konden de bewoners zich in tijden van nood verschansen, maar het had ook een belangrijke symbolische functie als uiterlijk vertoon van prestige.

1195-1200

Drie oorkonden met de vermelding van “*apud Rupelmondam*”.

2.3.2 Bouwcampagne onder Margharetha van Constantinopel, midden 13de eeuw

De “kleine” motteburcht van Rupelmonde werd in het midden van de 13de eeuw vergroot en versterkt door Marghareta van Constantinopel. Het begin van de regering van de gravin van Vlaanderen (1244-1278) vormde een woelige periode voor de burcht. Na de dood van graaf Boudewijn IX van Vlaanderen kwamen zijn twee dochters Joanna en Marghareta van Constantinopel onder de hoede van de Franse vorst Filips II Augustus. Na een conflict tussen de echtgenoot van Johanna en de Franse vorst werden ze in 1226 verplicht om de Franse koning 50.000 lb.par. te betalen, gedurende tien jaar een Frans garnizoen te onderhouden in de burcht van Dowaaï en geen nieuwe versterkingen op te richten langs de Schelde, wat de noordelijke grens tussen het koninkrijk Frankrijk en het Duitse keizerrijk vormde. Margaretha volgde haar zus op als gravin van Vlaanderen. Zij had twee zoons uit een eerste huwelijk, en drie zoons uit een tweede huwelijk, die echter een verbeterde strijd om haar opvolging en haar domeinen uitvochten. Margaretha koos, om de eenheid van haar gebieden te behouden, voor de zijde van haar jongste zonen Wille, Gwijde en Jan van Dampierre. In de strijd om haar opvolging werd het kasteel van Rupelmonde in 1247 door een troepenmacht uit het Heilig Roomse Rijk, verzameld door Jan van Avennes (zoon uit eerste huwelijk van Margaretha), bezet en kostte het Margaretha een gigantisch bedrag om de burcht terug te winnen. Jan Van Avennes huwde met Aleidis van Holland, waardoor een machtige Hollandse-Henegouwse alliantie ontstond, die zoveel mogelijk domeinen van Margharetha trachtte af te dwingen. Het is dit conflict dat waarschijnlijk de voornaamste reden was voor de uitbouw van het kasteel van Rupelmonde, wat zou hebben aangevangen in 1252. Volgens het verdrag van 1226, was Margharetha echter verboden om het kasteel van Rupelmonde te versterken. Doordat de Franse koning op kruistocht was, kon ze van de leemte in het leenheerlijke gezag echter gebruik maken om haar militaire positie in Vlaanderen en tegenover haar directe burens te verstevigen. Toen de Franse vorst terug thuis kwam, had ze hem echter meer dan nodig, aangezien in de strijd haar

zonen de Dampierres in Holland gevangen genomen waren. Ze stelde zich onderdanig op, erkende de Franse vorst als opperleenheer, waardoor deze laatste niet anders kon dan zijn toestemming te geven om de burcht van Rupelmonde verder te versterken. Wat de aard van de werkzaamheden van gravin Margaretha van Constantinopel precies waren, stond echter niet in de kronieken vermeld. Mogelijk gaat het hier om de eerste versterking van de houten constructie van het kasteel en werd de oude motteburcht uitgebouwd tot een volwaardige moderne waterburcht.

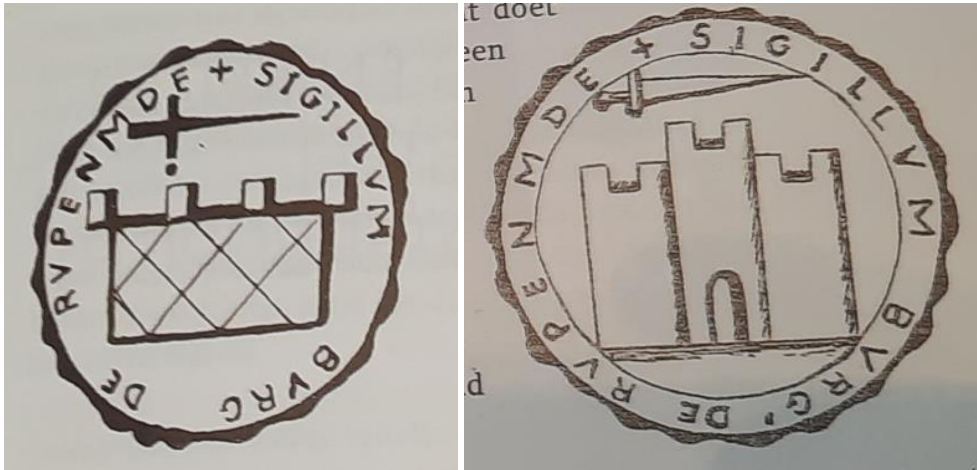

Fig. 9: Zegel uit 1237 en 1276 van de “burg[us] de Rupenm[on]de. De zegel uit 1276 doet denken aan latere afbeeldingen van de burcht: een weermuur met kantelen, voorafgegaan door een monumentaal poortgebouw en omgeven door een slotgracht. (prenten overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

Fig. 10: De onderbouw van de huidige Graventoren in Doornikse kalksteen dateert uit circa 1254.

Vandaag rest de onderbouw uit Doornikse kalksteen van de Graventoren waarschijnlijk uit deze bouwcampagne en behoorde ze tot de ringmuur. Dit lijkt alleszins de conclusie te zijn na onderzoek en vergelijking van de gebruikte steenmaterialen, de steenformaten, bouwwijze en opbouw van de latrines. De Doornikse kalksteen werd in de omliggende streken al gebruikt voor Romeinse en Karolingische bouwwerken (bijvoorbeeld de Gentse kloosters van Sint-Baafs en Sint-Pieters), maar bleef in trek tot ver in de 14de eeuw en zelfs later. Uit bewaarde bouwrekeningen blijkt dat bouwmeesters in de 14de eeuw bij de constructies van hun burchten langs de Schelde (Antwerpen, Beveren, Rupelmonde, Saefthinghe) stevast een combinatie hanteerden van lokale baksteen en witte kalkzandsteen uit Brabant. Enkel hoger op de Schelde (bijvoorbeeld bij de bouw van de Bourgondische burcht van Oudenaarde) bleef het meer rendabel om Doornikse stenen aan te voeren. Een eerste datering van de ringmuur is dus dat deze ouder moet zijn dan de tweede helft van de 14de eeuw. De afwerking van de steenblokken verwijst vervolgens naar de 12de-13de eeuw. In Gent bijvoorbeeld werden de oudste gebouwen in Doornikse steen (9de-11de eeuw) opgetrokken in kleine, onregelmatig

gehouwen stukken breuksteen. In de 12de en 13de eeuw werden de steenformaten groter en doken vlakgehouwen stenen op aan muuropeningen en op hoeken, maar bleef het gebruik van breuksteen overwegen. Voorbeelden hiervan zijn nog te zien in het Gravensteen, het Bijlokehospitaal en tal van Stenen (middeleeuwse patriciërwoonings). Pas later, in de 14de eeuw, duiken enkel nog gekantrechte steenblokken op in een zeer regelmatig metselverband. De overdekking van de zogenaamde onderaardse gang van de Graventoren (eigenlijk de interne gang van de weermuur) met grote, natuurstenen platen doet dan weer denken aan de bedekking op de 12de-eeuwse onderaardse paardenstallen van het Gravensteen. Ook het gewelf van de torenruimte in de onderaardse gang is op gelijkaardige wijze aangebracht: natuurstenen ribben dragen een overwelfing van verticaal geplaatste, platte breuksteen. Vandaag zijn daarnaast ook nog twee latrineopeningen zichtbaar. Dergelijke latrines komen voor van de 12de tot de 15de eeuw, maar waren het meest courant in de 12de en 13de eeuw. Aangezien in de 14de en 15de eeuw latrines steeds vaker in een uitkragende erker werden aangebracht, lijkt ook hierdoor een datering onder Margaretha van Constantinopel aannemelijk.

Onder Margaretha van Constantinopel werd het opper- en neerhof samengevoegd tot een aaneengesloten dubbele eilandstructuur waarrond een hoge ringmuur werd gebouwd in Doornikse steen. De ringmuur zou van 17 ronde hoektorens voorzien geweest zijn, vierkante torens en kleinere arkeltorens, schietgaten op meerdere niveaus en een dubbele binnenmuurse weergang. Onder de ringmuur liep een halfondergrondse, gemetselde weergang die in verbinding stond met de onderste torenruimtes die in gebruik waren als gevangenissen. Een hoge poorttoren domineerde de ingang van de burcht. Op het binnenplein stond een zaalgebouw met daarin de grafelijke vertrekken, grote ontvangstzaal en schatkamer voor de oorkonden. Het bouwwerk dat door Margaretha van Constantinopel was opgetrokken werd het *Vierkant* of *Lood* genoemd en er konden zonder probleem schepen aanmeren en voor anker liggen. Het *Lood* bestond uit verschillende kamers, kelders, en vertrekken, waaronder de zogenaamde 's Gravenzaal, die zeer groot was en ondersteund werd door pilaren, en te betreden was via vier verschillende gaanderijen. Ook kon via de gaanderijen langs vier trappen naar de bovenverdieping gegaan worden. In 1334 werd er ook een slotkapel opgericht.

De burcht werd door Margaretha van Constantinopel in eerste instantie opgevat als vorstelijke residentie. Haar zoon Gwijde van Dampierre zou er tijdelijk zijn intrek in genomen hebben, en ook onder zijn opvolgers bleef het residentiële aspect intact. De latere graven van Vlaanderen en hertogen van Bourgondië zouden slechts sporadisch op het kasteel verblijven. De burcht beschikte naast de residentiële functie echter nog over andere zeer bepalende invullingen, die het gebouw zeker en vast bekend maakte. Zo werd er ook een vorstelijke gevangenis, centraal archiefdepot voor de grafelijke oorkonden, en een artilleriearsenaal ingericht, en deed het als garnizoenshoofdplaats dienst.

De gevangenis was er ten laatste in het eerste kwart van de 14de eeuw. Hier zouden vele individuen belanden die als staatsgevaarlijk gezien werden, waarvan de bekendste enerzijds wellicht Lodewijk van Nevers is, zoon van Robrecht van Bethune die bekend stond als de Leeuw van Vlaanderen, en verdacht werd van een moordpoging op zijn vader, en anderzijds cartograaf Gerardus Mercator, die in 1544 acht maanden in de gevangenis doorbracht op verdenking van ketterij. Tegen het midden van de 17de eeuw nam het belang van het slot als gevangenis stelselmatig af.

In de periode 1242-1272 werden de eerste akten overgebracht van de grafelijke kanselarij in Brugge naar Rupelmonde. Deze zullen neergelegd geweest zijn in het archiefdepot (*tresorie*), te situeren in het 13de-eeuwse zaalgebouw boven de grote zaal. Op 14 november 1336 werd een tweede groot deel van de grafelijke archivalia vanuit Brugge naar Rupelmonde verhuisd. Vanaf de Bourgondische periode zou de rol van Rupelmonde als centraal archief geleidelijk afgebouwd zijn ten voordele van Rijsel en het doek viel volledig over het archiefdepot naar aanleiding van de godsdiensttroebelen van de tweede helft van de 16de eeuw.

2.3.3 Herstellings- en uitbreidingswerken onder Lodewijk van Male (1364-1384)

Volgens een inventaris uit 1355 bestond het kasteel uit een wapenkamer ("*isercamere*"), een zaal en (aanpalende) slaapvertrekken, een voorraadkelder ("*bottelrie*"), een keuken, een smidse, een molenhuis, bakhuis, een brouwerij, een gevang, een waterput en tenslotte de schatkamer met daarboven een opslagruimte voor geschut. Ook zouden de verschillende delen van het kasteel toen in ruïneuze toestand geweest zijn. In 1361 werd een zelfde indeling aangetroffen. Onder Lodewijk van Male werden verschillende herstellingswerken uitgevoerd aan het kasteel. We krijgen een beeld van deze werken dankzij de bewaarde kasteleinsrekeningen van Simon en Filips van der Couderborch. De brug, de smidse, de grote zaal en de schatkamer werden aangepakt, maar ook de dijken van de omwalling werden verstevigd en hersteld. Er werd ook een "*nieuw werck*" gerealiseerd. Na deze werken was er sprake van het oude en het nieuwe kasteel. De kasteeltorens werden verbouwd tot logementen.

De volgende werken werden uitgevoerd:

- 1350: kosten aan het bijna 100-jange gebouw (geen specificatie van de werken)
- 1362: onderhoud van de wallen van het kasteel
- 1364-1368: dringende uitbreiding en renovatie van het kasteel was vereist. In 1364 werd gestart met bescheiden metselwerken en herstellingen aan de houten kasteelbrug en het leggen van een nieuw strooien dak op de kleinste stal op het neerhof. Maar het pronkstuk werd het volledig nieuwe monumentaal zaalgebouw, aansluitend op de ringmuur, op het opperhof tegen de Schelde aan, met grote vensters die uitkeken over de rivier en twee zware vierkante torens die de toegang tot de waterpoort beschermden. Het lijkt erop dat dit "*nieuw werk*" bovenop een oud, vervallen gebouw werd opgetrokken. In 1365 werd de herstelling van de kasteeldijken, het monteren van loopgaanderijen, het metsen van schouw en schoorsteen en vloerconstructies in nieuwe beplanking en tegels vermeld. In 1366 werd er gewerkt aan een stenen (water)put en verschillende gebouwen werden van een nieuw strooien dak voorzien. Ook werd toen en in 1367 het opgaande metselwerk verdergezet. De materialen die voor dit "*nieuw werck*" aangekocht werden waren witte kalkzandsteen, arduin, schaliën, daktegels, nokpannen;
- 1367: herstellen omgewaaide toegangsbrug;
- 1374-1375: intensieve bouwcampagne waarbij aan de voorzijde van het kasteel gewerkt werd en gemetst werd aan het oude kasteel tussen de poort en de kapel. Aangezien de kapel zich in de oostelijke, vierkante toren bevond, lijkt het er op dat een groot deel van de noordoostelijke ringmuur onder handen werd genomen. Voor de werken werd vijfenhalf scheepsvrachten ruwe, onbewerkte Brabantse kalksteen, 129.000 Hobokense en 75.000 grotere bakstenen (*quareelen*) en 48 meter rechte steen (*roedsteen*) aangeleverd. Gezien de grote hoeveelheden gebruikte steenmaterialen lijkt een volledig nieuwe aanbouw tegen de ringmuur de meest logische verklaring;

Fig. 11: Het “Nieuw Werk” domineert de burcht aan de kant van de Schelde. Aan de achterkant is de vierkante poorttoren met flankerende ronde hoektorens te zien, die ook op latere prenten te zien is. Dit is een kaart van het Fort Sint-Margriet uit circa 1632. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

De volgende uitgaven moeten gekaderd worden binnen het uitbreken van de Gentse Opstand (1379-1385), waarbij in 1379 de Gentse militie het grafelijke kasteel van Wondelgem al had platgebrand. De kastelen van Dendermonde, Rupelmonde, Aalst, Gavere en Oudenaarde werden toen snel versterkt met garnizoenen, waardoor een binnen de Vlaamse militaire geschiedenis zeer ingrijpend bouwprogramma aanving. In Rupelmonde werden de werken van juli 1379 tot juli 1380 toegespitst op de kasteelkelders, looppniveaus en de residentiële elementen van de burcht. In de loop van 1380 of 1381 zou Rupelmonde en het kasteel toch belegerd worden door Gentse eenheden. Terwijl Rupelmonde grotendeels in de as werd gelegd, kenden ze met het kasteel minder succes. Tot in 1385 vonden er renovatiewerken plaats aan het kasteel van Rupelmonde. Voor de volledige opsomming in detail wordt verwezen naar het boek van Kevin Poschet; hieronder kan een selectie teruggevonden worden om de omvang van de werken te begrijpen:

- 1379: twee nieuwe omhoogschuivende poorten die aan de achterkant van het kasteel toegang gaven tot de burcht te water, aanleggen van een plankenvloer boven de poort en een houten weergang die begon achter de keuken boven de smidse en liep tot aan één van de vierkante wachttorens van het “*nieuw werk*”. Ook vonden werken met een meer residentieel karakter plaats om huisvesting van een omvangrijk garnizoen mogelijk te maken. In het zaalgebouw of “*oud werk*” werden nieuwe vensters geplaatst. Er werd een nieuwe bakoven voorzien en er werd gewerkt aan de voorraadkelder. De grote kelder onder de grote zaal was deels ingestort. Nieuwe dakpannen werden gelegd op de grafelijke vertrekken en stallingen. De ringmuur van het neerhof werd onder handen genomen.
- 1380: verhoging van de ringmuur, timmerwerk aan de waterpoort tussen de beide torens van het “*nieuw werk*”; werken aan de kleine kelder en een nieuwe grote trap voor de grote kelder uitgevende op de binnenplaats (de extra paarden van het garnizoen moesten er ondergebracht worden); tien torenkamers werden bezet met kalkmortel om ze in te richten

tot woon- en/of slaapvertrekken; het binnenplein van de burcht, tussen de poort, de grote zaal, de keuken vóór de smidse en de grote kelder werden geplaveid met kasseien; sloop van de kerk van Rupelmonde en mogelijk recuperatie van bouwmaterialen voor de renovatie van de burcht; aankoop van bouwmaterialen (baksteen, kalk, dakpannen, stenen uit Mechelen, bomen voor planken).

- 1381: nieuwe woning onder het kasteel, nieuwe graanopslagplaats (vernieuwd spijker), bouw van een nieuwe constructie met onderaan een paardenstal en daarboven twee graanopslagkamers, verschillende werken op de binnenkoer met o.a. de bouw van een wachthuis, plaatsen van deuren en vensters in de wachttorens. Er werden ook diverse kleinere herstellingswerken uitgevoerd.

Eind 14de eeuw was het kasteel dus omgeven door een ingedijkte vijver (slotgracht) als omwalling die afgesloten werd door twee waterpoorten, waarvan één rechtstreeks toegang gaf tot het kasteel: men kon het kasteel binnenvaren. De slotgracht werd gebruikt als visvijver en beveiligde binnenhaven door de kasteelbewoners. Als oeverbeveiliging werden palen en palissades geslagen. Het kasteel was eveneens toegankelijk via twee bruggen: een over de Vliet en een over de slotgracht. Het kasteel bestond uit een residentieel gedeelte (het zgn. opperhof) en een neerhof volledig omringd door een ringmuur met 17 torens. Het geheel was gelegen binnen een omwalling.

Het kasteel bestond uit verschillende delen:

- *La nouvelle salle*: gebouw van ongeveer 16 meter lang en 8 meter breed, met onderaan een overwelfde kelder (gebruikt als bewaarplaats voor voedsel, huishoudelijke behoeften en militaire uitrusting), verschillende *camere* op de gelijkvloerse verdieping (o.a. voor de bewaring van de oorkondeschat) en op de bovenverdiepingen bevonden zich een kapel, wapenkamer en zolderruimte.
- *La nouvelle maison* : verblijfplaats van de kastelein en de graaf wanneer die op het kasteel verbleef (*camere* en voorportaal), met in de nabijheid daarvan de garderobe van de graaf (*waderebbe*).
- Wachthuis en wachtposten

Het neerhof bestond uit een boerderij, bakhuis, smidse, keuken, brouwerij, bottelarij, paarden- en andere stallingen, bergplaatsen en een steenput, en stelde het kasteel in staat om volledig zelfvoorzienend te leven. Het neerhof was gelegen op de binnenkoer achter de grote toegangspoort.

Gebruikte materialen voor het eind 14de-eeuwse “nieuw werck”

De burcht werd opgebouwd uit een combinatie van baksteen en natuursteen. De gebruikte bouwmaterialen voor het “nieuw werck” (1364-1382) waren:

- arduin en witte kalkzandsteen uit de streek van Brussel (toegankelijk via de Rupel en de Zenne), in verschillende vormen: ongehouwen stenen, voetstenen, hoekstenen, trappen, schoorstenen, lintstenen, gewelfstenen, daklijsten, venster- en deurorpels en kolommen;
- baksteen uit de Rupelstreek (abdij van Sint-Bernardus Hemiksem) dakbedekking met schalieu, dakpannen, nokpannen, ...;
- Zavel en kalk (uit Mechelen en Antwerpen) voor de mortel;
- Hout voor de plankenvloeren en dakconstructies zoals het dakgebinte boven de zaal (*la salle*).

2.3.4 Herstellingswerken onder Margaretha van Male en Filips de Stoute (1384-1405)

Filips de Stoute, schoonzoon en opvolger van Lodewijk van Male als graaf van Vlaanderen, voerde in de periode 1388-1392 grondige herstellings- en verbouwingswerken uit aan het kasteel van Rupelmonde. De werken die gestart werden onder kastelein Filips van der Couderborch werden verdergezet door de nieuwe, door Filips de Stoute aangeduide, kastelein van het kasteel, Guyot de Longpré. De opdracht was om van de gerenoveerde burcht een operationeel grafelijk bolwerk te maken, met een modern beheer en een garnizoen dat was toegerust om de nieuwe uitdagingen van de 15de eeuw het hoofd te bieden. Bovendien kreeg het slot een sleutelrol in de nieuwe defensiestrategie van de nieuwe hertog Filips de Stoute om de toevoerwegen naar de stad Gent te controleren. De volgende werken werden in deze periode uitgevoerd:

- 1385: bouw van een nieuwe paardenstal en herstellingswerken aan een afgebrande trap op het neerhof, herstel van de wijnopslagplaats. Plaatsen van een nieuwe dakgoot boven de keuken en plaatsen van nieuwe deuren;
- 1388: reiniging van de gracht;
- 1387-1389: kunstschilders zoals Melchior Broederlam werden aangesproken om het kasteel te voorzien van muurschilderingen. Gilles le Mol voorzag het kasteel van 75 vergulde sierwimpels op de kasteeltorens en -daken. Er werden ook 24 wapenschilden voorzien om de zalen, de kapel en andere lokalen te versieren;
- 1390: aankoop van hout en steen van de verwoeste burcht van Herzele voor het kasteel van Rupelmonde; bouw nieuwe grote kasteelbrug van 6m hoog en 22m breed;
- 1394-1396: verfraaiing van de kapelramen en andere lokalen door Jacques le Verner.

Fig. 12: Het kasteel van Rupelmonde in 1468 op de Scheldekaart van Rupelmonde tot het Zwin en het eiland Walcheren. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

2.3.5 Herstellingswerken onder Margaretha van York, 1496-1503

De afwikkeling van de Vlaamse Opstand (1379-1384), de verovering van het graafschap Zeeland (1426), de installatie van een Bourgondische erfzoon aan het hoofd van het hertogdom Brabant (1404-1406) en de latere incorporatie ervan bij het patrimonium van de Filips de Goede zelf (1430), betekenden dat het kasteel van Rupelmonde niet langer een grenspositie bekleedde in het Bourgondische rijk. Desondanks verloor de burcht haar militaire functies voorlopig niet, aangezien regelmatig interne conflicten opklaarden. Tijdens de regeerperiode van Jan zonder Vrees (1405-1419) verloor de kasteelburcht van Rupelmonde aan strategisch belang. Desondanks verbleef er steeds een klein garnizoen op het kasteel. Filips de Goede (1419-1467) verbleef tijdens de opstand van de Gentenaars in 1452 in het kasteel van Rupelmonde. De kerk van Rupelmonde brandde af tijdens deze opstand, en werd nadien heropgebouwd met financiële steun van de Gentenaars. In 1496 brak er een nieuwe renovatieperiode van het kasteel van Rupelmonde aan, op initiatief van Margaretha van York, die zeker tot 1499 duurde. Dit zou ook nodig geweest zijn, want minstens een deel van de ringmuur was erg vervallen: vier arbeiders ruimden 120 dagen lang stenen en dakpannen uit de grachten. Ondertussen werden reparaties aan het kasteel uitgevoerd. Nieuwe leien dakpannen voor alle kasteeldaken werden gelegd. Vensters moesten hersteld of vervangen worden. Er werden ook kleinere reparaties uitgevoerd aan de waterput, de duiventil, het klokje en sommige dakgoten van het kasteel. In 1503 volgden er nieuwe herstellingswerken, met name aan de top van de meestertoren, die dreigde in de grachten te storten. Over welke toren het echter precies ging, is onduidelijk. De renovatiewerken maakten van de burcht weer een aantrekkelijke verblijfplaats. Pas tijdens de regeerperiode van Karel V werden in 1525 de eerste herstellingswerken aan het staketsel van het kasteel van Rupelmonde vermeld, en in 1566 werd een nieuwe brug gebouwd.

Fig. 13: Het kasteel van Rupelmonde in 1504 na de grote renovatiecampagne van Margaretha van York. De afbeelding is een kopie van een gelijkaardige Scheldekaart uit 1468, dus het is niet zeker of de tekenaar de burcht ook zelf gezien heeft toen hij deze afbeeldde. Zo ontbreekt onder meer de poorttoren. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

2.3.6 Verminderend belang van het kasteel van Rupelmonde, 1568-1648

De aankomst van de hertog van Alva in de Nederlanden in 1567 signaleerde een nieuwe fase in de versterkingsbouw langs de Schelde, die de geleidelijke maar definitieve neergang van het kasteel van Rupelmonde zou inluiden. Het model van de stedelijke citadel, zoals door Keizer Karel opgetrokken in Gent, zou worden veralgemeend. Alva plande de aanleg van bijkomende citadellen in Antwerpen, Valenciennes, Maastricht, Utrecht, Amsterdam, Koevoorden, Groningen en Vlissingen. Langs de Schelde verrezen ook verschillende forten, versterkingen die niet langer opgetrokken waren uit hoge stenen muren, maar uit aarden wallen en grachten met uitstekende bastions, die waren aangepast aan de nieuwe vereisten van de buskruitartillerie. Vanaf 1577 trokken de Staatsen (protestanten die het Spaanse gezag verwierpen) op de rechter Scheldeoever de schans Hoboken, de Boerinnenschans en Fort Lillo op. De Spaanse belegeraars beantwoordden in 1584 met de aanleg van de Melkhuisschans, Toulouseschans, Loopschans en de forten van Liefkenshoek, Sint-Anthonius en de fortenring in de Doelpolder. In februari 1584 liet Farnese het fort van Burcht en de Sint-Franciscusschans optrekken. In de Bocht van Kallo richtten de Spanjaarden de forten St.-Marie en St.-Filips op, beschermd door de St.-Petrus, St.-Barbara- en St.-Andreasschansen. Hierdoor wijzigde de positie van de oude grafelijke burchten langs de Schelde sterk.

In het kasteel van Rupelmonde bleven de garnizoenssoldaten aanvankelijk wel op post als onderdeel van de versterkingsgordel langs de Schelde. Aan de Beeldenstorm en de repressie onder Alva ontsnapte het Land van Waas relatief ongehavend. Vanaf 1576 zouden de spanningen echter ook hier opblazen. De explosieve situatie liet uiteraard ook het kasteel van Rupelmonde niet onberoerd, waardoor er extra manschappen ondergebracht werden voor de bewaking van de oorkondeschat. Servaas van Steelant, hoogbaljuw van Waas en heer van Wissekerke, had een plattelandsmilitie opgericht om het hoofd te trachten te bieden aan de Spaanse troepen. De toenemende spanningen maakte echter dat hoogbaljuw Servaas van Steelant zijn kasteel Wissekerke afstond en naar Antwerpen vluchtte. Dit werd hem niet in dank afgenomen, waarna hij zijn titel als hoogbaljuw verloor en opgesloten werd in Gent. In Gent sloot hij zich uiteindelijk aan bij de calvinsiten wat hem zijn vrijheid teruggaf en eeerherstel, maar tegen dat het leger van Alexander Farnese met zijn leger successen boekte, wisselde van Steelant slim van kant en stelde hij in oktober 1583 het kasteel van Rupelmonde open aan de Spaanse troepen. In november vonden er nog versterkingswerken plaats, terwijl het dienst bleef doen als garnizoenshoofdkwartier voor de ruitrij. Van een totale vernietiging van het kasteel in 1587, zoals sommige auteurs beweren, was geen sprake. Wel had de stad met grote leegloop te kampen.

Na de val van Antwerpen in 1585 en de totale controle van Alexander van Farnese over het gebied ten zuiden van de grote rivieren, verschoof het eigenlijke strijdtoneel zich enkele tientallen kilometers noordelijker. Aartshertogen Albrecht en Isabella van Spanje hielden het kasteel van Rupelmonde wel nog in staat van paraatheid. Regelmatig troffen ze maatregelen om een verrassingsaanval op het kasteel te beletten.

De middeleeuwse burcht van Rupelmonde werd steeds minder strijdwaardig geacht en boette daardoor in aan belang. Terwijl ze in 1591 nog instond voor de bewaring van de kerkschatten van Rupelmonde zocht de parochiepriester hiervoor in 1645 een veilig onderkomen in Antwerpen. Twee jaar later werd ook de functie van gevangenis overgeheveld naar Sint-Niklaas.

Sanderus publiceerde in 1641-1644 in zijn *Flandria Illustrata* een gravure van het kasteel van Rupelmonde. Dankzij de gravure krijgen we een relatief waarheidsgetrouw beeld van de waterburcht met zeventien torens. Het geheel werd waarschijnlijk wat langgereker opgetekend dan het kasteel in werkelijkheid was. Op de gravure werd de vermoedelijke situering van de huidige Graventoren aangeduid, namelijk een toren en hoektorentje met ertussen de courtine (weermuur tussen twee torens van een kasteel).

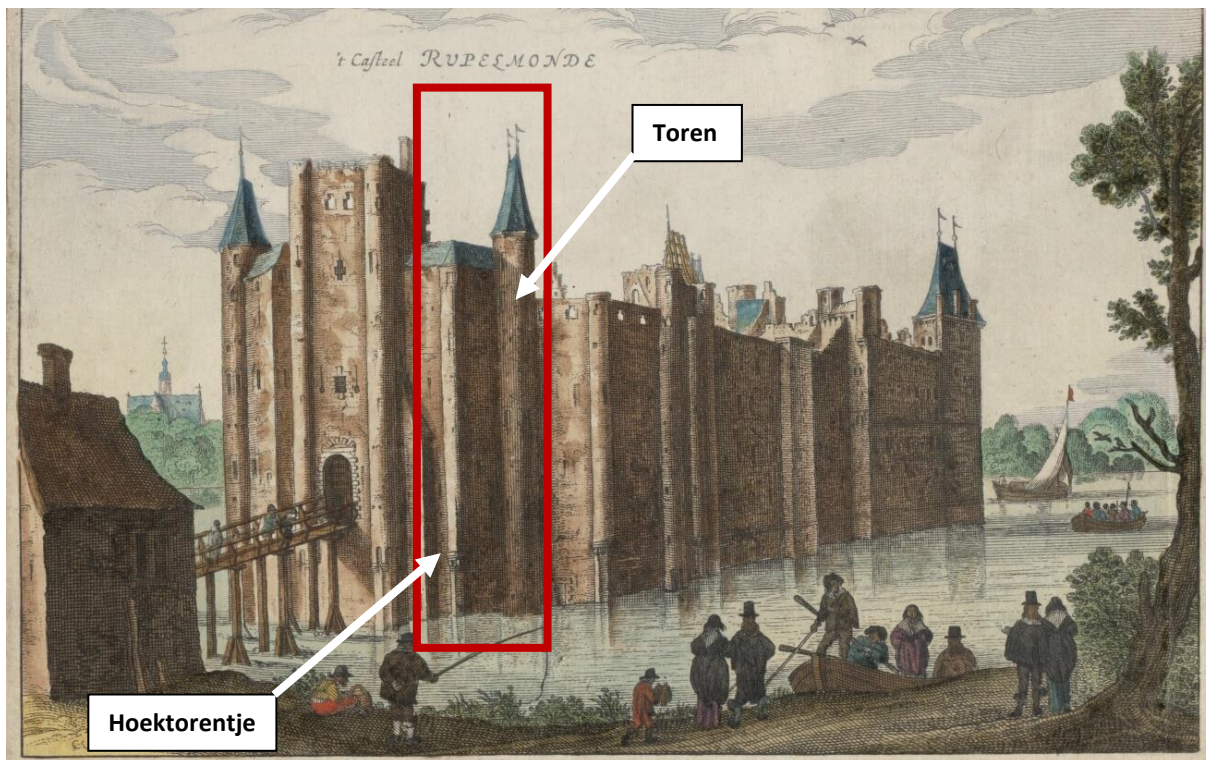

Fig. 14: Afbeelding uit de Flandria Illustrata uit 1641 van Antonius Sanderus van het Kasteel van Rupelmonde in de 1ste helft van de 17de eeuw. De rode aanduiding toont de vermoedelijke situering van de huidige Graventoren. ([Bestand:Kasteel Rupelmonde.jpg - Wikipedia](#))

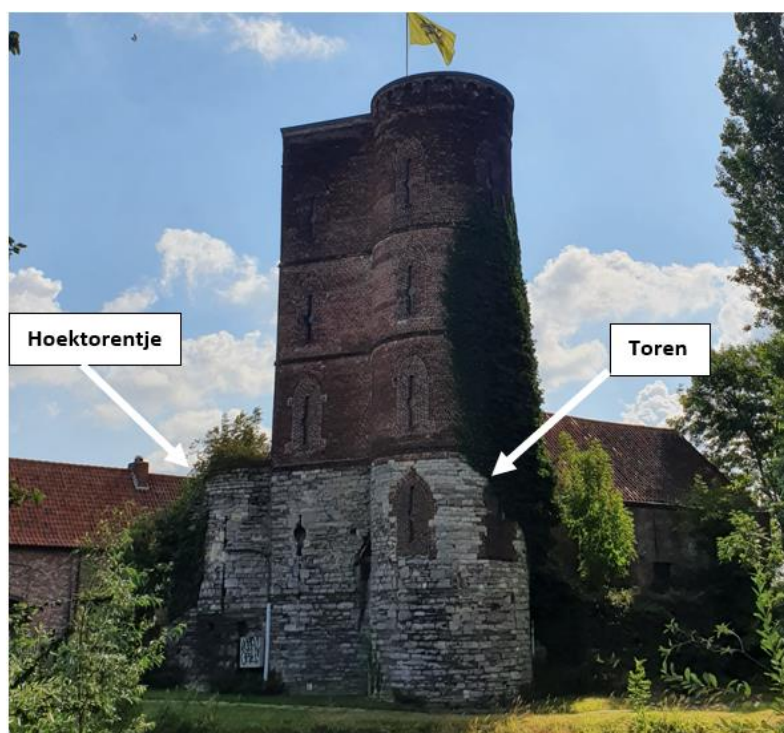

Fig. 15: De Graventoren vandaag met aanduiding van de toren en het hoektorentje, die te zien zijn op de gravure van Sanderus uit 1641.

Fig. 16: Het kasteel van Rupelmonde gezien vanaf het oosten op een schilderij van circa 1648 van schilder Jan Van Goyen (1596-1656), waarop links het Vierkant of Lood, centraal de vierkante kapeltoren en rechts de vierkante poorttoren met daarrond enkele (half)ronde hoektorens. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

Fig. 17: Pentekening van het kasteel van Rupelmonde, toegeschreven aan Abraham Rademakers (1675-1735). Dit zou van alle historische tekeningen de meest waarheidsgetrouwe weergave van het kasteel zijn. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

Gebaseerd op de historische tekeningen, prenten en omschrijvingen, die tijdens het onderzoek van Poschet werden teruggevonden, werd het mogelijke uitzicht van het kasteel van Rupelmonde gereconstrueerd:

Fig. 18: Artist impression van de ingang van de burcht van Rupelmonde. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

Fig. 19: Artist impression van de burcht, met optekening van de verschillende torens. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

2.4 Aankoop door Filips IV de Recourt de Licques, baron van Wissekerke, 1658

Op 9 april 1658 liet koning Filips IV van Spanje zijn heerlijkheid van Rupelmonde openbaar verkopen. De vorstelijke administratie was tot het besluit gekomen om een aantal koninklijke domeinen definitief van de hand te doen. Ze beschikte immers niet over de nodige financiële middelen om zelf alle militaire bolwerken langs de Schelde te onderhouden en van garnizoenen te voorzien. De oorlog tegen Frankrijk kostte toen ook handenvol geld. De heerlijkheid Rupelmonde werd verkocht aan Filips IV de Recourt de Licques, baron van Wissekerke. Hij was de kleinzoon van Filips II de Recourt, achterkleinzoon van Servaas van Steelant en neef van Filips en Nicolas, de laatste burchtvoogden van Rupelmonde. Het gekochte goed omvatte behalve de stad, het kasteel (of wat daarvan restte), land en de heerlijkheid, ook de "lage, middelen en hoge justitie" (gaande van de bestraffing van kleine misdrijven tot de doodstraf). Als residentie moet de donkere middeleeuwse burcht hem weinig aantrekkelijk hebben geleken, zeker met zijn eigen kasteel van Wissekerke vlakbij. Door langdurige verwaarlozing en onderfinanciering was de aftakeling van het kasteel ten tijde van de verkoop al in een ver stadium gevorderd. Het militaire nut was ondertussen sterk afgenomen nu er tientallen moderne forten de langs Scheldeoeveren waren.

Een jaar na de aankoop overleed Filips IV de Recourt de Licques. Zijn weduwe liet twee jaar na zijn dood grote delen van de burcht ontmantelen, om de materialen te investeren in haar verwaarloosde domein: er werd massaal puin geruimd van het kasteel en gerecupereerd als bouw materiaal voor de wederopbouw van de in 1603 beschadigde kerktoren van Rupelmonde. Bijna 30 meter van de oude ringmuur kreeg zo een meer vreedzame herbestemming.

Tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668) was een Franse krijgsmacht via Sint-Winnoksbergen, Veurne, Kortrijk en Oudenaarde opgerukt tot Dendermonde. Delen van het kasteel van Rupelmonde werden opnieuw gesloopt om natuursteen te recupereren voor de fortificatiewerken in Dendermonde: de kapitein-luitenant van de Bazelse wacht liet zijn eenheid *orduyne* (natuursteen) uitbreken. De precieze omvang van de afbraakwerken is niet te achterhalen.

Uiteindelijk was het de Frans-Hollandse Oorlog (1672-1679) die de doodsteek betekende voor het kasteel van Rupelmonde. Op 20 maart 1678 trokken 6000 Franse ruiters uit de bezettingsmacht van Gent onder leiding van maarschalk d'Humières Rupelmonde binnen en onderwierpen het aan een drie uur durende plundering. Om te verhinderen dat de Fransen de burcht langdurig zouden bezetten en als permanente uitvalsbasis zouden gebruiken, bliezen leden van het Hollandse garnizoen het kasteel van Rupelmonde op. De laatste restanten van het kasteel werden in mei verder met springstof vernietigd. Een deel van de omwalling bleef nog geruime tijd overeind staan en werd alsnog door een Frans garnizoen met kanonnen bezet tot het midden van de 18de eeuw.

De familie de Recourt de Licques bleven als graven van Rupelmonde en baronnen van Wissekerke, trouwe militairen in dienst van de Spaanse kroon. Graaf Maximiliaan-Filips-Joseph de Recourt de Licques werd een pion in de verzoeningspolitiek tussen de Spanjaarden en Fransen. Hij huwde in 1705 met Maria Marguerite Elisabeth d'Alègre, dochter van de maarschalk van de Franse koning. Hij maakte carrière in het leger maar stierf jong op 28-jarige leeftijd. Zijn echtgenote, *Madame la Comtesse de Rupelmonde*, bleef na zijn dood een vast onderdeel van de hofhouding van het paleis van Versailles, als *Dame du Palais* van de Franse koning. Daar bouwde ze aan de politieke carrière van haar zoon, Yvo Marie. Ze zouden slechts sporadisch op hun kasteel in Wissekerke verblijven en het kasteel van Rupelmonde was ondertussen grotendeels gedegradeerd tot steengroeve. Op de voormalige binnenkoer was ondertussen ook de huidige hoeve opgericht. Aangezien deze geen natuurstenen muurresten bevat en dus niet tegen de voormalige weermuur werd aangebouwd, kunnen we concluderen dat deze tegen het eerste kwart van de 18de eeuw reeds verdwenen was aan de westzijde. In 1727 werden 570 bussels riet aangekocht om de kasteelschuur te herdekken en in 1730 werd de sluis van de grachten hersteld. Ondertussen was er ter hoogte van de kasteelbrug op het vroegere neerhof een brouwerij

opgericht. In 1733 liet de graaf de stenen waterput repareren en in 1733, 1734 en 1735 werden delen van de daken van het kasteel en van het *“huys daer myn moeder woont”* opnieuw gedekt en werden de kasteelbrug en delen van de muur hersteld met baksteen uit de gelagen. Er werden nieuwe hagen en bomen geplant op het kasteleiland, dat nu grotendeels dienst deed als boomgaard. Een groot stuk van de fundering van het kasteel werd uitgegraven in mei 1735. In 1738 liet Yvo Marie de laatste resten van het kasteel afbreken en de puinen als bouwmaterialen verkopen, een actie die hem 1300 gulden opleverde. Daarmee viel definitief het doek over het voormalige kasteel aan de Schelde. Met de dood van Yvo Marie tijdens een gevecht tijdens de Oostenrijkse-Successieoorlog stierf de laatste graaf van Rupelmonde uit de familie de Recourt de Licques, daar hij geen kinderen had achtergelaten. In 1751 legde de weduwe van Yvo Marie al haar hof functies aan het hof van Versailles neer en trok ze zich terug als karmelites in het klooster aan de Rue Grenelle te Parijs. Het graafschap Rupelmonde en de baronie Wissekerke werden nagelaten aan een verre neef, Antoine Désiré de la Kethulle. Via erfenis kwam het graafschap Rupelmonde uiteindelijk bij Philippe-Louis Vilain XIII terecht, die toen zelf nog maar enkele maanden oud was.

Er bleef een tekening uit het derde kwart van de 18de eeuw bewaard van de ruïne van het kasteel van Rupelmonde. De tekening toont ons de toestand van het kasteel vóór de verbouwingswerken van het begin van de 19de eeuw. De ronde toren is hier nog steeds voorzien van schietgaten in plaats van de spitsboogvormige vensteropeningen. Er zijn op de tekening ook twee ronde hoektorentjes te zien. De kasteelsite was toegankelijk via een (houten) brug over de omwalling en het water van de omwalling liep tot tegen de kasteelruïne. De kasteelruïne op de tekening is groter dan de huidige restant van het oude kasteel. Op de achtergrond staat de kasteelhoeve

Fig. 20: Tekening uit 1772 van de ruïnes van de Graventoren met de hoeve op de achtergrond. ([Collectie Museum Plantin-Moretus Online | Details \(museumplantinmoretus.be\)](https://museumplantinmoretus.be/))

De kaart van de Ferraris uit 1771-1778 toont op de plaats van de huidige Graventoren slechts een vierkantig volume. De hoevegebouwen, met omliggende moestuinen zijn ook zichtbaar. Op een plan uit 1804, opgemaakt door De Caju, is er wel sprake van een langgerekt volume ten zuidoosten van de Graventoren.

Fig. 21: Focus op het zogenaamde Mercatoreiland, op de kaart opgemaakt door de Ferraris in 1771-1778. ([Geoportaal | Onroerend Erfgoed](#))

Fig. 22: Het kasteel van Rupelmonde op de kaart van Du Caju uit 1804. (Overgenomen uit *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde* van Kevin Poschet)

2.5 De torenresten van de Graventoren binnen de middeleeuwse burchtenbouw

De tekening uit 1772 geeft de laatste restanten van het kasteel van Rupelmonde weer. Ze toont nog iets meer van de middeleeuwse ruïne dan dat de eerste historische foto's ons tonen en dan dat vandaag nog rest. Het is daarom nog interessant om stil te staan bij wat de torenresten ons precies kunnen leren over de middeleeuwse burchtenbouw. Kevin Poschet wijdt ook hierover uit in zijn boek:

Zoals aangegeven dateren de torenresten onderaan de Graventoren uit de regering van Margaretha van Constantinopel (midden 13de eeuw). Het kasteel zelf was helemaal omringd door hoge courtines⁷, op regelmatige afstand geflankeerd door torens. Volgens een kroniekschrijver uit de 17de eeuw telde de burcht in totaal 17 torens. In tegenstelling tot het Gravensteen in Gent dat enkel halfronde arkeltorens had, werd in Rupelmonde gekozen voor (half)ronde torens en arkeltorentjes om de courtines te flankeren en vierkante torens voor de poort en meer residentiële onderdelen. Diezelfde combinatie van ronde en vierkante torens werd ook toegepast in de 14de-eeuwse bouwfasen van de vandaag niet meer bestaande kastelen van Beveren (Singelberg) en Saeftinghe en ook hier domineerde een hoge vierkante poorttoren de burchttoegang.

Onderin de Graventoren bleven van de oorspronkelijke burcht bovengronds twee torenbases bewaard: één ronde hoektoren waarvan de basis volledig circulair uit het loopniveau oprijst en één halfronde flankertorentje, dat circa één meter boven het huidige loopniveau uitkraagt en dat wordt ondersteund door één centrale steunbeer. De oorspronkelijke muurbasis bevond zich nog zo'n 2,5 meter lager. Dergelijke typerende arkeltorentjes zijn ook terug te vinden in twee andere bouwwerken in Doornikse kalksteen, namelijk het Steen te Antwerpen (begin 10de eeuw) en de ringmuur en het poortgebouw van het Gravensteen te Gent (eind 12de eeuw). Ook bij andere, reeds verdwenen bouwwerken kwamen deze uitkragende torens op steunberen terug, zoals in het kasteel van Bornem en Ingelmunster. Het lijkt om een typisch Vlaamse bouwwijze te gaan die in Frankrijk amper voorkomt en die mogelijk voornamelijk is ingegeven door economische overwegingen: er werd een effectieve muurflanking gerealiseerd zonder over de hele hoogte een stenen volume te moeten optrekken.

Fig. 23: Zicht op het Steen te Antwerpen (links) en het Gravensteen te Gent (rechts) met hun arkeltorens. (Wikipedia)

De burcht van Rupelmonde had op de hoeken ronde hoektorens die volledig in de grachten gefundeerd waren. Ronde flankertorens braken in Frankrijk pas echt door vanaf de 12de eeuw, bij het ontstaan van het zogenaamde "*château philippien*". Dit burchttype was genoemd naar de Franse koning Filips II Augustus (1180-1223), had doorgaans een rechthoekig tot vierkant grondplan dat volledig ommuurd was met rechte mantelmuren of courtines, met ronde torens op de hoeken en vaak halfronde torens daartussen. Typische voorbeelden zijn het verdwenen Louvrekasteel (Parijs, jaren 1190) of dat van Dourdan (jaren 1220). De torens waren voorzien van een kegelvormige, volle stenen basis om

⁷ weermuur tussen twee torens van een kasteel.

ondermijning te voorkomen. Dit nieuwe kasteeltype verspreidde zich vanaf het begin van de 13de eeuw naar de gebieden die direct onder het Franse koninklijke gezag stonden, en deed eind 13de-begin 14de eeuw haar intrede in Vlaanderen. Voorbeelden zijn o.a. de Franse koninklijke dwangburcht te Kortrijk (opgericht in 1297) en het kasteel van Pamele te Oudenaarde (13de eeuw).

Behalve de bewaarde torenvolumes zijn ook twee aan de Graventoren grenzende courtines nog aanwezig. Meestal bestonden ringmuren uit dikke, volle muren met aan de top een defensieve weergang achter een weermuur met kantelen. Maar de courtines in Rupelmonde bestaan uit een dubbele muur met daarin twee gangen die elk toegang bieden tot een verdiep van de hoektoren. Het onderste niveau bevindt zich nu ondergronds, maar de aanwezigheid van schietgaten toont aan dat boogschutters hier ooit uitkeken over de burchtgracht. Ook de 17de-eeuwse afbeeldingen bevestigen dit. De schietgaten zitten vandaag erg laag in de wanden van de torenruimte, maar het loopniveau werd hier in de 20ste eeuw sterk opgehoogd. De ondergrondse galerij vormde ooit de weergang op het niveau van de binnenkoer, de galerij daarboven was de eerste verdieping. Vandaag zit er zo'n drie meter tussen beide niveaus, vermoedelijk een gevolg van opvullingen bij de bouw van de Graventoren begin 19de eeuw. Weergangen binnenin de courtines waren uiterst zeldzaam in de middeleeuwen. Franse kastelen konden tot in de 11de en 12de eeuw enkel verdedigd worden vanop de weergang bovenop de ringmuur. Pas vanaf de 13de eeuw konden boogschutters ook op andere niveaus plaatsnemen en de vijand door schietgaten bestoken. Dat was bijvoorbeeld het geval voor het Château de Coutrai te Rijsel, gebouwd begin 14de eeuw als Franse koninklijke dwangburcht tegen het graafschap Vlaanderen. Ook het kasteel van Selles bij Cambrai (2de kwart 13de eeuw), opgetrokken door de lokale prinsbisschop, beschikte over twee opeen geplaatste galerijen met daarboven een weergang. Maar het blijft een vrij uitzonderlijk fenomeen, ook in de daarop volgende eeuwen, zodat we voor de bewaarde muurresten van een unicum in onze contreien kunnen spreken. Of ze ooit helemaal rondom het burchteiland liepen, is niet met zekerheid vast te stellen bij gebrek aan archeologisch bewijs, maar het iconografisch materiaal lijkt dit wel te suggereren.

Van de middeleeuwse restanten van de Graventoren valt met andere woorden zeker nog wat te leren. Een insteek waar Poschet niet op in gaat in zijn boek over de Graventoren is, in hoeverre er vandaag in Vlaanderen nog overblijfselen zijn uit de periode van de middeleeuwse burchtenbouw, en met name deze van de graven van Vlaanderen en de Bourgondische hertogen. Heel duidelijke voorbeelden zijn uiteraard het Antwerpse Steen en het Gentse Gravensteen, maar verder wordt het al veel moeilijker om hier duidelijke voorbeelden van te kunnen opsommen. Gebouwen en dus ook burchten evolueren in de tijd naargelang de functie of het gebruik wijzigen of verdwijnen door verwoestingen tijdens oorlogen. Het verhaal van de Graventoren is hiervan al een mooi voorbeeld. Het is enkel dankzij de familie Vilain XIII, die een grote interesse toonden in de middeleeuwse geschiedenis, dat er vandaag nog getuigen bewaard zijn gebleven uit de periode van de Graven van Vlaanderen en Bourgondische hertogen en deze niet zoals de rest van de burcht onder de sloophamer verdween toen het nut als versterking afnam. Hierdoor hebben we hier te maken met de enige plaats in het Waasland waar nog 13de - eeuwse militaire burchtresten in opstand bewaard gebleven zijn. Van de Bourgondische burchten van Sluis, Kortrijk, Oudenaarde, Nieuwpoort, en Beveren-Waas is er bovengronds niets meer bewaard gebleven.⁸ Een in oorsprong middeleeuwse burcht, opgericht door de Graven van Vlaanderen, waarvan de restanten volledig zijn opgegaan in een latere verbouwing tot luxueus kasteel, is het kasteel van Male. Veel van wat hier vandaag te zien is dateert uit de 18de of 20ste eeuw, maar de centrale ingangstoren dateert nog uit de 14de eeuw, toen graaf Lodewijk van Male het slot verder uitbouwde.⁹

---

⁸ BARTHOLOMIEUX, B., *Een archeo-historische benadering van 8 Bourgondische burchten in het graafschap Vlaanderen met aandacht voor het Bourgondische castrale bouwprogramma*, masterproef Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, UGent, 2007.

⁹ [Nog een laatste keer met Bart Van Loo op citytrip: het kasteel waar Margaretha in de kelder zat en de brug die het begaf tijdens hét huwelijk van het millennium | Het Nieuwsblad](#)

Fig. 24: Alleen de toren van het kasteel van Male dateert noguit de tijd van Lodewijk van Male. ([Nog een laatste keer met Bart Van Loo op citytrip: het kasteel waar Margaretha in de kelder zat en de brug die het begaf tijdens hét huwelijk van het millennium | Het Nieuwsblad](#))

Als we de Graven van Vlaanderen en de Bourgondische hertogen loslaten en rondkijken naar overgebleven middeleeuwse torens, opgetrokken door lokale heren, is er nog meer terug te vinden, en dit in intactere toestand. Een gelijkend voorbeeld als dat van de Graventoren is de Burcht in Herzele. Hier rest vandaag nog een woontoren met aangebouwde traptoren, weermuur, traptoren en muurresten.¹⁰ Voorbeelden zijn er verder te Zichem met de Maagdentoren, een 14de-eeuwse ronde donjon; in Dilbeek bevindt zich nog een donjon die oorspronkelijk tot een waterburcht behoorde; in Grimbergen is er de ruïne van het Prinsenkasteel; en ook zijn er nog donjons overgebleven die (deels) behouden gebleven zijn bij de omvorming tot waterburcht en later hof van plaisantie, zoals in de kastelen van Horst en Boechout.

---

¹⁰ [Burcht - Gemeente Herzele](#); [Burcht Herzele - Wikipedia](#)

Fig. 25: De Burcht in Herzele. Links is de woontoren met aangebouwde traptoren en weermuur te zien; en rechts een luchtfoto van het grondplan. ([Burcht - Gemeente Herzele](#))

Fig. 26: De Maagdentoren in Zichem en de donjon in Dilbeek. ([Maagdentoren | Inventaris Onroerend Erfgoed](#) en [Sint-Alenatoren | Inventaris Onroerend Erfgoed](#))

Fig. 27: Omwalde ruïne van het Prinsenkasteel van de heren van Grimbergen, opklimmend tot het einde van de 15de eeuw, mogelijk met behoud van de 13de-eeuwse fundamenten. ([Kasteel Het Prinsenhof | Inventaris Onroerend Erfgoed](#))

Fig. 28: Het kasteel van Horst met donjon die wellicht uit de 14de of 15de eeuw. ([Kasteel van Horst | Inventaris Onroerend Erfgoed](#))

2.6 Bakstenen belvédère gebouwd door architect François De Verly, 1817

2.6.1 De opdrachtgever: Baron De Feltz

In 1794 schafte het Franse revolutionaire bestuur alle heerlijke titels af, dus ook het graafschap van Rupelmonde en de baronnie van Wissekerke. Maar Philips-Louis Vilain XIII verkreeg door zijn omvangrijke grondbezit van Napoleon de benoeming tot burgemeester van Bazel (1800-1856) en Rupelmonde (1812-1836) en hield zo een sterke greep op zijn voormalige heerlijkheden. Hij nam rond 1800 zijn intrek op het kasteel van Wissekerke, dat hij grondig liet renoveren tot *maison de plaisance*. Zijn schoonvader, de Oostenrijkse ambassadeur Guillaume de Feltz (1744-1820) kocht de oude burchtrüines over en liet in 1817 op de toren- en kelderresten een bakstenen paviljoen oprichten, de huidige Graventoren. Hij doopte het bouwwerk het Willemskasteel, een verwijzing naar koning Willem I van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De vroege neogotische stijl van beide bouwsels is een onmiskenbare verwijzing naar de middeleeuwse, feodale afstamming waarop beide zich beriepen. Waarschijnlijk is in het Willemskasteel ook de hand te zien van de Antwerpse stadsarchitect François Verly, die tussen 1802-1820 de renovatie van Wissekerke vorm gaf. Van de bouw zijn in het familiearchief te Wissekerke geen sporen terug te vinden.

Bovenaan in de toren bevindt zich een gedenksteen met het opschrift: "*Arcem hanc quam olim Hispanam dixerunt confluentibus Scaldi et Rupelae adsitam nobilibus historiae fastis iam pridem sub Roberto Bethunio postea sub Philippo Bono inscriptam chartis Flandriae sanctioribus adservandi diu sacratam varia bellorum fortuna civilibusque populi dissentionibus saepius vastatam Withelmus liber Baro de Feltz Philippi comitis Vilain XIII ex Gandavorum stirpe socer saeculorum medii aevi monumentum restaurari et ornari hospitalique nomine Castellum Wilhelminum vocari curavit. Ne rei memorie periret hoc man. erigi iussit anno MDCCCXVIII.*"¹¹ Het opschrift vermeldt dat Willem, baron de Feltz, schoonvader van graaf Philippe Vilain XIII, dit middeleeuwse monument gerestaureerd en versierd heeft, en het gebouw Willemskasteel werd genoemd. De verwijzing naar koning Willem I heeft wellicht te maken met het feit dat baron de Feltz van 1816 tot 1820 lid was van de Raad van State en dat Philippe Louis Vilain XIII in 1816 tot kamerheer van Willem I benoemd werd, en met de titel van graaf in de Ridderschap van Oost-Vlaanderen liet opnemen.¹²

---

¹¹ Vertaling: Deze citadel, ooit Spaans genoemd, aan de samenvloeiing van de Schelde en de Rupel, staat tussen de nobele monumenten van de geschiedenis, lang geleden onder Robert Bethunius, later onder Philip Bono, ingeschreven met de heiligste oorkonden van Vlaanderen om in acht te nemen, lang gewijd door de verschillende lotgevallen van oorlogen en de burgerlijke onenigheid van de mensen, vaak vernietigd. De schoonvader van de Middeleeuwen zorgde ervoor het monument te restaureren en te versieren en het gebouw het Willemskasteel te noemen, opdat de herinnering aan deze man niet verloren gaat. Besteld om te worden opgericht in 1818.

¹² DE WILDE, P. M., *Een beknopte geschiedenis van de familie Vilain XIII*, Heemkundige Kring Wissekerke, Kruikeke, 1996.

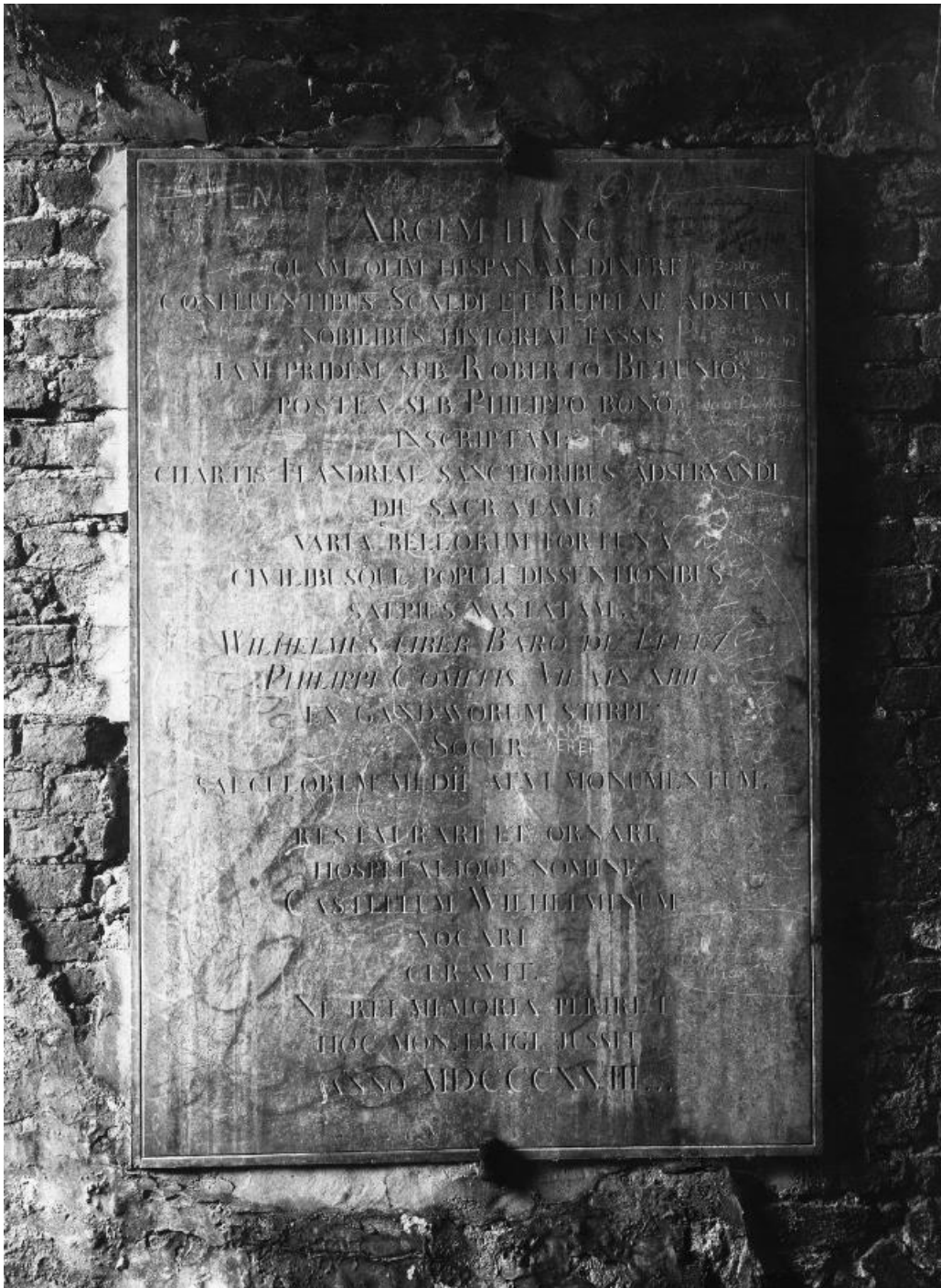

Fig. 29: Foto uit 1945 van de Gedenksteen uit 1818, bovenaan in de toren. (KIK-IRPA, balat, B089204.)

Het kasteel werd in de volksmond belvédère genoemd, daar men op de toren een uitgestrekt uitzicht had op de Schelde en omgeving. Een lithografie van de Graventoren gepubliceerd in ca. 1825 toont ons twee mensen met een verrekijker bovenaan de toren, ruiters met paarden op de voorgrond en de Schelde met een bootje op de achtergrond. De toren zelf is voorzien van spitboogvensters, typisch voor de neogotiek. De middeleeuwse onderbouw heeft naast de toegang een langwerpige schietgat en een vensteropening. De verschillende verdiepingen van de bakstenen bovenbouw waren gemarkeerd door uitspringende cordonlijsten.

Fig. 30: Lithografie van de graventoren, gepubliceerd in 1825 in het boek *Het district St Nikolaas voorheen Land Van Waas* van A.J.L. Van den Bogaerde (Universiteitsbibliotheek Gent, Collectie Vliegende Bladen.)

Het primitief kadasterplan van ca. 1835 geeft een gelijkaardige toestand weer als het plan opgemaakt door De Caju in 1804. De toren was samen met de hoeve woning, boomgaard en tuin gelegen binnen de omwalling en was van aan de stadszijde toegankelijk. Ter hoogte van de Scheldearm waren een hoevegebouw en de watermolen met molenaarshuis gelegen. Het stuk grond tussen de watermolen, de Schelde en de omwalling was tegen dan, in tegenstelling tot het bos dat we hier op de tekening uit 1675-1735 nog zien staan, in gebruik als bleekweide: een open ruimte waar de was werd gebleekt door de zon. Tussen de Scheldearm en de omwalling van de kasteelsite was een brouwerij gelegen. Volgens het kadastronderzoek gedaan door bouwhistorica Anneleen Cassiman was dit alles circa 1835 in het bezit van de graaf, en kwam, na het overlijden van graaf Philippe Louis Vilain XIII in 1856, de belvédère in Rupelmonde in 1858 in bezit van graaf Alfred François Louis Vilain XIII (Bazel). In 1888 volgde gravin Charlotte Marie Mathilde Eulalie Vilain XIII als eigenaar van de belvédère in Rupelmonde.

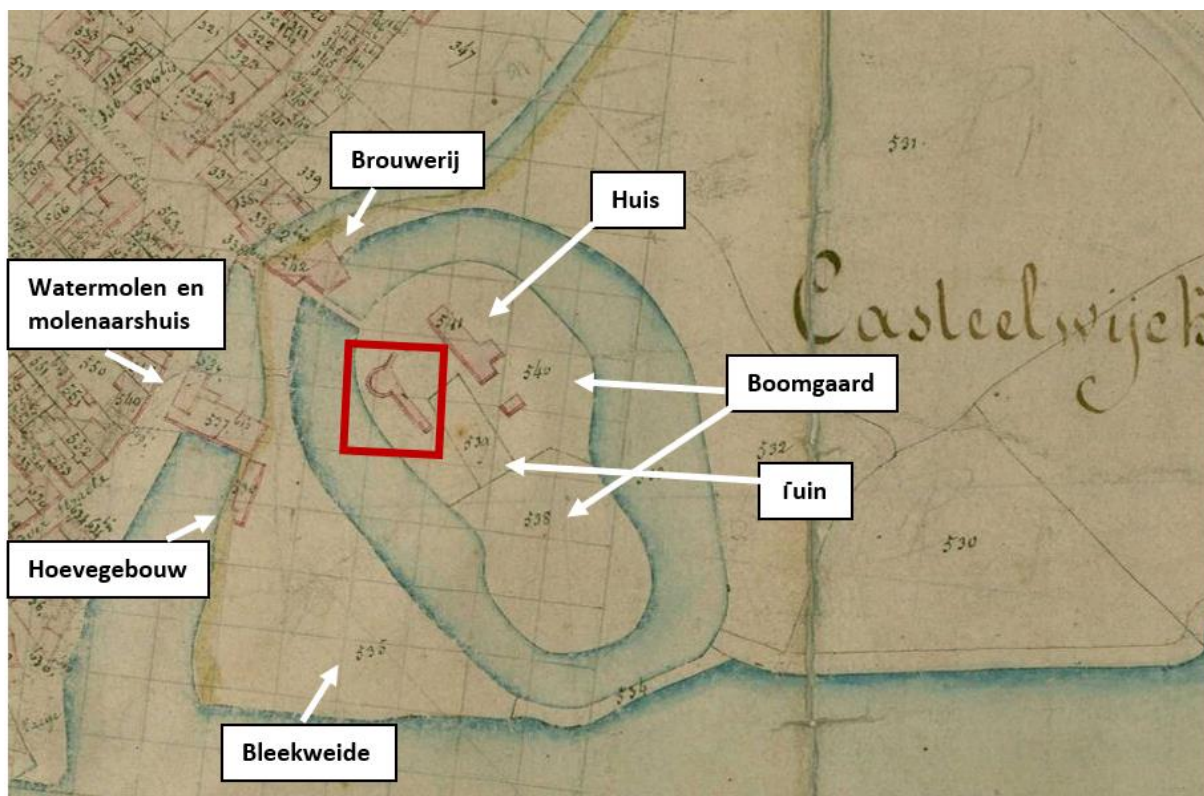

Fig. 31: Primitief plan uit 1830-1833, met in rode kader de Graventoren. (AR, gedigitaliseerde archieven, D1, 18159)

2.6.2 Het 19de-eeuwse uitzicht van de bakstenen belvédère

De eerste foto's van de Graventoren dateren uit de late 19de-begin 20ste eeuw (1890- 1905). Hierdoor krijgen we voor het eerst een waarheidsgetrouw beeld van de begin 19de-eeuwse belvédère. De bakstenen bovenbouw is voorzien van een witte kalei of bepleistering, die bovenaan de toren sterk verweerd is. De toren is voorzien van spitsboogvormige vensteropeningen, waarvan het grootste deel voorzien is van een arduinen vensterdorpel en houten buitenluiken met spitsboogvormige bovenzijde. De foto's tonen ons meestal de luiken in gesloten toestand en sommige luiken zijn beschadigd of zelfs verdwenen. Bovenaan de toren zien we twee spitsboogvormige openingen die dichtgemaakt zijn met een houten plaat, bepleisterde baksteen of een ander materiaal tot een langwerpige schietgat met centraal een ronde opening. In een aantal vensteropeningen zien we ook de begin 19de-eeuwse houten ramen in empirestijl, zoals die ook in het kasteel van Wissekerke voorkomen, waarvan de familie Vilain XIII ook eigenaar was en die circa 1820 tot een "magnifique manoir gothique" werd verbouwd.

Guillaume de Feltz liet de overwelfing van de kelderverdieping tot meer dan drie meter ophogen met burchtpuin waardoor de huidige indeling niet langer overeenkomt met de middeleeuwse niveaus. De schietgaten in de onderste verdieping van de toren werden dichtgemetseld en ook hier werden spitsboogramen aangebracht omwille van de esthetische ritmiek. Ook de sleutelvormige schijnmezekouwen onder de kroonlijst verwijzen naar de halfronde uitbouw van de vestibule van het kasteel Wissekerke. Rond 1900 waren de vensteropeningen op de bovenverdieping reeds gedicht en voorzien van ornamentieke schietgaten.

Fig. 32: Zicht op de Getijdenmolen en de Graventoren van Rupelmonde in 1894. (BALAT KIK-IRPA, a004459.)

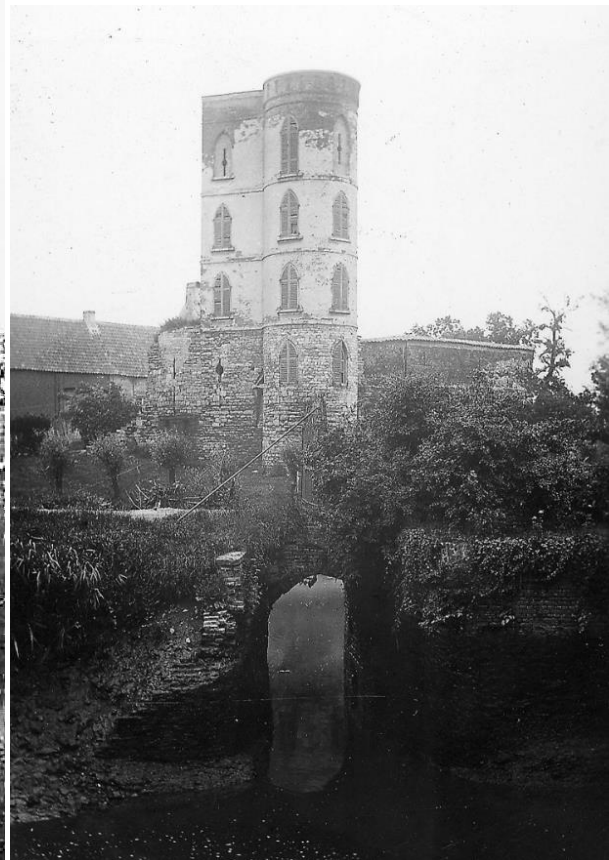
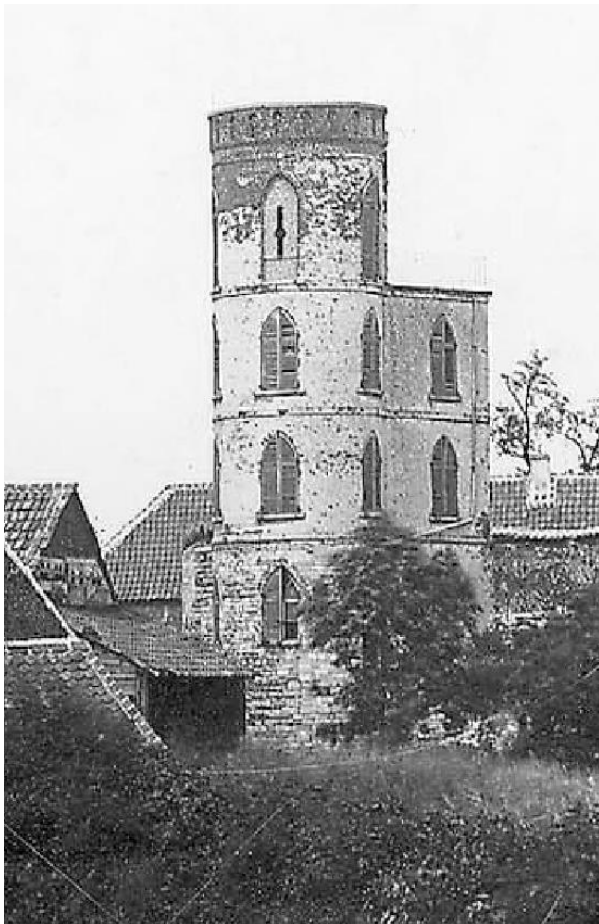

Fig. 33: Foto's uit circa 1894 van de Graventoren. De foto links is een detail van bovenstaande foto. (BALAT KIK-IRPA, a004459 en E005983.)

Fig. 34: Foto uit 1894 van de Graventoren. (BALAT KIK-IRPA, a004459.)

Fig. 35: De Graventoren rond de eeuwwisseling. (DELCAMPE Postkaarten)

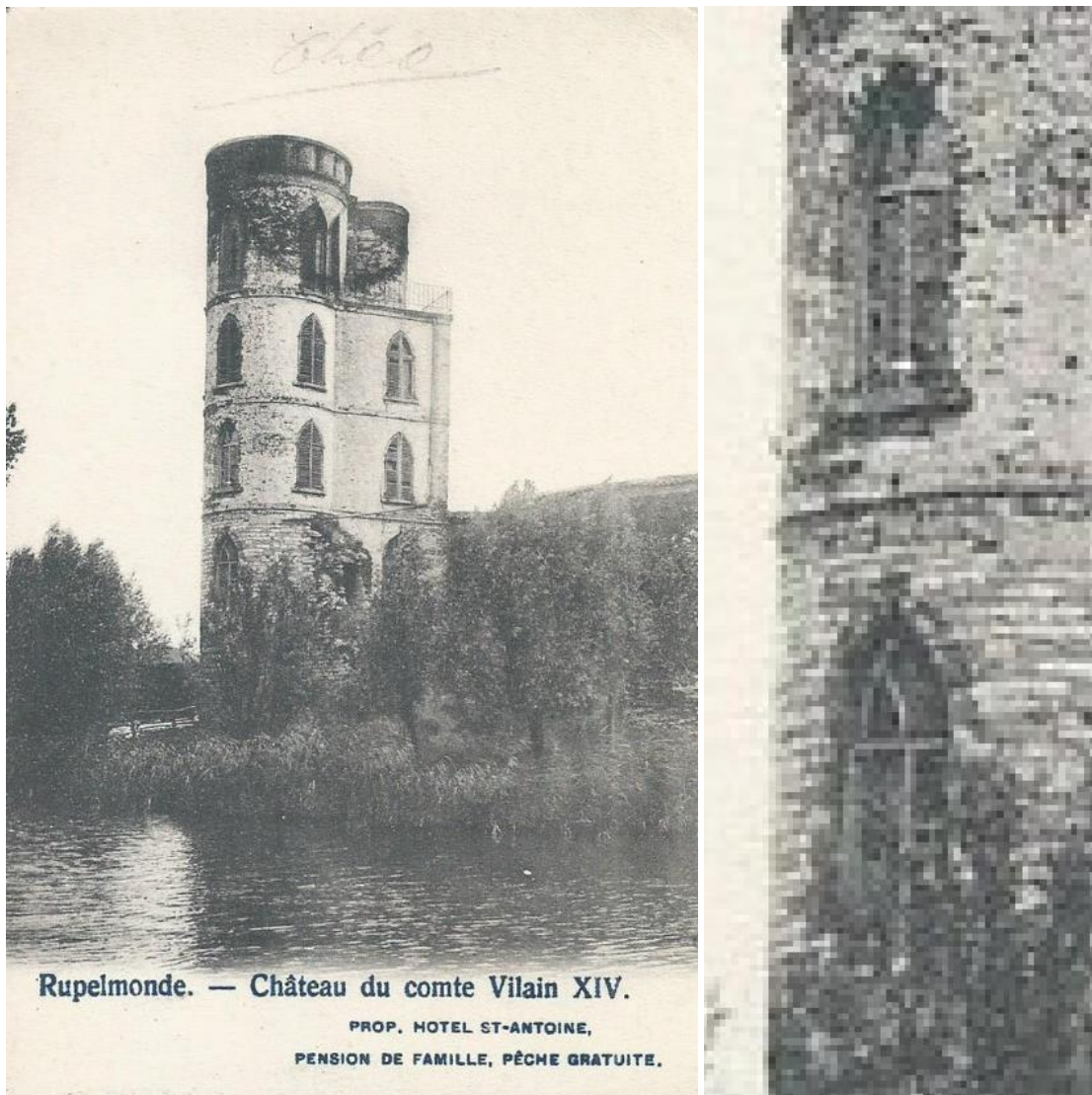

Fig. 36: Postkaart van de Graventoren, afgestempeld in 1903. Rechts een detail van de ramen. (DELCAMPE Postkaarten)

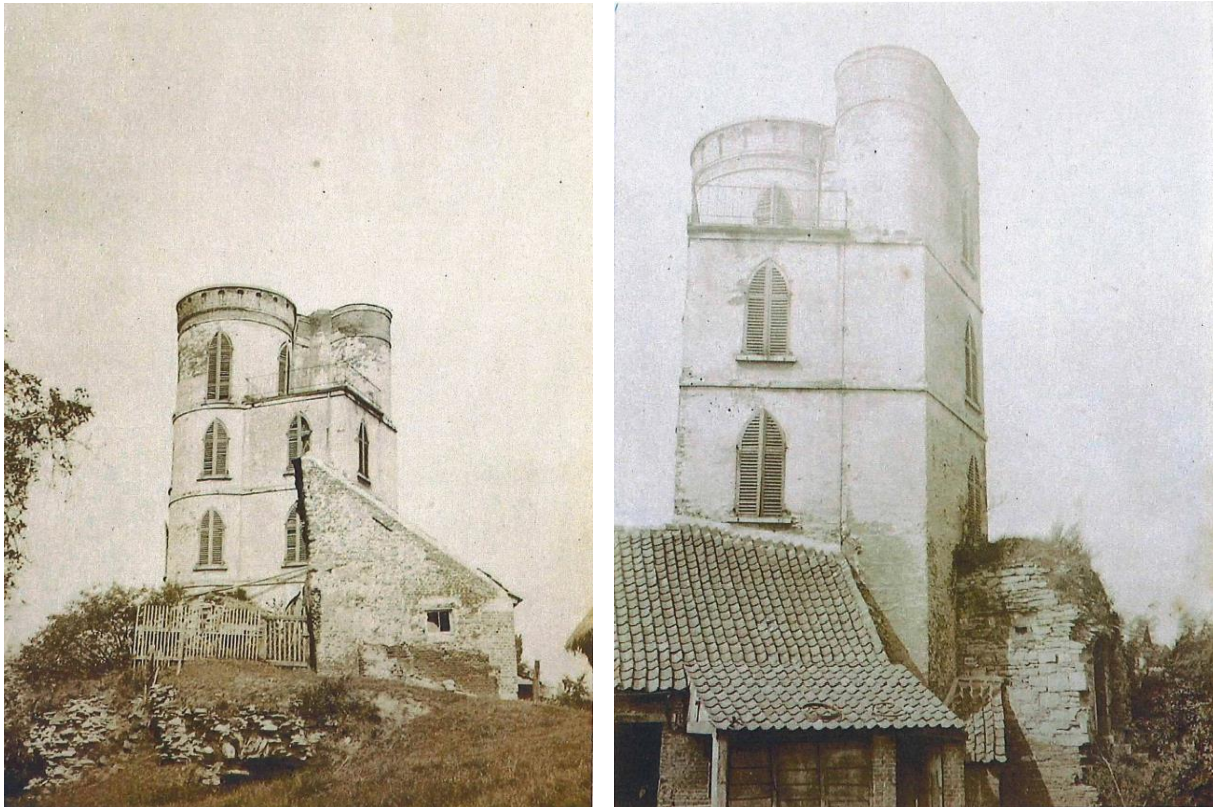

Fig. 37: La tour de Rupelmonde in 1897 in een fotoboek van de familie Vilain XIII (Familiearchief Vilain XIII)

2.6.3 Het ontwerp van de Graventoren

2.6.3.1 Architect François Verly (1763-1818)

Wanneer we de foto's van de gevels, de ramen en de buitenluiken van de graventoren in Rupelmonde vergelijken met de ramen en buitenluiken van het kasteel van Wissekerke, zijn er duidelijke overeenkomsten op te merken. Dit kan verklaard worden doordat beide gebouwen in dezelfde periode onder handen werden genomen. Het kasteel van Wissekerke, dat in bezit was van Philippe Vilain XIII, werd in de periode 1800-1802 verbouwd door de Gentse architect Jean-Baptiste Pisson, gevolgd door de verbouwing onder leiding van architect François Verly tussen 1802-1820. Onder Verly werd het kasteel omgevormd tot een "*magnifique manoir gothique*", en kreeg het kasteel met andere woorden haar middeleeuwse uitzicht. Er wordt vermoed dat dit expliciet in opdracht van Philippe Vilain XIII gebeurde, die een groot kunstliefhebber was en erg geïnteresseerd was in de geschiedenis van de familie Vilain. Door middel van de (neo)gotische vormtaal van kasteel Wissekerke refereerde Vilain XIII naar het luisterrijke (middeleeuwse) verleden van zijn voorvaderen en trachtte hij de feodale machtsstructuren, die door de Franse revolutie waren verdwenen, opnieuw te bevestigen. Deze pittoreske, speelse, op de gotiek gebaseerde bouwstijl wordt de troubadoursstijl, de stukadoorsneogotiek of de 'style à la cathédrale' genoemd. Deze fantasieneogotiek moest vooral de atmosfeer en het pittoreske van de middeleeuwse architectuur trachten te evoceren, zonder al te veel aandacht te besteden voor de archeologische juistheid. Het onderzoek was ook nog niet ver genoeg gevorderd in deze periode om oog te hebben voor dit laatste. Eenduidige uitgangsvormen voor de neogotische nieuwbouw bestonden dus zeker nog niet in de beginfase tussen 1800 en 1850.

Architect François Verly was een belangrijk pionier in de toepassing van de stukadoorsneogotiek in Vlaanderen. De stukadoorsneogotiek ontwikkelde zich in het begin van de 19de eeuw als reactie op de

grote maatschappelijke omwentelingen uit deze periode: de dalende macht van de kerk en de adel en de opkomende industrialisatie. In deze periode werden veel kastelen 'vermiddeleeuwst' en tuinen voorzien van paviljoenen (gotische, Grieks-Romeinse, Indische, Arabische en Chinese) of zelfs kunstmatige ruïnes. Men kreeg ook interesse in de ruïnes van de gebouwen die tijdens de Franse Revolutie vernield werden. Het is in deze context dat Verly in opdracht van de familie Vilain XIII-de Feltz het kasteel van Wissekerke liet verbouwen en waarschijnlijk ook de ruïne van het kasteel van Rupelmonde van een 'middeleeuwse' toren voorzag. Het behoud van de middeleeuwse resten onderaan de Graventoren is hierbij opvallend en wijst op interesse voor de middeleeuwse restanten. Het contrast in materialen binnen de toren zorgt net voor het benadrukken van de lange geschiedenis van het gebouw.¹³

François Verly studeerde in Rijsel en Parijs, en was architect, interieurontwerper, stedenbouwkundige en landschapsarchitect. Hij wordt als een belangrijke volgeling van de Franse architecten Claude Nicolas Ledoux en Etienne-Louis Boullée beschouwd. Hij verhuisde in 1801 van Frankrijk naar de voormalige Oostenrijkse Nederlanden waar hij instond voor de uitvoering van belangrijke openbare opdrachten en de heraanleg van verschillende privé-domeinen. Hij was stadsarchitect van Antwerpen in de periode 1802-1814 en droeg zo in belangrijke mate bij tot de introductie van de Franse smaak in de Scheldestad en haar omgeving. In Antwerpen stond hij met name in voor de modelgevels van de toen net rechtgetrokken Scheldekaaien, met een reeks van uniforme lijstgevels tot gevolg. Hij drukte verder zijn stempel op uiteenlopende projecten zoals stedenbouwkundige ingrepen, openbare werken, herenhuizen, interieurdecoraties voor het kasteel van Duras, kasteelparken, een paviljoen, en de tuinen voor het paleis van Laken en uiteindelijk het voorgaande Brusselse Justitiepaleis (1816). Met de restauratie van het Brusselse stadhuis (1817) en van het kasteel van Wissekerke (voor 1822) werd hij uiteindelijk een belangrijke pionier van de neogotiek.¹⁴

Fig. 38: Vriendschapstempel in classicistische stijl in de Plantentuin van Meise en het neogotische kasteel Wissekerk.

2.6.3.2 De Graventoren als “follie”

De opbouw van een middeleeuwse ruïne/steengroeve tot een belvédère kan vragen doen rijzen over de reden hierachter. Een echte gebruiksfunctie, behalve dan deze als uitkijktoren kreeg de nieuwe constructie namelijk niet. De opbouw van zulke schijnbaar nutteloze constructies past echter volledig in het tijdsbeeld.

¹³ SNAUWAERT, L. en P. DE WILDE, *Het kasteel van Wissekerke te Bazel*, Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium, 2003, 27. DE WILDE, P. M., *Een beknopte geschiedenis van de familie Vilain XIII*, Heemkundige Kring Wissekerke, Kruibeke, 1996. VANDENBREEDEN J., F. DIERKENS AUBRY, *De 19de eeuw in België*, Tielt, 1994, 64.

¹⁴ DEHONDT L., J.-C. HUBERT, C. VACHAUDEZ e.a., *18de-eeuwse architectuur in België: laatbarok, rococo, neoclassicisme*, Tielt, 1998, 171. [Verly, François | Inventaris Onroerend Erfgoed](#)

De opbouw van de ruïne van de middeleeuwse burch tot toren door baron de Feltz in 1817 valt volledig te kaderen binnen de Romantische strekking. De nostalgische Romantiek uitte zich in de architectuur voornamelijk door het imiteren van oudere bouwstijlen en door het bouwen van excentrieke, schijnbaar nutteloze gebouwen, de zogenaamde “follies”. De eerste follies ontstonden als bijverschijnsel van de landschapsstijl in de tuinkunst die zich vanaf ongeveer 1720 in Groot-Brittannië ontwikkelde en in de loop van de 18de eeuw over heel Europa werd verspreid. De landschapstuin was zo een plek om te experimenteren, een openluchtlaboratorium voor nieuwe bouwvormen, -stijlen, en -materialen. In de tuinen en parken kwamen schilderachtige objecten die de natuur moesten nabootsen en exotische gebouwen die voor een verrassingseffect moesten zorgen. Torens, tempels, tenten, pagodes, kluizenarijen, paviljoens, belvédères, boerenherbergen, rotswerken, schijnruïnes, schijnkapellen, rotshuisjes, hoenderhokken, duiventillen, ijskelders, grotten en veel meer kwamen tot stand. En dit in verschillende stijlen; neogotisch, Chinees, Egyptisch, Turks, Russisch, Zwitsers, de rustieke stijl, de druïdische stijl; alsook in verschillende materialen; naast natuursteen en baksteen, werd gebouwd in kunstcement, walvisbeen, sintels, vulkanische steen, mos en riet, ijzer, textiel, touw, mondsteen, boomstammen, ... Deze gebouwen en constructies waren niet bedoeld om in te wonen of te werken, maar wel om te verrassen en om een pittoresk beeld te creëren binnen het landschap.

Soms werd de follie aangeleverd via een voorbeeldenboek, waaruit de opdrachtgever een ontwerp kon uitkiezen, en waaruit architecten en aannemers inspiratie konden halen. De architecten van de tuinfolies waren vaak landschapsarchitecten, of ze combineerden beiden. In Nederland was Jan David Zocher jr. veruit de bekendste. (verder nog Eberson, Van Lunterens, Roodbaard, Spinger, Zochters, Ubbing). In België waren het belangrijke architecten die zich met follies bezig hielden: Henry, Pisson, Verly, Vivroux, de Zweeds-Britse tuinarchitect C.A. Petersen, en vooral wat grotten en rotswerken betreft, de tuinarchitecten Fuchs, Keilig en de familie Rosseels.¹⁵

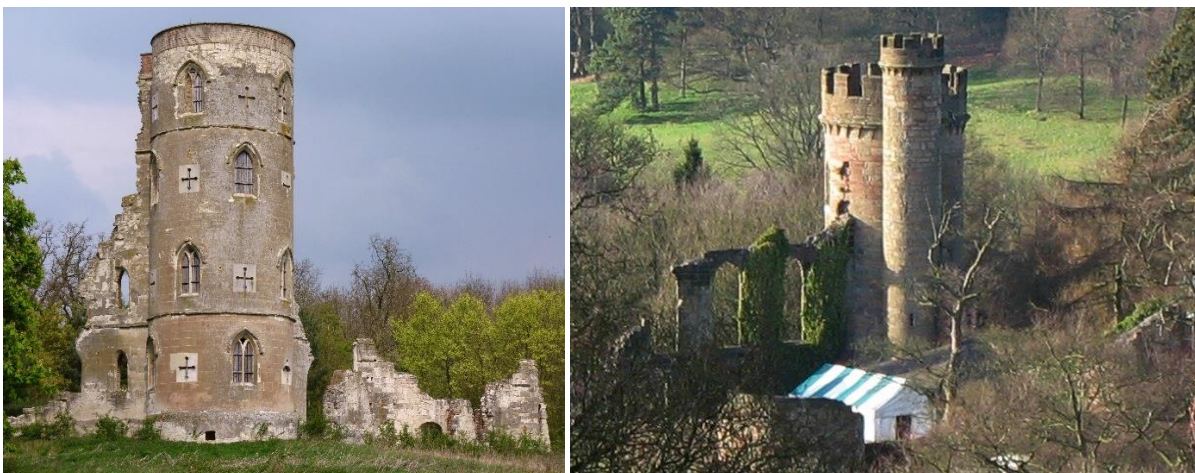

Fig. 39: Namaak-ruïne in Wimpole Hall uit midden jaren 1770 en in Hagley Park uit circa 1750, gebouwd door Sanderson Miller in Engeland. (Wikipedia)

In Engeland kwamen er vanaf de Gothic Revival al vanaf circa midden 18de eeuw follies die naar de middeleeuwse geschiedenis verwezen, zoals de namaak-ruïnes in neogotische stijl in Wimpole Hall en Hagley Park. In België kwam deze aandacht voor de middeleeuwse geschiedenis er pas vanaf circa 1820, waarbij het “vermiddeleeuwen” van het kasteel van Wissekerke door Verly een vroeg voorbeeld is. Mogelijk was het ook Verly die instond voor het ontwerp van de Engelse landschapstuin bij het kasteel van Wissekerke, waar ook follies gebouwd werden zoals een Chinees paviljoen, een fazantenkwekerij en een ‘Zwitsers chalet’. De eerste Engelse tuinen in België ontstonden circa 1770, aanvankelijk enkel als uitbreidingen van bestaande tuinen. Voorbeelden van Belgische

¹⁵ MEULENKAMP, W., *Folies. Bizarre bouwwerken in Nederland en België*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Antwerpen, 1995, 13-17.

landschappelijke tuinen, waarin torenfollies en belvédères geplaatst werden zijn onder andere de circa 1785 aangelegde romantische tuin op het kasteeldomein van Leeuwerger. In 1789 kwam hier een obelisk en in 1807 volgde een astronomische toren naar ontwerp van Jacques Jean Dutry die op het hoogste punt van het domein tot stand gebracht werd met een schitterend panoramisch uitzicht op de omgeving. Te Wannegem-Lede kwam er vanaf 1783 een volledig nieuw kasteeldomein, waaronder de bouw van een tempel nabij het kasteel, als een rustplaats en een belvédère op een kunstmatige heuvel, die een fraai zicht op de kouters en de molen van Wannegem, het kasteel en de oostzijde van het park bood. De landschapstuin van Wespelaar werd in 1797 ontworpen door Henry. Het park werd voorzien van een grot, een Romeinse Dianatempel, een Chinees paviljoen, een Egyptische obelisk en piramide. Deze private tuinen tonen meer verwantschap met de Franse jardin anglais dan met het Engelse origineel. De architectuur is overwegend Frans en classicistisch. Voor de stoffering werd meer dan eens een beroep gedaan op het Franse modelboek van Le Rouge.

Fig. 40: De astronomische toren in het Park Leeuwerger, de tempels in Wannegem-Lede en Wespelaar (DEL CAMPE Postkaarten)

Behorend tot de ruïneuze follies zijn de Rocher van Attre in de provincie Henegouwen uit 1788 en de Jagerstoren in het Boekenbergpark te Deurne uit circa 1800. In het Boekenbergpark werd trouwens gelijktijdig ook een chinees paviljoen gebouwd, waarvan vandaag enkel de voet nog rest, als torenfollie.

Fig. 41: Le Rocher in Attre als uitzichtspunt voor de jacht. ([Le rocher d'Attre est patrimoine immobilier exceptionnel de Wallonie. \(lescommunaux.be\)](http://lescommunaux.be))

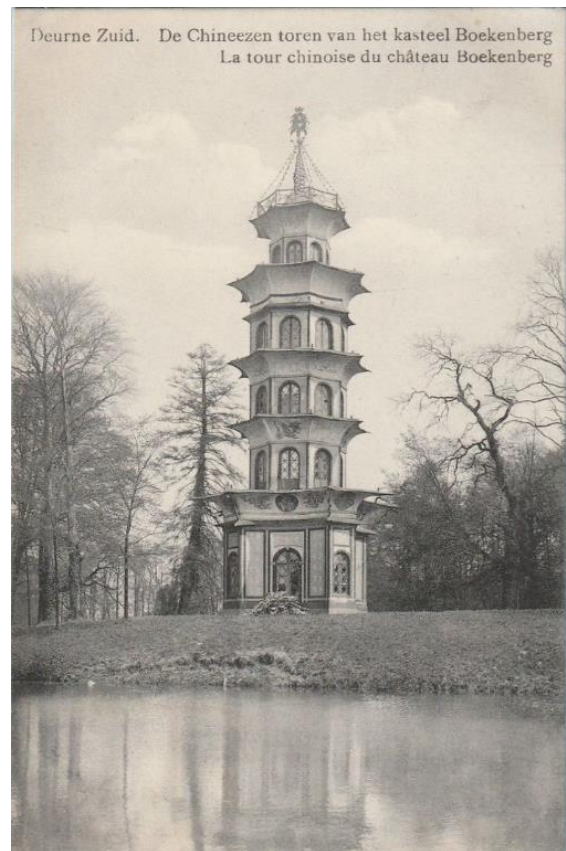

Fig. 42: De jagerstoren, een artificiële torenruïne en rotsbrug en de vroegere Chinese toren in het Boekenbergpark.

De verschillende follies in de landschappelijke tuinen werden opgebouwd om de wandelaar te verrassen en te verwonderen. Hoewel niet in een landschapstuin opgebouwd, werd de belvédère van Rupelmonde ook om die reden opgebouwd. Ze bood hierbij een mooi uitzicht op het Scheldegebied, en is op dat vlak te vergelijken met het paviljoen de Notelaer uit 1792-1797 aan de overkant van de Schelde. Het verschil met al deze follies is, zoals aangehaald, dat voor de opbouw van de Graventoren gestart werd vanaf de middeleeuwse restanten en niet een volledig nieuw volume werd opgetrokken. De Hallepoort van Brussel kan hierbij als een sterk gelijkend voorbeeld aangehaald worden. De Hallepoort hoorde oorspronkelijk tot de Brusselse middeleeuwse stadsomwalling, maar tegen het eind van de 18de eeuw begon de omwalling al haar functies te verliezen. Doordat de Hallepoort nog als gevangenis en archief gebruikt werd, werd het gered van de sloop, maar stilaan begon het te verkommeren door verwaarlozing. Toen de functie als gevangenis stopte, werd uiteindelijk in de nasleep van de Belgische onafhankelijkheid en de hierbij gepaard gaande aandacht voor de verheerlijking van de zogewilde lange vaderlandse geschiedenis, werd in het gebouw een museum ingericht en was ze tegen 1871 in het kader van de 19de-eeuwse romantische visie van een geheel nieuw 'vermiddeleeuwst' uitzicht voorzien. Net zoals bij de Graventoren geeft ook de Hallepoort een toestand weer die historisch nooit bestaan heeft.

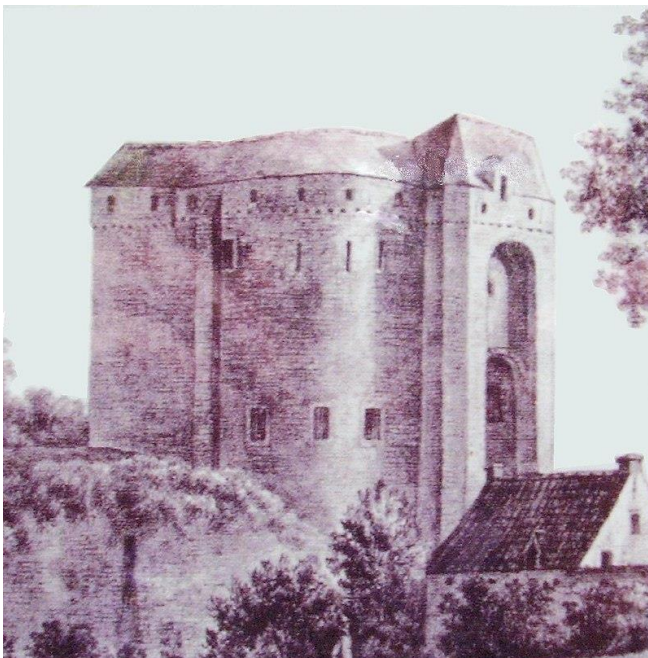

Fig. 43: De middeleeuwse restanten van de Hallepoort in Brussel werden in de 19de eeuw van een nieuw middeleeuws uitzicht voorzien zonder al te veel aandacht voor de historische correctheid. ([Hallepoort - Wikipedia](#))

2.6.4 Verbouwingen uit de eerste helft van de 20ste eeuw

De wijzigingen in de eerste helft van de 20ste eeuw zijn goed gedocumenteerd dankzij historische foto's en postkaarten. In de periode 1900-1930 zien we de toren evolueren van een toren met vensteropeningen en luiken, naar een toren met dichtgemetselde vensteropeningen en schietgaten. In de jaren voor WO I werden van boven naar beneden alle vensters dichtgemetseld tot schietgaten, op de benedenverdieping van de toren na, die pas tegen 1930 was aangepast.

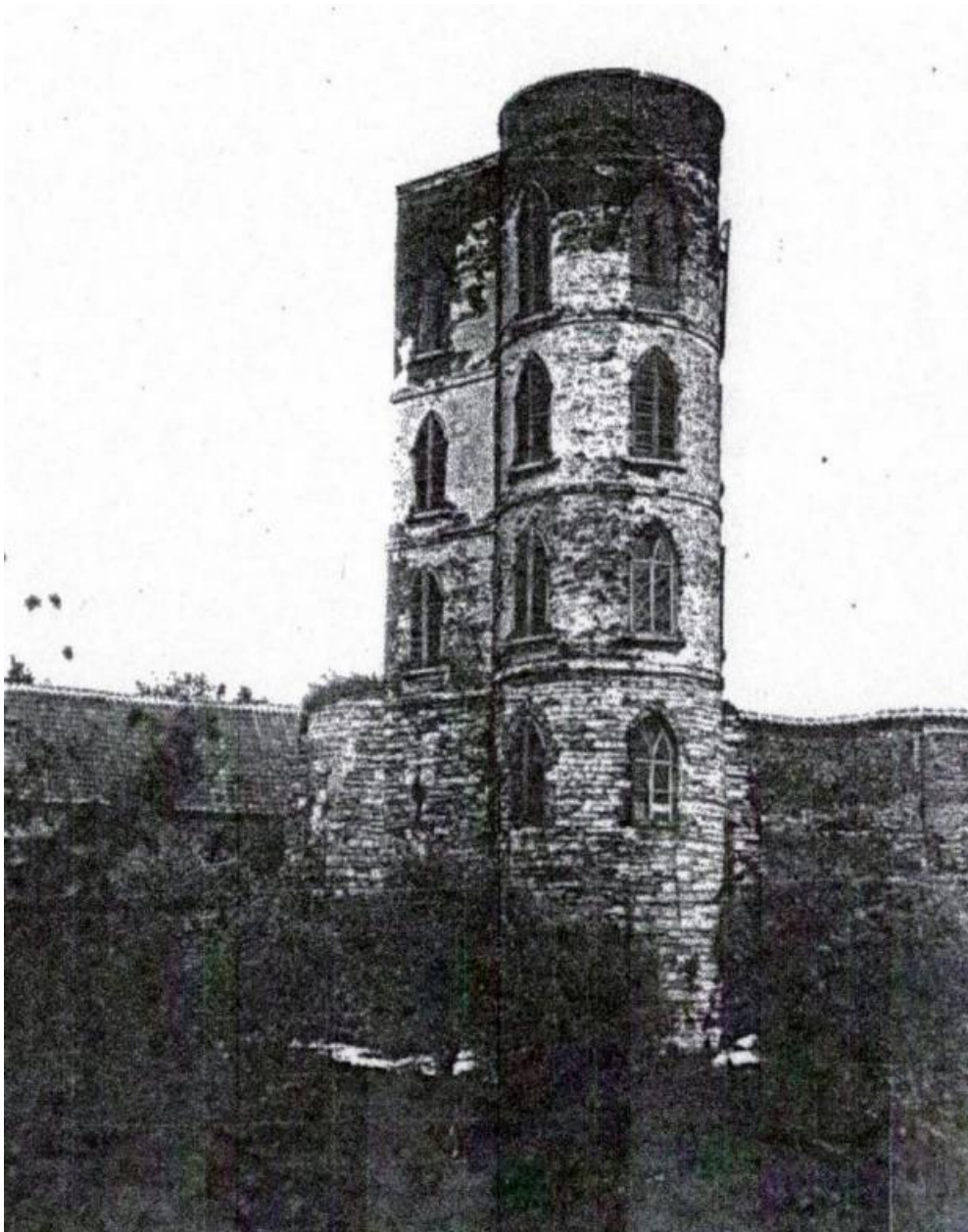

Fig. 44: Zicht op de Graventoren op het einde van de 19de eeuw – begin 20ste eeuw, met zicht op het schrijnwerk in de vensteropeningen. De luiken zijn grotendeels verdwenen. (Documentatiemap VZW Graventoren)

In de periode 1900-1910 werden enkele vensteropeningen bovenaan de toren dichtgemetseld tot een langwerpige schietgat.

Fig. 45: Detail van een postkaart, afgestempeld in 1902. Op de bovenste verdieping werden al vensteropeningen dichtgemetseld. (DELCAMPE, Postkaarten.)

Fig. 46: Postkaart afgestempeld in 1907. Bovenaan zijn enkele vensteropeningen dichtgemetseld. (DELCAMPE Postkaarten)

In de periode 1910 tot ca. 1930 zien we op de historische foto's en postkaarten dat de luiken nagenoeg allemaal verdwenen zijn en de spitsboogvormige vensteropeningen gedeeltelijk dichtgemetseld werden tot langwerpige schietgaten. Rond 1910-1925 bleven op de verdieping van de ronde uitbouw nog twee vensteropeningen met ramen bewaard. Het dichtmetselen van de vensteropeningen tot schietgaten werd wellicht uitgevoerd om de toren een middeleeuwer uitzicht te geven. Dit zagen we reeds op het einde van de 19de eeuw in de vensteropeningen bovenaan de toren.

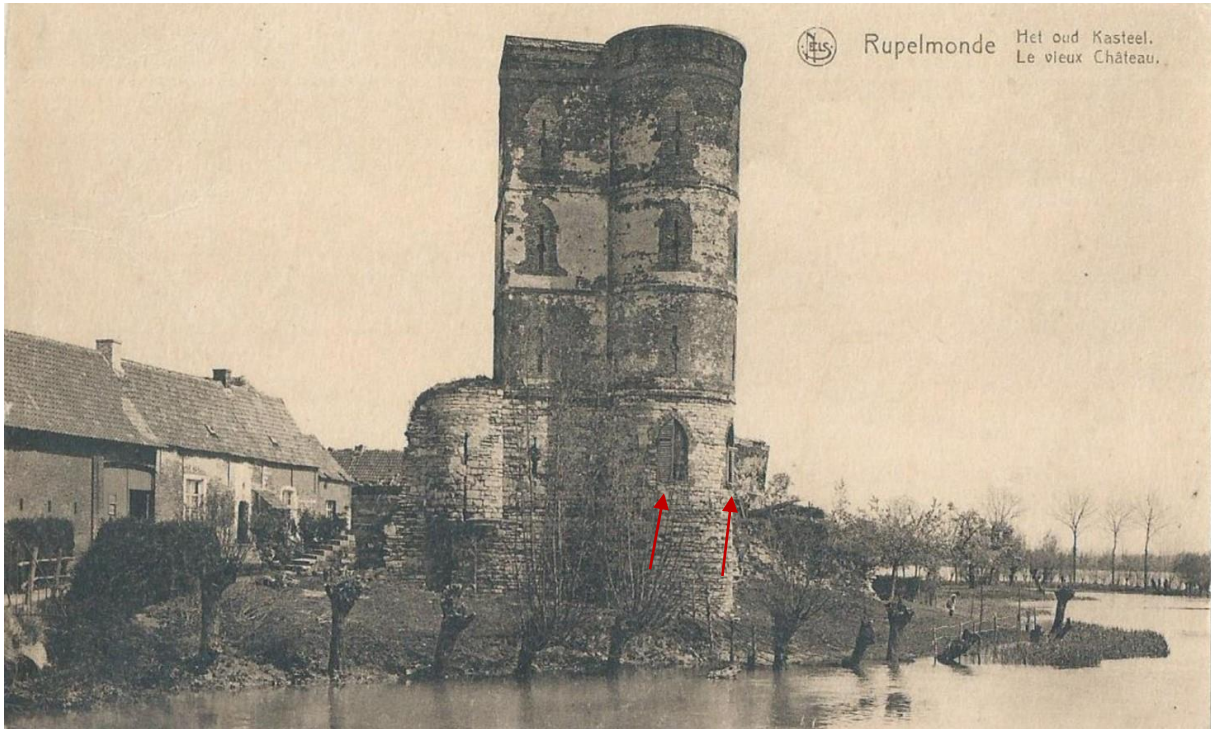

Fig. 47: Postkaart van circa 1910 met zicht op de Graventoren. Enkel onderaan zijn er langs deze zijde nog luiken. (DELCAMPE Postkaarten, poststempel 1912-1913.)

Fig. 48: Zicht op de Graventoren circa 1910. De linkse postkaart werd in 1911 afgestempeld. Enkel in de torenbasis zijn inmiddels nog spitsboogvensters bewaard gebleven. (DELCAMPE Postkaarten.)

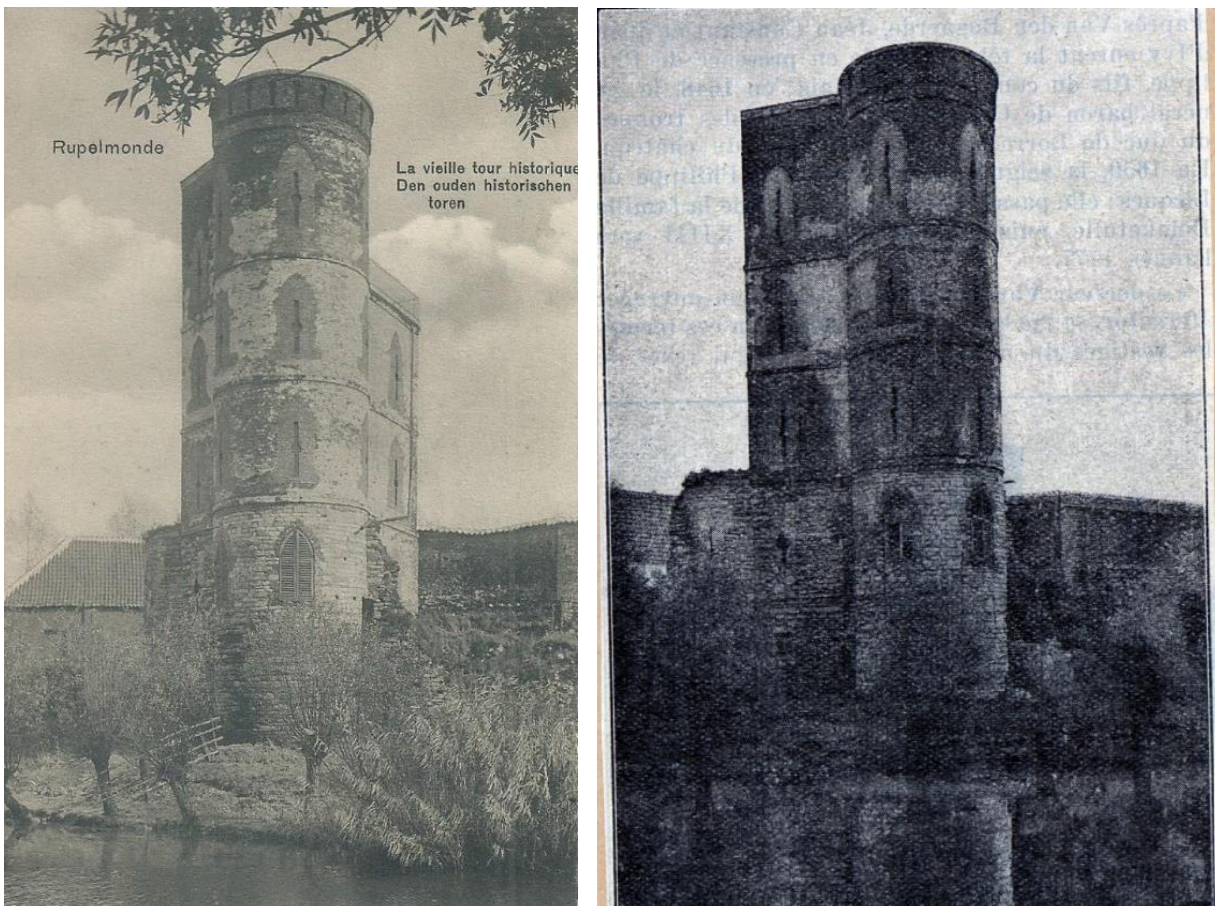

Fig. 49: Zicht op de Graventoren circa 1910. (DELCAMPE Postkaarten en UGENT Beeldbank.)

De postkaarten met zicht op de toren vanop de Schelde tonen ons dat aan die zijde in 1910 alle vensteropeningen dichtgemetseld waren. Dit met uitzondering van de toegang tot het terras op de bovenverdieping.

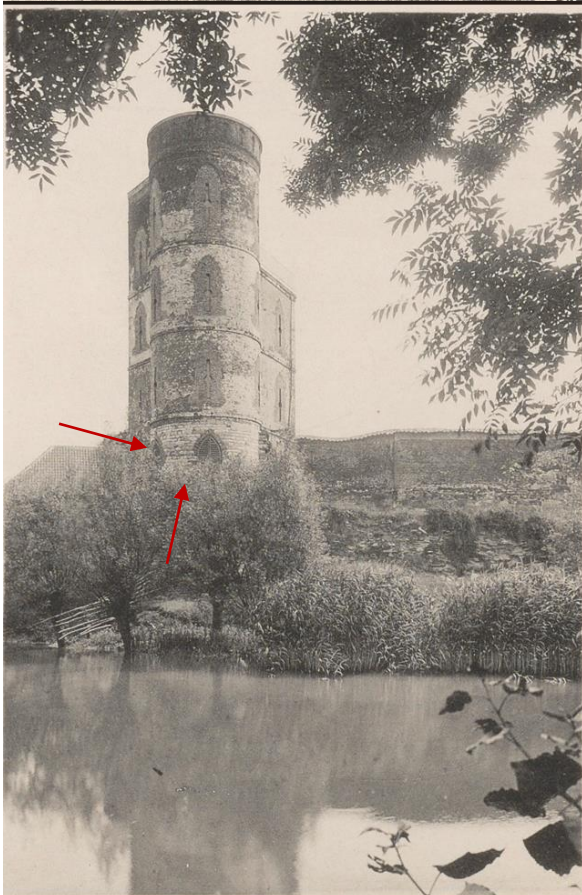
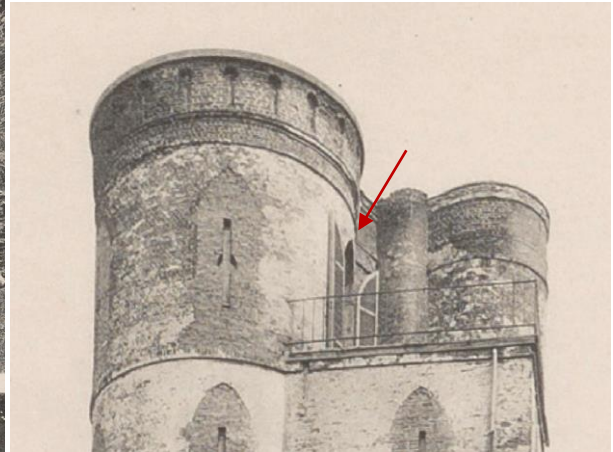
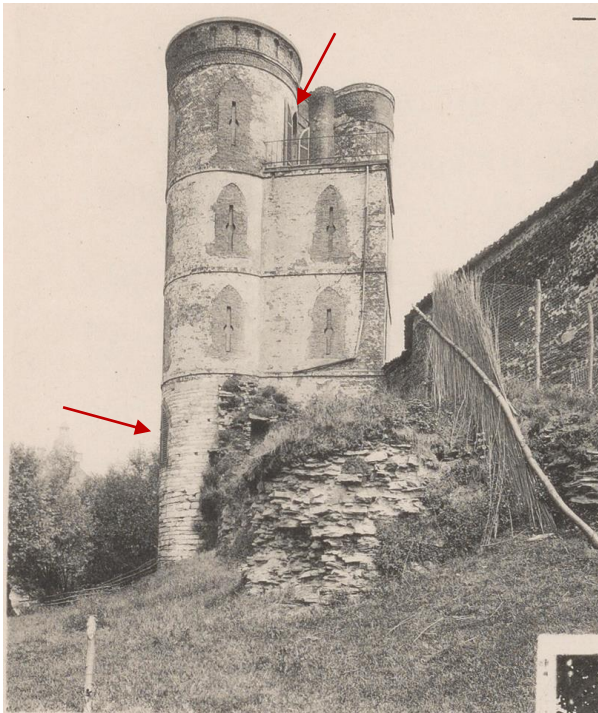

Fig. 50: Zicht op de Graventoren ca 1910. (DELCAMPE Postkaarten)

Fig. 51: Zicht op de graventoren ca. 1910. (DELCAMPE Postkaarten, poststempel 1912)

In de Oudheidkundige inventaris van Oost-Vlaanderen uit 1915 werden ook enkele foto's bijgevoegd van de verschillende zijden van de Graventoren. Onderaan zijn er nog luiken zichtbaar en ook zijn de openstaande luiken naar het uitkijktplatform te zien.¹⁶

¹⁶ Archief AOE, Artikel Oudheidkundige inventaris van Oost-Vlaanderen, 1915.

Fig. 52: Foto's uit 1915 met aanduiding van de toen nog aanwezige luiken. (Archief AOE, Artikel Oudheidkundige inventaris van Oost-Vlaanderen, 1915.)

In de periode 1926-1930 waren alle vensteropeningen aan de voorzijde dichtgemetseld.

Fig. 53: Postkaarten van de Graventoren van circa 1923 en 1930. Links met raaminvulling, rechts dichtgemetselde vensteropeningen. (AMEDEE VERBRUGGENKRING-RUPELMONDE, *Rupelmonde*, 1975, 64. En DELCAMPE, Postkaarten, poststempel 1931.)

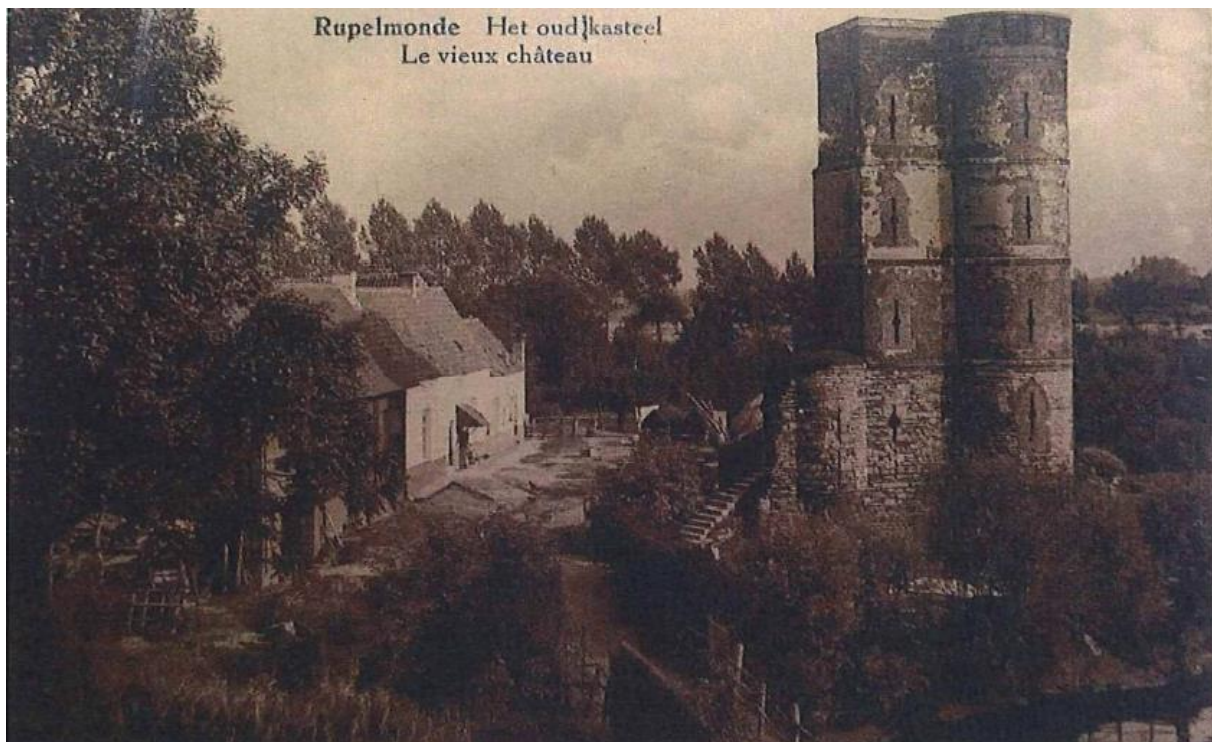

Fig. 54: Zicht op de Graventoren ca. 1930. Alle vensteropeningen aan de voorzijde zijn dichtgemetseld. (PAOVI, Fotocollectie)

In 1919 kwam de graventoren via schenking in het bezit van graaf Philippe Gerard Florimont Stanislas Maria Joseph Vilain XIII. Hij zal in het midden van de 20ste eeuw de Graventoren verkopen aan de familie Oste. In deze periode was de Graventoren in gebruik als kippenhok en opslagplaats voor hooi. De onderaardse gang werd in 1939 vrijgemaakt.

Er bleef een fotoreportage van de Graventoren bewaard uit 1945 die ons een duidelijk beeld geeft van de toren vóór de herstellingswerken van de jaren 1950. De spitboogvormige vensteropeningen in de bakstenen gevels zijn nagenoeg allemaal dichtgemetseld tot langwerpige schietgaten. Er zijn nog steeds sporen te zien van de bepleistering van de toren. We zien de oude stal, die in ca. 1950 werd afgebroken, staan op de achtergrond. Er bleven ook een aantal detailfoto's van de buitengevels bewaard.

Fig. 55: Foto van de Graventoren uit 1943 en 1945. (BALAT KIK-IRPA, b051483 en b089155.)

Fig. 56: Foto uit 1945 van de achtergevel van de Graventoren en de verbindingsmuur. (BALAT KIK-IRPA, b089162.)

Fig. 57: Foto's uit 1945. Links: Zicht op de voor- en zijgevel van de benedenverdieping van de Graventoren. Rechts: Hoektoren. (BALAT KIK-IRPA, b089158 en b089163.)

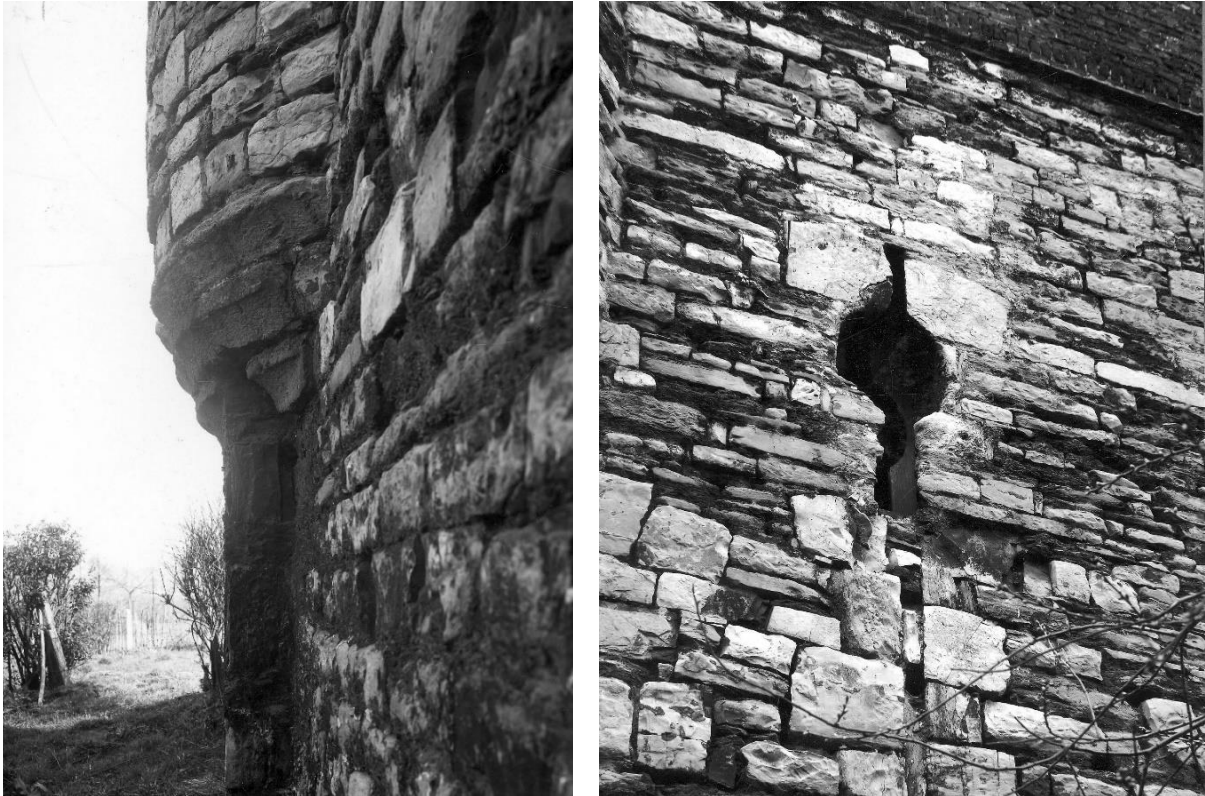

Fig. 58: Foto's uit 1945. Links: Profiel van het waaktorentje. Rechts: Schietgat. (BALAT KIK-IRPA, b089201 en b089166.)

Fig. 59: Foto uit 1945 van de uitkijktoren met schietgaten. (BALAT KIK-IRPA, b089165.)

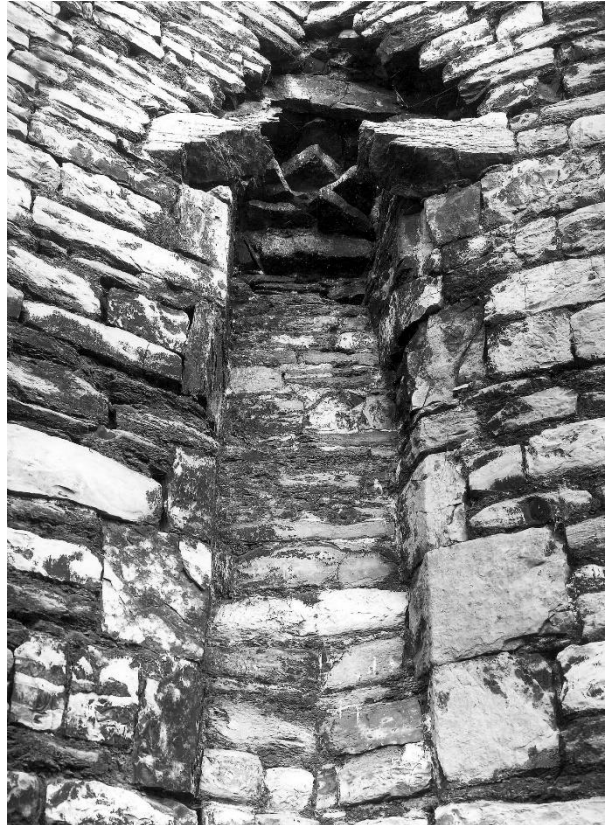

Fig. 60: Foto's uit 1945. Details van de latrine van de Graventoren. (BALAT KIK-IRPA, b089202 en b089203.)

Fig. 61: Foto's uit 1945. Links: Ingang voorzijde van de Graventoren. Rechts: Ingang achterzijde van de onderaardse gang van de Graventoren. (BALAT KIK-IRPA, b089160.)

De foto's uit 1945 zijn de eerste foto's van het interieur van de toren. De foto's van de onderaardse gang (oorspronkelijke gelijkvloerse verdieping) geven een beeld van de toestand zoals we die vandaag

kennen, echter zonder de museale inrichting. De hekkens en de vloer met betonsteen is hier niet te zien.

Fig. 62: Links: Gewelfde kelder in 1943. Rechts: De ondergrondse gang van de Graventoren in 1945. (BALAT KIK-IRPA, b051484 en b089161)

De foto's van de eerste verdieping geven ons een beeld van de torenruimte en de traphal in 1945.

Fig. 63: De verdieping boven de onderaardse gang in de Graventoren in 1945. (BALAT KIK-IRPA, b089168 en b089167.)

2.6.5 Inrichting van het Scheldemuseum in het midden van de 20ste eeuw

Vanaf de jaren 1940 werd de eigendom van de familie Vilain XIII in de omgeving van de Graventoren geleidelijk aan verkocht. Een deel van de gronden werd in 1941 en 1948 verkocht aan de Scheepsbouwwerven van Rupelmonde. In 1950 werd de Graventoren, de hoeve en omliggende tuin en boomgaard verkocht aan Michel Oste, landbouwer uit Rupelmonde en zijn vrouw. Michel Oste huurde/pachtte tot dan de hoeve en omliggende gronden van de burggraaf Vilain XIII. Bij de verkoop in 1950 bevond de toren zich in slechte staat door de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en was er een contractuele verplichting om de toren te herstellen en open te stellen voor het publiek.

Er is in de gemeenteraadsverslagen sprake van een “bouwaanval” op 26 oktober 1944 die vooral de koestal achter de toren getroffen had. Michel Oste diende begin januari 1950 een bouwaanvraag in om de bouwvallige voeder- en koestal op de site herop te bouwen. Op het dak moesten oude pannen gelegd worden. De oude schuur en koestal stonden tegen de graventoren aangebouwd. Er zijn nog steeds bouwsporen te zien van het oorspronkelijke dak van de afgebroken schuur en koestal tegen de zij- en achtergevel van de toren.

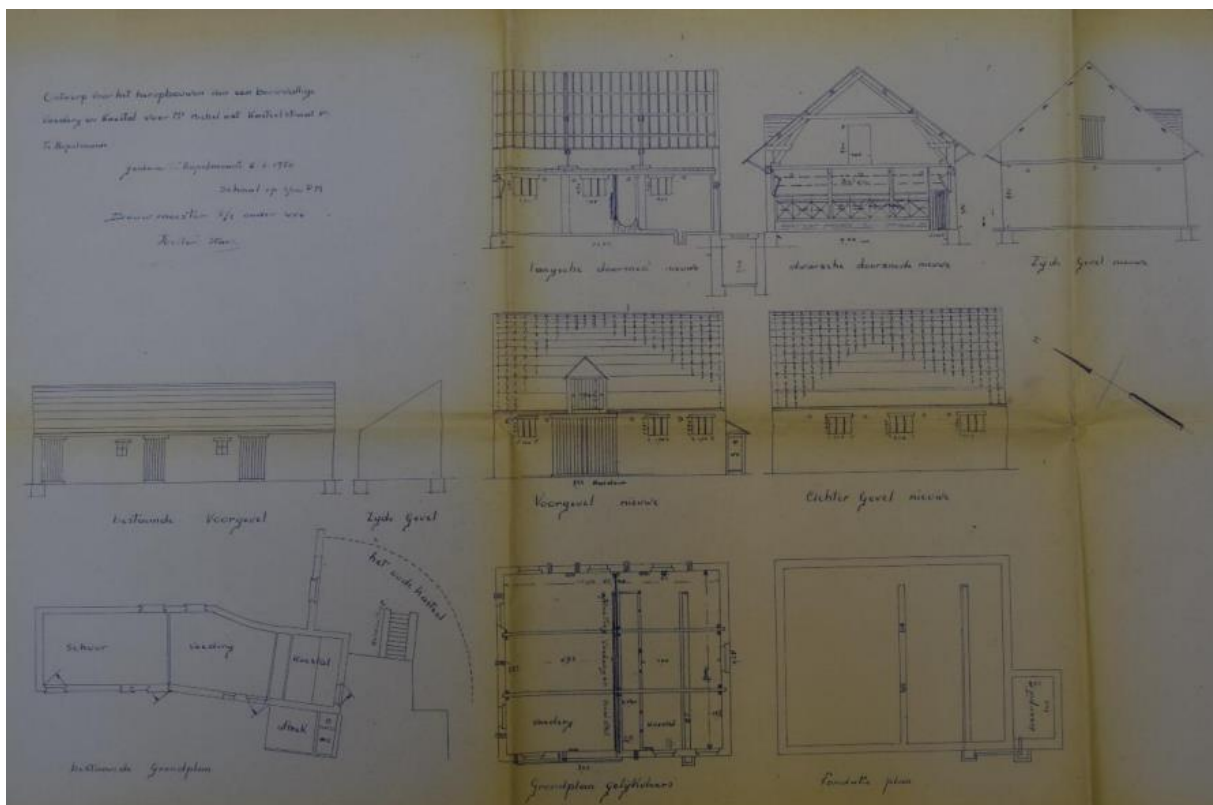

Fig. 64: Bouwplan uit 1950 met de bestaande toestand (links) en de nieuwe koestal (rechts). (GAK, MA BV 1950/705.)

In de periode 1950-1955 liet Michel Oste op zijn kosten diverse herstellingswerken uitvoeren aan de toren. Het gebouw was tot dan toe immers in gebruik geweest als kippenhok en opslagplaats voor hooi en bevond zich in slechte staat.

- 1951: plaatsen van trekkers in de toren om het uiteengaan tegen te gaan;
- 1952: gebruik van eikenhouten balken van Leroy voor herstellingswerken, inbinden en droogleggen van de kelder, plaatsen van schalieberd en zink, werken aan de waterafvoer, herstellingswerken;

- 1953: uitvoering van de dringendste herstellingswerken om het gebouw toegankelijk te maken voor publiek (eerste bezoeken werden mogelijk gemaakt)
- 1954: Prijsoffertes voor het afkappen en afschuren tot de natuurlijke rode kleur der stenen aan de binnenkant van het oude kasteel (Belvédère). Geen bevestiging dat de werken zijn uitgevoerd; versterking van de leuning op het bovenverdieping en plaatsing van een oriëntatietafel bovenop de toren op kosten van de Touring Club (inhuldiging 25 juli 1954). De oriëntatietafel was een ontwerp van Leo De Groot.

De werken werden uitgevoerd met het oog op de inrichting van een Mercator- en Scheldemuseum in de toren. In de lente van 1955 werd het museum ingehuldigd. Het museum omvatte vier museumafdelingen over de verschillende verdiepingen. Fauna en Flora, Schelde in de kunst, Folklore en scheepsbouw en de Mercatorzaal. In de onderaardse gang werd een romantisch beeld geschilderd van de vergane Scheldemacht uit de voorbije eeuwen. Het museum moest ook een studie- en documentatiecentrum omvatten en vormde helemaal boven een uitkijkpost over de omgeving van Rupelmonde. De inrichting van het Mercator- en Scheldemuseum en de oprichting van de vzw Mercatoria moesten zorgen voor de ontwikkeling van het toerisme in Rupelmonde. De conservator van het museum was dhr. De Groot en Lode Baekelmans was ereconservator. Dichter Bert Peleman zorgde voor de praktische uitwerking en de artistieke uitbouw van het museum. Zij werden ondersteund door een beheerraad, de culturele adviseur van de provincie Oost-Vlaanderen en verschillende kunstenaars. Zij deden in 1955 ook een oproep aan de inwoners van Rupelmonde om belangrijke documenten i.v.m. Rupelmonde te schenken of in bruikleen te geven aan het museum.

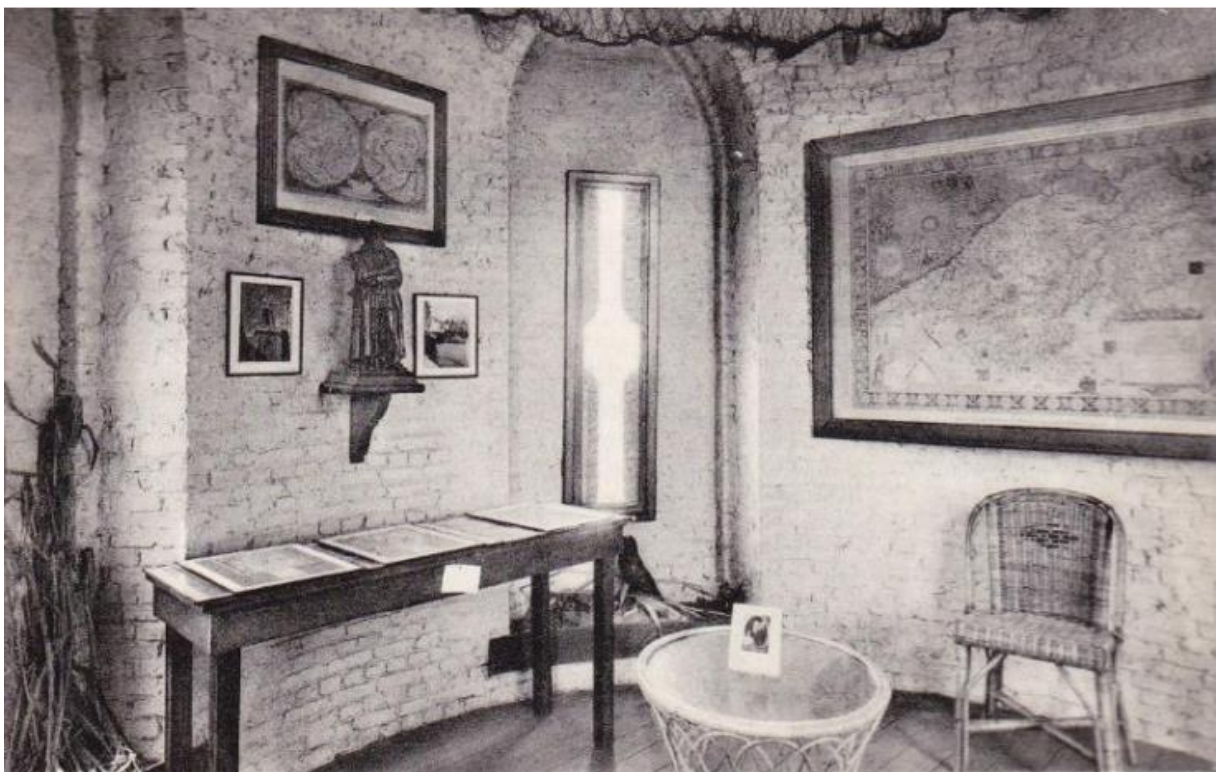

Fig. 65: De Mercatorzaal in de Graventoren. (DELCAMPE Postkaarten)

Naast een foto van de Mercatorzaal bleven ook een aantal foto's van het exterieur bewaard. Op deze foto's is de nieuwe koestal uit ca. 1950 te zien. Bovenaan de toren ter hoogte van de sleutelgatvormige pseudoschietgaten is er een kleurverschil in het baksteenmetselwerk, wat op herstellingswerken aan de bovenkant van de toren wijst. Dit ging vermoedelijk gepaard met het plaatsen van de oriëntatietafel.

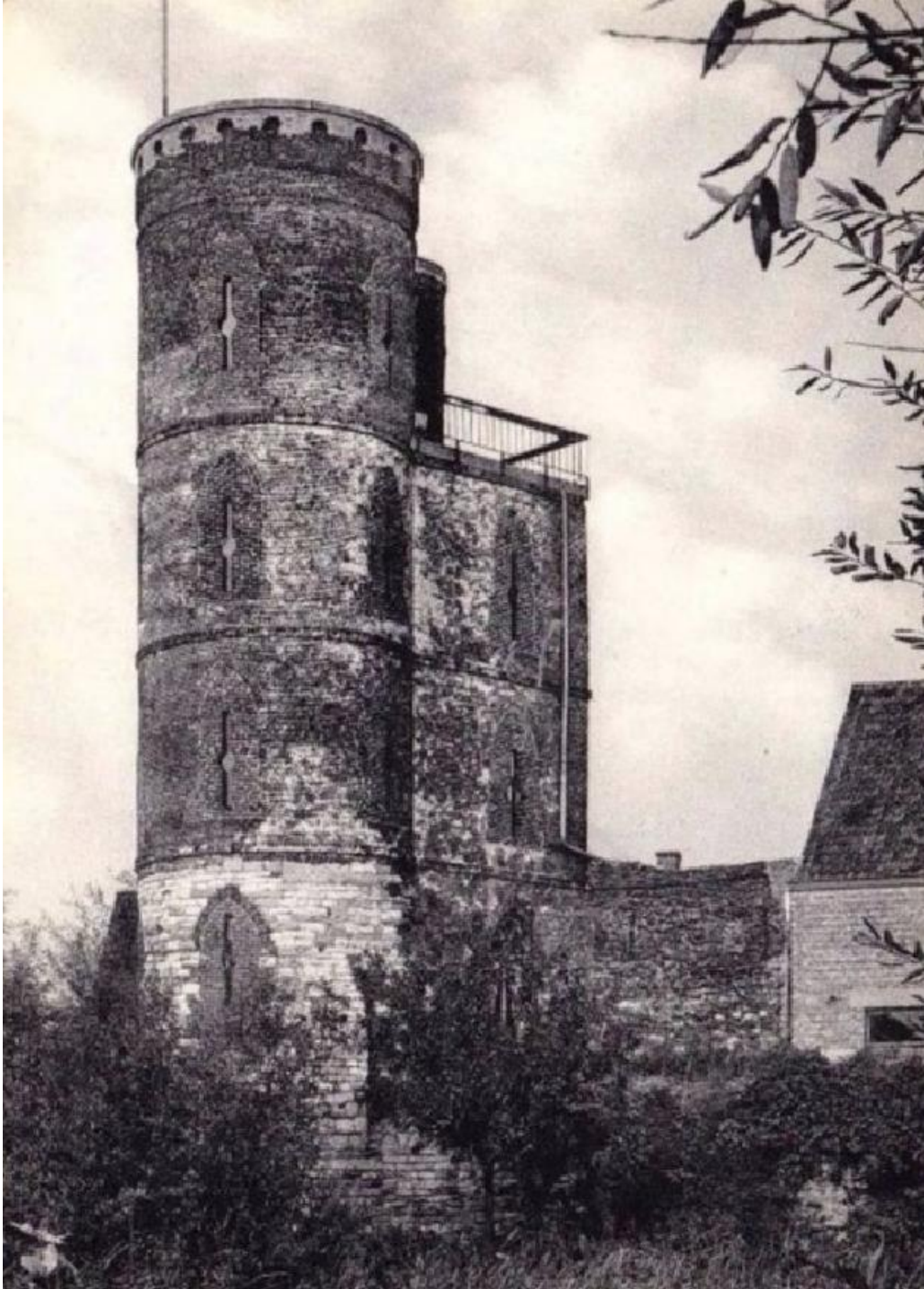

Fig. 66: De Graventoren circa 1950-1955. (DELCAMPE Postkaarten)

Op de foto's uit de jaren 1950 zien we ook dat onderaan de gevel een dichtgemetselde vensteropening terug voorzien werd van een houten raam.

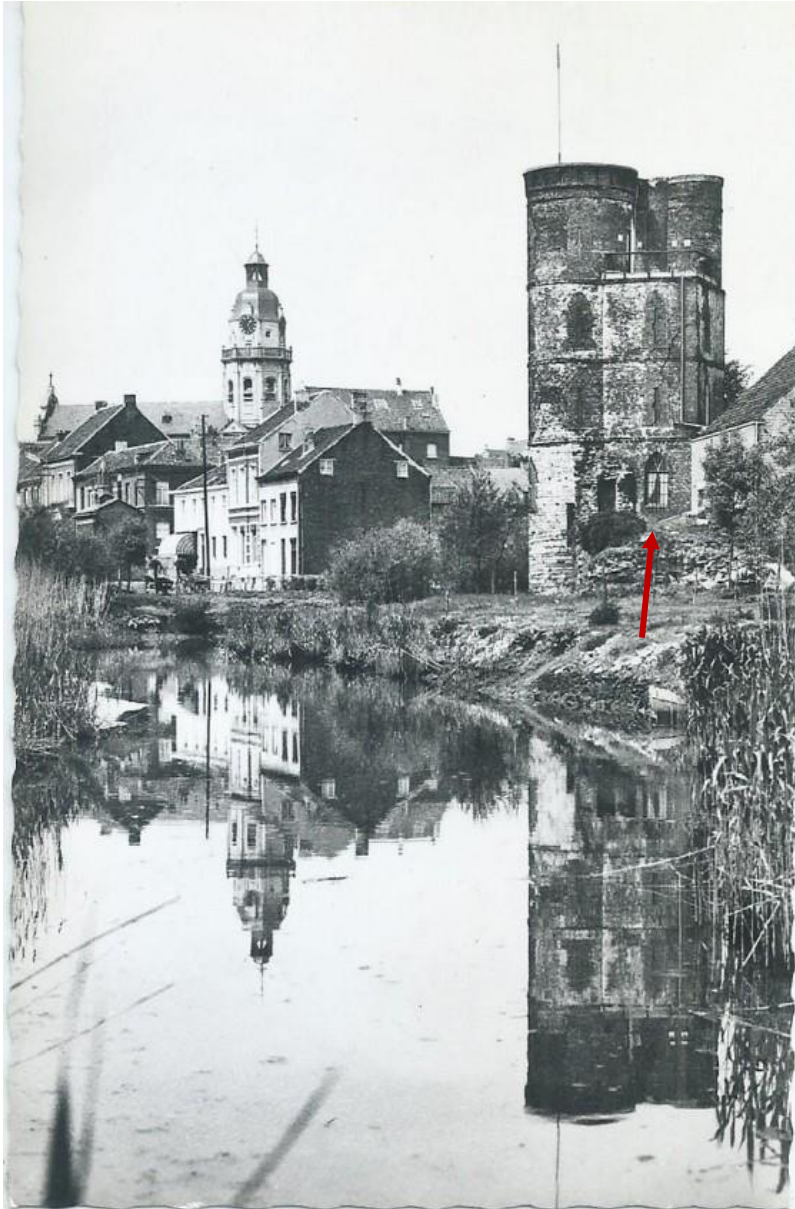

Fig. 67: De Graventoren na 1950-1955. Aanduiding van de opengemaakt vensteropening. (DELCAMPE Postkaarten.)

In 1952 werd reeds de wens uitgedrukt om het gebouw te laten beschermen als monument. Het gebouw werd uiteindelijk pas op 30 juli 1982 beschermd als monument.

In 1961 beschrijft men de museuminrichting als volgt: op de benedenverdieping werden objecten rond het thema Scheldefauna (vogels) ingericht en op de drie bovenverdiepingen werden tekeningen, schilderijen en objecten rond de scheepvaart en het verdwenen vissersambacht, alsook getuigen van het oude leven en tradities in het Scheldegebied geplaatst. Dit werd gecombineerd met een zone over Mercator, een bloemlezing van de Scheldedichters Emile Verhaeren, Jan Hammenecker, Marie Gevers, Tony Van Os, Filip de Pillecyn, Peter Benoit, Jef Van Hoof, Clara Hamendt, Blanca Gyselen, en een orientatietafel op de bovenste verdieping. De onderaardse gang was ingericht als zomerverblijf van Reinaert De Vos. De beeldhouwer Wilfried Van den Broeck beeldde een aantal taferelen uit het leven van Reinaert De Vos uit.

In 1962 was er een Mercatorjaar naar aanleiding van de 450ste verjaardag van Mercator's geboorte in Rupelmonde. In het kader daarvan werden belangrijke verfraaiingswerken uitgevoerd in de Graventoren. Het is echter niet duidelijk over welke werken het precies gaat, maar vermoedelijk werd de museuminrichting aangepast en werden er enkele onderhoudswerken uitgevoerd.

In 1977, naar aanleiding van grote overstromingen het jaar voordien, lanceerde de Vlaamse overheid het Sigmaplan om zich voor te bereiden op het toenemende peil van het Scheldewater. Daarmee zou het Scheldebekken de klimaatverandering moeten kunnen weerstaan tot het jaar 2100. Rupelmonde, met haar haven als inham op de Schelde had regelmatig te kampen met wateroverlast en overstromingen van de lager gelegen straten. Uiteindelijk bleek een ophoging van de dijk, het slopen van de oude kaaimuren van het haventje aan de watermolen en de installatie van een waterkering met sluis de meest haalbare optie. Daardoor verdween het binnenhaventje definitief.

2.6.6 Herstellingswerken op het einde van de 20ste eeuw

Begin Jaren 1980 drukte de gemeente Kruibeke hun wens uit om de Graventoren zelf toeristisch uit te baten, maar er werd toch beslist om de toren door de vzw Mercatoria te laten uitbaten. Uit de beschrijving van de museale opstelling uit het begin van de jaren 1980 kunnen we afleiden dat deze sinds de jaren 1960 zo goed als ongewijzigd was gebleven. In het museum kon men oude kasteeltaferelen, vogels uit het Scheldeland, de Schelde in de letterkunde, de muziek, de schilderkunst, de wereld van schipper en visser terugvinden. Bovenop de toren was er de uitkijkpost.

Op het einde van de jaren 1980 werden er opfrissingswerken uitgevoerd in het interieur van de toren en de museale opstelling. Jean Lyssens en zijn zoon Julien knapten achtereenvolgens de Mercatorzaal (bovenste verdieping), het Lode Scheltjenszaaltje en in 1989 de Gravenzaal op. In de Gravenzaal, de torenruimte op de eerste verdieping, werd een kleine tentoonstelling over de geschiedenis van de toren ingericht. In deze periode werd het museum met medewerking van het gemeentebestuur van Temse uitgebreid met een hoekje met kunstwerken van de beeldhouwer Karel Aubroeck uit Temse. Dit hoekje werd ingericht in de 'Klein Brabantzaal'.

Fig. 68: Zicht op de Mercatorzaal op de bovenste verdieping van de toren begin jaren 1990. (J. LYSENS, Schelde- en Reinaertmuseum Rupelmonde, in Vlaanderen, jg. 41 nr. 239.)

In 1991 werd de oriëntatietafel boven op de toren opgeknapt. De oorspronkelijke tafel uit 1954 werd ontworpen door Rupelmondenaar Leo De Groot en vervaardigd door steenhouwer Spielman uit Temse.

In 1994, 400 jaar na het overlijden van Mercator, die in Rupelmonde geboren was en gevangen gezeten had in het kasteel, vond het grote Mercatorjaar plaats. In de aanloop naar dit Mercatorjaar plande men grote restauratiewerken. Het gemeentebestuur wou de toren volledig restaureren, een nieuwe ijzeren trap plaatsen en het geheel brandveiliger maken. De gemeente Kruibeke kon deze werken niet laten uitvoeren daar zij geen eigenaar zijn van het gebouw. Het museum zou ook heringericht worden tot een museum gewijd aan Mercator en de astronaut Dirk Frimout. Dit werd wel uitgevoerd. Tijdens

het Mercatorjaar 1994 werd in de toren een visuele evocatie van de belangrijkste levenstaferelen van Mercator uitgebeeld met bandopnames, videobeelden en levensgrote poppen.

Dhr. Oste ondernam in deze periode zelf stappen om de toren te laten restaureren onder leiding van architecte Carla Colazzo. In 1996 werden dakwerken en een stabiliteitsonderzoek uitgevoerd. In 1999 werd een deel van de omwalling, die in de jaren 1960 gedempt werd naar aanleiding van de uitbreiding van de scheepswerf CNR, terug uitgegraven en er werd een dijk aangelegd.

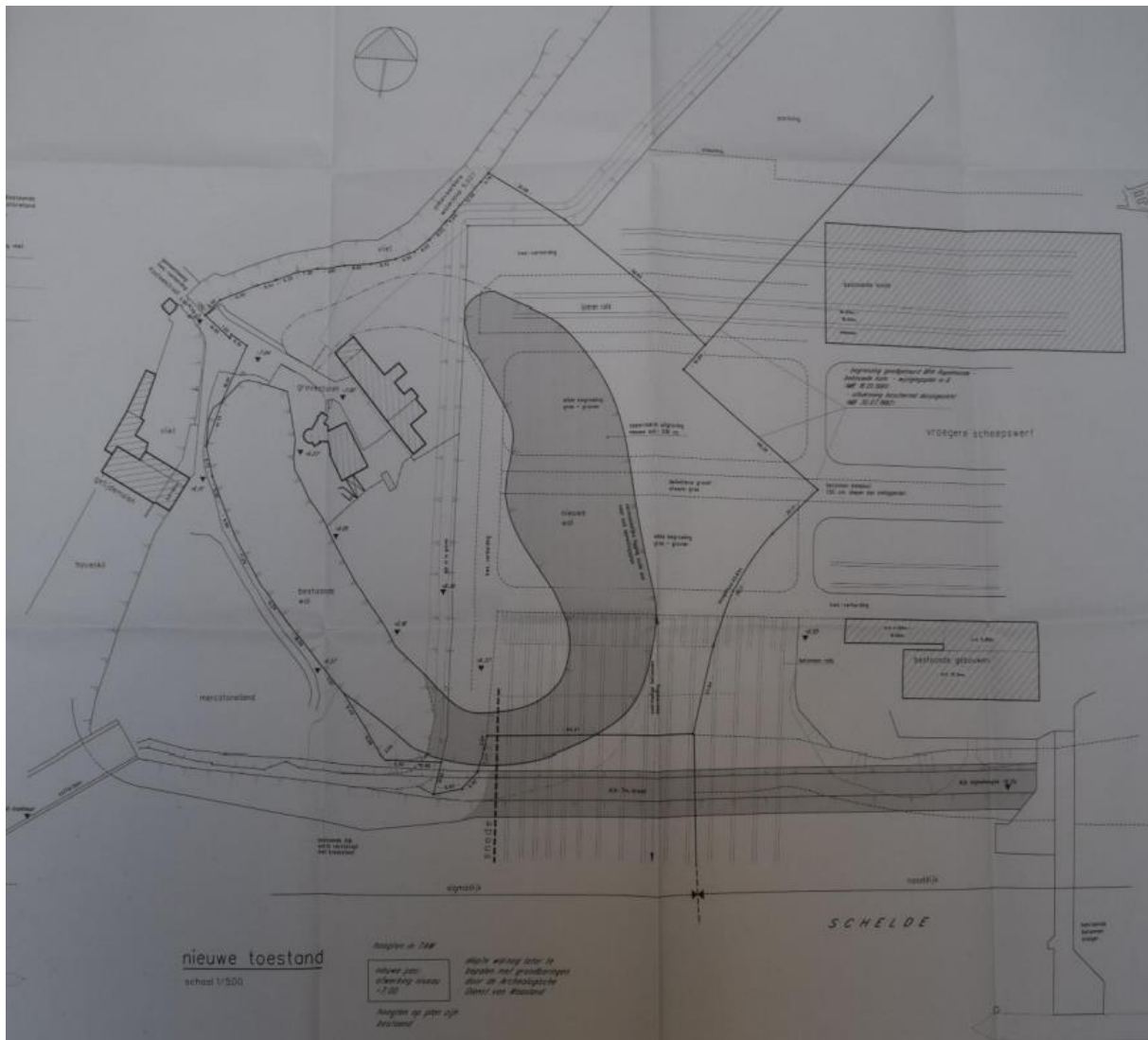

Fig. 69: Plan met aanduiding van het uit te graven deel in het grijs. (GAK, MA BV, nr. 99/172.)

In 2012 startte het gemeentebestuur met het plannen van het herinrichten van de Graventoren tot een museum, en dit naar aanleiding van de 500ste verjaardag van de geboorte van Mercator. Er kwam onder meer een projectie van een sterrenhemel, een 3D-projectie van satellieten en ruimteschepen en via een interactief aanraakscherm zouden bezoekers meer te weten komen over het leven en werk van de cartograaf. Ook werd in het museum een presentatie getoond waarin de evolutie van de polders, van het ontstaan tot op heden, belicht werd. 2012 werd na 1994 het tweede Mercatorjaar. Als geograaf, globebouwer en uitvinder van de atlas was Mercator onder meer aan de slag voor grote namen als keizer Karel. Het was de tijd van de ontdekkingsreizen en Mercator droomde ervan de hele aarde in kaart te brengen. Maar het was ook de donkere periode waarin de godsdienst het leven in

zijn greep hield en daar ontsnapte de moderne denker Mercator niet aan: hij werd op verdenking van ketterij opgesloten in de Graventoren.¹⁷

Eind 2014 werd een aanvraag ingediend om werken uit te voeren aan de trap en bordessen van de Graventoren. Het ging met name om de trap en bordessen brandveilig te maken door de houten trapconstructie te versterken en te behandelen met Burnstop. De werken mochten in mei 2015 van start gaan. Een verslag van de brandweer uit 2012 vroeg verder onder andere voor veiligheidsverlichting op elke verdieping en aan de toegangsdeur, de toevoeging van verdiepingsnummers, plaatsen van een brandmeldcentrale met rookmelders op elke verdieping, en nieuwe brandblustoestellen. Onder het plafond van het dak moest ook brandwerende bekleding komen, tussen de toren en het vluchtdak (=panoramadak) diende er een brandwerend buitendeurtje te komen en de buitentrap moest gerenoveerd worden.¹⁸

---

¹⁷ Archief van de Gazet van Antwerpen. ([Digitaal archief Gazet van Antwerpen | Erfgoed Hendrik Conscience \(consciencebibliotheek.be\)](https://www.consciencebibliotheek.be/))

¹⁸ Archief AOE, Dossier Graventoren.

Mercator heeft terwijl hij in Rupelmonde woonde, van zijn +/- 5 tot 15 jaar, het Gravenkasteel dus gekend in zijn vorm van na de renovatieperiode die onder Margaretha van York tussen 1496-1499 had plaatsgevonden. Het Gravenkasteel was toen weer gerenoveerd tot een aantrekkelijke verblijfplaats. Zoals reeds aangehaald, deed het Gravenkasteel toen dienst als vorstelijke gevangenis voor criminelen uit het Land van Waas en daarbuiten, was het centraal archiefdepot voor de grafelijke oorkonden er gevestigd (hoewel toen ook al Rijsel als archieflocatie aan het opkomen was), was er een artilleriearsenaal, en was er toen nog een klein garnizoen gevestigd. Van een zwaar beveiligde burcht zou er toen geen sprake meer geweest zijn (onder Margaretha van York was er slechts nog één portier en vier soldeniers), maar wel waren de militaire functies van de burcht nog niet volledig afgeschreven, gezien de regelmatige interne conflicten in het rijk. Wat betreft de Getijdenmolen, moet de kleine Mercator de effectieve bouw hebben meegemaakt. De bouw van de Getijdenmolen vond immers plaats tussen 1517-1518 toen Mercator 5 à 6 jaar oud was, en net naar Rupelmonde verhuisd was. De aanwezigheid van de Getijdenmolen trok verschillende ambachten aan die zich zo dicht mogelijk in de buurt hiervan wilden vestigen omdat ze er in grote mate afhankelijk van waren. Dit bepaalde zowel de welvaart als de werkgelegenheid van Rupelmonde in grote mate. Het meest voor de hand liggende bakkersambacht enerzijds, maar anderzijds vestigden er zich ook verschillende leerlooierijen in de buurt om gebruik te maken van de schorsmolen en waren er ook opvallend veel brouwers aanwezig.

In 1526 stierf de vader van Mercator. Een jaar later wordt Gerard De Cremer door zijn oom naar het college in 's Hertogenbosch gestuurd. Mogelijks zal hij later nog wel eens sporadisch op bezoek geweest zijn in zijn geboortedorp, maar hier is niets over bekend. Na 's Hertogenbosch schrijft hij zich in 1530 in aan de universiteit van Leuven. Interessant hierbij, is dat Gerard zich inschrijft als *Gerard Mercator de Repelmunda*, en met zijn gelatiniseerde naam rechtstreeks verwijst naar zijn geboorteplaats. Ook later, op zijn grote wandkaart van Vlaanderen uit 1540 en zijn eerste grote aardglobe uit 1541 gebruikt Gerardus Mercator zijn handtekening *Gerardus Mercator Rupelmu(n)danus*, waarmee hij zijn geboorteplaats letterlijk en figuurlijk op de kaart zet.

Mercator zou echter nog maar één keer naar Rupelmonde terugkeren, met name in 1544. Beschuldigd van ketterij belandt hij er namelijk in de gevangenis van het Gravenkasteel. Deze arrestatie dient gekaderd te worden in een politiek waarin de vervolgingen van aanhangers van Luther werden opgevoerd. Maarten Luther had in 1517 zijn 95 stellingen in Wittenberg geafficheerd (vertaling in Duits in 1521) en reageerde tegen de te werelds geworden Kerk en de verschillende vormen van bijgeloof (verkoop van aflaten, de relikwieënhandel, de beeldenverering, en de weinig godsvruchtige levenswandel van vertegenwoordigers van de kerk). Vanaf 1520 vaardigde Karel V in de Nederlanden plakkaats tegen "*Lutherije, ketterijen en de andere heresiën*" uit; en in 1544 liet Maria van Hongarije, de landvoogdes van de Nederlanden, in Leuven een lijst opmaken van aanhangers van Luther. Op deze lijst met 43 namen, bleek ook "*meester Geert Schellekens woenende achter de Augustynne*" te staan. Schellekens was de achternaam van zijn vrouw, en hij zou effectief achter de Augustijnenabdij gewoond te hebben, waardoor ze op zoek gingen naar Mercator. Mercator bleek op dat moment echter niet thuis te zijn, aangezien hij in of onderweg naar Rupelmonde was om de erfenis van zijn overleden oom te regelen. Dit "niet-thuis-zijn" in Leuven werd geïnterpreteerd als "op-de-vlucht-zijn", waarna hij in februari 1544 door Loys van Steeland, hoogbaljuw van het Land van Waas, gevangen werd genomen. Waar Mercator precies in het Gravenkasteel ondergebracht werd, is niet duidelijk. Mogelijk werden ook in Rupelmonde gevangenen ondergebracht in de onderste ruimtes van één van de zes halfronde torens, maar ook is er een verhaal uit het begin van de 16de eeuw gekend waarbij een gevangen priester vrij door de burcht kon rond bewegen. Het gevangenschap in het Gravenkasteel moet eerder gezien worden als in hechtenis zitten dan al als veroordeling zoals wij vandaag kennen. Ondertussen probeerde Mercators vrouw hem vrij te krijgen. Zo schreef zij dat "*Gerard es om sekere Successie van eenen synen oom van hier gereist*"; en ook de voormalige rector van de universiteit van Leuven, en latere bisschop van Brugge, Pieter de Corte verzekerde in een brief gedateerd 23 februari 1544, dat "*Gerardi Mercatoris*

(n)oyt vluchtich gheweest heeft deser stede". Hij was wel eerder in Vlaanderen "inden dienst van mynen heere dabt van Ste Pieters ende proost van Ste Baafs te Ghendt, om te beschryven sekere landen,...". Pieter de Corte besluit "met God als getuige Gerard es om sekere Successie van eenen synen oom van hier gereist" en dat hij het niet zou aangedurfd hebben Mercator te verdedigen als hij niet overtuigd was "dat hy (Mercator) van heresie (=ketterij) besmet waere". Terwijl vijf verdachten uiteindelijk door de kerkelijke inquisitie schuldig werden bevonden aan ketterij en ter dood werden veroordeeld, werd Mercator uiteindelijk in september 1544 vrijgelaten, waarna hij terug naar Leuven keerde. Er zijn geen aanwijzingen dat Mercator later nog in Rupelmonde is geweest. In brieven van 9 oktober 1544 en 18 maart 1545 verwijst Mercator zelf naar zijn tijd in de gevangenis als "tijd dat ik in grote verwarring leefde" en "zeer onrechtmatige gevangenschap". Over dit gevangenschap zijn er verder nog geen historische bronnen teruggevonden. Of er een specifieke reden was om Mercator van ketterij te beschuldigen is niet duidelijk, men moet in het achterhoofd houden dat in deze woelige tijden een wijzende beschuldigende vinger van een voorbijganger op straat al reden genoeg kon zijn om opgepakt te worden. Alleszins lijkt Mercator, die instrumenten ontwierp voor Karel V en bevriend was met bisschop Antoine Perronet de Granvelle, zich naar de buitenwereld toe te gedragen als een voorbeeldig katholiek. Vermoedens zijn dan ook dat Mercator mogelijks niet werkelijk gevangen zat omwille van verdachtmakingen van ketterij, maar misschien wel in geheim op het Gravenkasteel kaarten aan het maken was. Opvallend is het dat in het levensverhaal van Mercator dat door zijn vriend en buur Ghim geschreven werd net na de dood van Mercator, geen woord over zijn gevangenschap gesproken wordt. In 1552 trok Mercator van Leuven naar Duisburg, waar hij tot zijn dood woonde en werkte.

Vandaag is Mercator alles behalve vergeten in Rupelmonde en leeft hij nog door in plaatsnamen en evenementen (Mercatorplein, Gerard de Cremerstraat, de Mercatorschool, de Mercatorkermis). Vanaf het einde van de 18de eeuw – begin 19de eeuw werden de realisaties van Mercator herontdekt en werd hij vermeld in encyclopedische projecten. Na de onafhankelijkheid van België kwam Mercator volledig in de aandacht. Binnen het creëren van een nationale trots, een gemeenschappelijk verleden en een eenheidsgevoel binnen de nieuw getrokken grenzen, werd Mercator voorgesteld als een van *Les Belges Illustres*, waarnaar de Belgen konden opkijken. Uitgebreid archiefonderzoek naar Mercator werd gedaan door dokter Jan Van Raemdonck, lid van de in 1861 opgericht Oudheidkundige Kring van het Land van Waas. Na zes jaar studiewerk publiceerde hij in 1869 het boek *Gérard Mercator, sa vie et ses oeuvres*. Dit werd gevolgd met de plaatsing van een standbeeld van Mercator in 1871, gepaard met "une fête nationale digne de Mercator" voor de inhuldiging. Mercator werd toen met andere woorden bekend bij het brede publiek. Een eerste herdenkingsfeest van de 400ste verjaardag van Mercator volgde in 1912 en vanaf de jaren 1950 zien we dat Mercator niet meer zo zeer als romantische held wordt voorgesteld, maar gaat dienen als cultuur-toeristisch icoon. Musea en tentoonstellingen worden opgericht, en Mercatorjaren met bijhorende feestelijkheden komen terug ter herdenking van de geboorte- en sterftedatum van Mercator.

3 Hedendaagse toestand²¹

3.1 Stedenbouwkundige context

Fig. 71: Luchtfoto van de Graventoren met zijn omgeving met aanduiding van de zichtpunten van onderstaande overzichtsfoto's.

De site van de Graventoren (A) bevindt zich ten noorden van de Schelde en ten zuidwesten van het dorpscentrum van Rupelmonde (B), gekenmerkt door een dichte rijbebouwing langs rechte straten. De nabije omgeving van de Graventoren, ook wel het Mercatoreiland genoemd, onderscheidt zich hiervan door zijn open en groene karakter. De cirkelvormige contouren van de oude burcht zijn hier nog duidelijk af te lezen, begrensd door de restanten van de slotgracht, waarnaast een fietspad (C) werd getrokken met panoramische zichten over de rivier. De Rupel mondde oorspronkelijk rechtover de burcht uit in de Schelde, maar heden bevindt deze monding zich verder stroomopwaarts aangezien de bedding van de rivier zich verlegd heeft tijdens de zware overstromingen in de 14de eeuw. Aan de westzijde de Vliet waarop zich een historische getijdenmolen (D) bevindt. Aan de oostzijde werd een groot stuk grond rond het midden van de 20ste eeuw omgevormd tot scheepswerf (E). De toren zelf staat op een door een recent hekwerk afgezet stuk grond, waarnaast een waterpartij langs de ene kant en enkele neerhofgebouwen aan de andere zijde, waarvan een stal uit het midden van de 20ste eeuw tegen de zuidoostzijde van de toren aangebouwd werd. Het eiland is bereikbaar vanaf het dorpscentrum via een brugje met flankerend historisch kapelletje.

²¹ De informatie in dit hoofdstuk werd integraal overgenomen uit de bouwhistorische studie van Anneleen Cassiman, maar herschikt in ons eigen stramien en gebruik makend van onze eigen foto's (tenzij anders vermeld) om een meer up to date beeld te geven van de huidige toestand.

Fig. 72: Zichtpunt 1: De Graventoren gezien vanaf het dorpscentrum, met op de voorgrond het brugje met flankerend historisch kapelletje. Dit kapelletje zit mee opgenomen in het beschermde dorpsgezicht.

Fig. 73: Zichtpunt 2: Stalgebouw dat rond 1950 deels tegen de Graventoren aangebouwd werd. Dit gebouw valt buiten de afbakening van deze studie en zal bijgevolg niet verder gedetailleerd behandeld worden.

Fig. 74: Zichtpunt 3: De Graventoren met waterpartij op de voorgrond en neerhofgebouwen op de achtergrond.

Fig. 75: Zichtpunt 4: De toren gezien vanaf een braakliggend terrein. Dit was vroeger een bleekweide en wordt nu sporadisch gebruikt voor buitenevenementen.

Fig. 76: Zichtpunt 5: De Graventoren gezien vanaf het fietspad.

Fig. 77: Zichtpunt 6: De Graventoren gezien vanaf het fietspad.

3.2 Exterieur

Overzicht

Fig. 78: Oost- (link) en noordoostzijde (rechts) van de Graventoren.

Fig. 79: Noord- (links) en noordwestzijde (rechts) van de Graventoren.

Fig. 80: Zuidzijde van de Graventoren, met rechtsonder de overwoekerde ondergrondse rondgang en daarboven de aangebouwde stal.

Beschrijving en details

Onderbouw

De onderbouw is langs de noord- en westzijde opgebouwd uit Doornikse kalksteen met plaatselijk voorkomen van Gobertangesteel. Dit betreft het oudste gedeelte van het gebouw en kan vermoedelijk gesitueerd worden tijdens de bouwcampagne onder Margaretha van Constantinopel, zij liet rond 1254 het kasteel versterken. Bij deze overblijfselen is de basis van een ronde toren en een hoektorentje, geflankeerd door twee courtines²² herkenbaar. In de hoek tussen de courtine en toren bevindt zich telkens een latrineschacht, de vorm ervan duidt op een 13de of 14de-eeuwse datering.²³ Daarnaast zijn hier langwerpige schietgleuven voorzien met centraal een ronde uitsparing, deze waren oorspronkelijk langwerpig en rechthoekig van vorm. De centrale ronde uitsparing werd meestal vanaf het midden van de 15de eeuw toegevoegd aan de rechthoekige schietgaten om het kasteel te kunnen verdedigen met kanonnen. Mogelijk werden de ronde openingen hier later, zelfs in de 19de eeuw ingebracht. In de ronde toren werden twee spitsboogvormige vensters voorzien bij de verbouwing van 1817, dewelke op hun beurt in de loop van de 20ste eeuw terug werden dichtgemetseld tot langwerpige schietgaten met centraal een ronde opening. Daarnaast zitten er ook nog sporen van authentieke middeleeuwse schietgleuven in de toren, deze werden in het begin van de 19de eeuw dichtgemaakte met bak- en

²² Weermuren tussen twee torens van een kasteel.

²³ Het betreft een latrine met schuine afvoer die vanaf de 14de eeuw geleidelijk aan in onbruik geraakte, vanaf dan maakten uitkragende erkervormige latrines hun opmars.

natuursteen. Uit een foto van 1945 blijkt dat er achter de klimop nog een latrine verborgen zit in de oksel met de ronde toren. De Gobertangestein werd mogelijk gebruikt tijdens de verbouwings- en herstellingswerken in de tweede helft van de 14de eeuw onder Lodewijk van Male, aangezien er in de kasteleinsrekeningen sprake is van Brusselse of witte kalkzandsteen als bouw materiaal. Anderzijds is het ook mogelijk dat deze stenen in 1817 gerecupereerd werden van de site om de basis voor de nieuwe bakstenen bovenbouw te verstevigen.

Deze middeleeuwse basis loopt aan de zuidzijde uit op een ondergrondse gang, waarvan bovengronds door overwoekering niets te zien is. Deze onderaardse gang is langs de twee uiteinden toegankelijk via een buitentrappje. Deze gang lag oorspronkelijk op gelijkvloers niveau en kwam verdiept te liggen na ophoging van het buitenniveau door de eeuwen heen. Vermoedelijk lag er oorspronkelijk geen aarden wal rond de toren, het water van de slotgracht zou tot tegen de muren van de burcht gelopen hebben, zoals ook op de gravure van Sanderus te zien is.

Bovenbouw

Bovenop deze middeleeuwse basis valt duidelijk de 19de-eeuwse toevoeging te onderscheiden van de omvorming van de kasteelruïne tot belvédère in 1817, herkenbaar aan de uitwerking in baksteenmetselwerk. Dit was oorspronkelijk wit bepleisterd en was opengewerkt met spitsboogvensters met houten ramen en buitenluiken. Deze openingen werden geleidelijk aan in de loop van het eerste kwart van de 20ste eeuw dichtgemaakt tot de huidige schietgleuven met centrale ronde opening, waarbij ook de luiken verdwenen. Enkel een gelijkvloers venster en de doorgang naar het terras bleven hierbij open. Bij de dichtgemetselde vensters is een licht kleurverschil op te merken tussen de bovenste en onderste vensters, wat het feit dat het dichtmetselen in verschillende fasen is gebeurd bevestigt.

Het baksteenmetselwerk van de toren is hoofdzakelijk opgebouwd uit bakstenen van 18,5/19 x 8,5 x 4,5 cm gemetseld in kruisverband. De schietgaten zijn dichtgemetseld met iets kleinere bakstenen van 17/17,5 x 7,5/8 x 4,5/5 cm gemetseld in halfsteens verband. De gevel was oorspronkelijk voorzien van een bepleistering met luchtkalkmortel met hydraulische eigenschappen. Uit het onderzoek van historisch beeldmateriaal is het moeilijk op te maken of ook de natuurstenen onderbouw bepleisterd was. Natuursteen werd in de 19de eeuw algemeen als een rijkelijker bouw materiaal beschouwd en werd daarom meestal niet bepleisterd, dit in tegenstelling tot baksteen. In de 19de eeuw was het gebruikelijk om rijkelijkere materialen zoals natuursteen zichtbaar te laten.

De verschillende verdiepingen van de toren worden gemarkeerd door bakstenen cordonlijsten, opgebouwd uit een rij horizontaal geplaatste koppen met daarboven een rij verticaal geplaatste koppen. Bovenaan de gevels van de toren bevindt zich een lijst met één rij bestaande uit een combinatie van strekken en koppen. Het ronde torengedeelte is bovenaan voorzien van sleutelgatvormige pseudo-schietgaten (decoratieve toepassing), terwijl het volume van de traphal voorzien is van witte natuurstenen dekstenen.

In de oksel tussen het volume met de trap en de ronde toren bevindt zich een later toegevoegd volume. Dit werd vermoedelijk in de loop van de 19de eeuw bijgebouwd (periode 1817-1900) en is op de oudste postkaarten en foto's reeds te zien. Het lijstwerk van de rest van de toren loopt namelijk niet door over dit volume. Ter hoogte van de achtergevel zijn sporen te zien van de oude stal en bijgebouwtjes die in de jaren 1950 werden afgebroken.

Fig. 81: Op de gevel is heden de afdruk van het verdwenen dak dat op een oude foto nog te zien is duidelijk afleesbaar.

De spitsboogvormige vensteropeningen zijn voorzien van een bakstenen boog en waren oorspronkelijk voorzien van een dorpel in blauwe hardsteen. Drie vensteropeningen van de toren zijn inmiddels terug opengemaakt en voorzien van een houten raam of deurtje uit de tweede helft van de 20ste eeuw.

De vensteropening in de achtergevel (tweede bouwlaag) is minder goed gedocumenteerd via historisch beeldmateriaal. Het is niet met zekerheid te zeggen of deze vensteropening ooit werd dichtgemetseld. Op een postkaart van rond 1910 zijn er nog steeds luiken te zien. In de vensteropening zit momenteel een blauwe hardstenen vensterdorpel en een houten raam. De oude luikduimen bleven bewaard. Het houten raam dateert uit de 20ste eeuw en vervangt het originele 19de-eeuwse raam.

De vensteropening in de achtergevel (derde bouwlaag) is ook minder goed gedocumenteerd via historisch beeldmateriaal. De vensteropening werd vermoedelijk nooit dichtgemetseld omdat via deze gevelopening de toegang tot het terras/platform verleend wordt. Op de postkaarten van rond 1910 zijn luiken te zien. De vensteropening is momenteel ingevuld met een 20ste-eeuws deurvensters en een bovenlicht dat met houten latjes gedicht is. Er zijn geen zichtbare sporen de luikduimen of de blauwe hardstenen vensterdorpel.

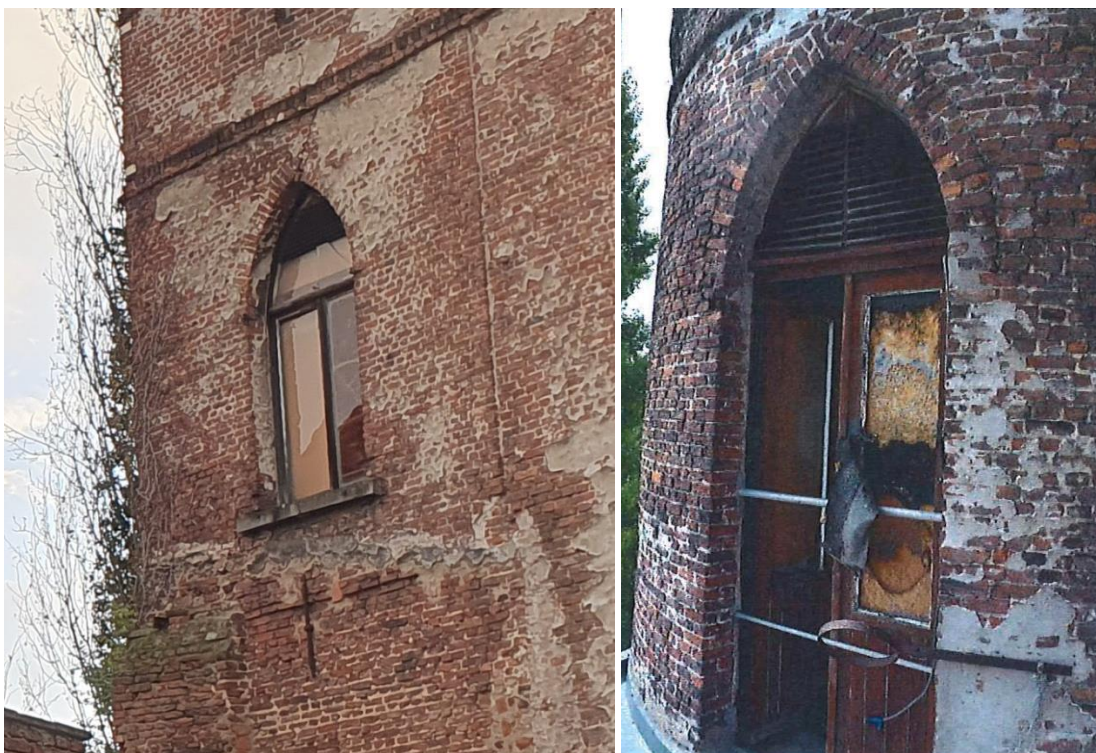

Fig. 82: Vensteropening met 20ste-eeuws houten raam (links) en opening naar het terras met 20ste-eeuwse balkondeur (rechts). (Foto's van Anneleen Cassiman)

De vensteropening in de achtergevel (eerste bouwlaag) is vrij goed gedocumenteerd via historisch beeldmateriaal. Op de oudste postkaarten van rond 1900 is een venster met houten luiken te zien, terwijl op de postkaarten van rond 1910 te zien is dat de vensteropening werd dichtgemetseld tot een schietgat. Op de foto's van de jaren 1950 zien we terug een houten raam in het venster zitten. Het venster is ingevuld met een 20ste-eeuws houten raam bestaande uit twee raamvleugels en een bovenlicht met waaiervorm, en is duidelijk geïnspireerd op de oude foto's die ons een beeld geven van de begin 19de-eeuwse ramen van de toren. In de vensters werden tevens een blauwe hardstenen vensterdorpel en metalen dievenijzers geplaatst. Naast dit venster zit een deuropening die ingevuld is met een 20ste-eeuwse houten deur.

Fig. 83: Venster en deur met 20ste-eeuws schrijnwerk. (Foto's van Anneleen Cassiman)

Het vroeg-19de-eeuwse schrijnwerk van de Graventoren bleef niet bewaard en is enkel via historisch beeldmateriaal gedocumenteerd. De eerste foto's en postkaarten dateren uit de late 19de en begin 20ste eeuw, en geven ons het beeld van spitsboogvormige vensteropeningen met blauwe hardstenen vensterdorpel en de gesloten buitenluiken. Bovenaan de toren zitten twee spitboogvormige openingen die gedicht zijn met een dieperliggende houten plaat of ander materiaal met een schietgatvormige opening. Deze vensters werden dus ook in het begin van de 20ste eeuw dichtgemetseld, waarbij het invulmetselwerk gelijk loopt met het gevelmetselwerk.

Om een meer gedetailleerd beeld te hebben over hoe het oorspronkelijke schrijnwerk er uit zou gezien hebben kan met vrij grote zekerheid een vergelijking gemaakt worden met de ramen die aanwezig zijn in het kasteel van Wissekerke. Ook dit kasteel werd tijdens dezelfde periode door Verly verbouwd en hier zijn ramen met een zelfde uitzicht aanwezig zoals we op het historisch beeldmateriaal van de Graventoren zien, waardoor er kan van uitgegaan worden dat dit identieke ramen moeten geweest zijn.

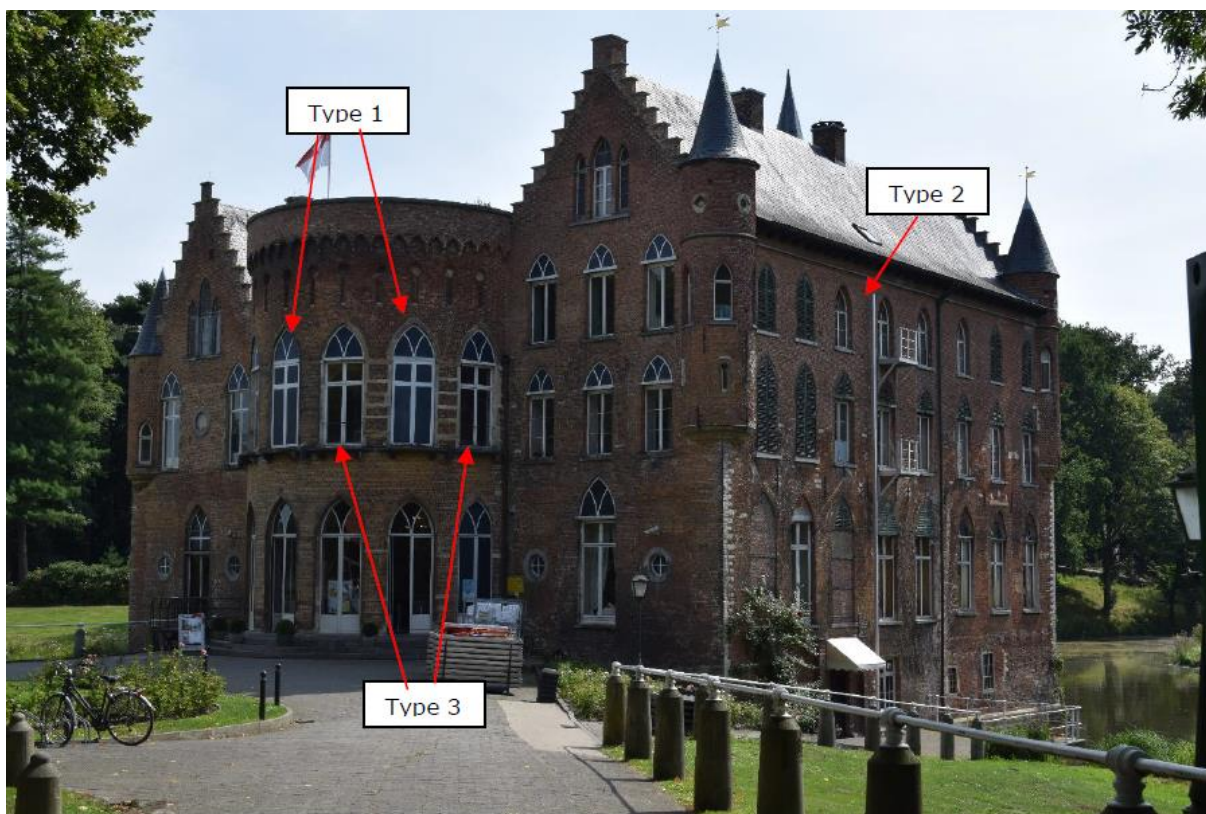

Fig. 84: Kasteel van Wissekerke in Bazel. (Foto van Anneleen Cassiman)

Bij het kasteel van Wissekerke zijn er drie types ramen die relevant zijn voor de vergelijking met het schrijnwerk in de graventoren van Rupelmonde:

- (1) Schijnramen met een imitatie-schildering in plaats van een echt raam. Vensteropeningen voorzien van luiken in gesloten toestand. Sommige luiken werden in de loop van het vierde kwart van de 20ste eeuw weggenomen, maar bij de vensteropeningen met schijnramen bleven ze meestal bewaard. De vensteropeningen zijn voorzien van een blauwe hardstenen dorpel waarin de luiken werden bevestigd.
- (2) Begin 19de-eeuwse ramen bestaande uit een vast, spitsboogvormig bovenlicht met waaivormige verdeling en twee opendraaiende raamvleugels die in het raamkader zijn opgehangen met knieren en voorzien zijn van een draaispanjoetsluiting. De vensteropeningen zijn voorzien van houten luiken met spitboogvormige bovenzijde en een blauwe hardstenen dorpel waarin de luiken werden bevestigd.
- (3) Begin 19de-eeuwse ramen bestaande uit een vast, rechthoekig bovenlicht en twee opendraaiende raamvleugels die in het raamkader zijn opgehangen met knieren en voorzien zijn van een pompespanjoetsluiting (met decoratief uitgewerkte handgreep). Boven het raam bevindt zich een blinde invulling van de spitboogvorm. De vensteropeningen zijn voorzien van houten luiken en een blauwe hardstenen dorpel waarin de luiken werden bevestigd.

Fig. 85: Eind 19de-begin 20ste-eeuwse postkaart van het kasteel van Wissekerke waarop onderstaande raamtypes te zien zijn. (Foto van Anneleen Cassiman)

Fig. 86: Interieurzicht van het begin 19de-eeuws houten raam (type 2) op de derde verdieping (links), met detail van het bovenlicht (rechts). (Foto's van Anneleen Cassiman)

Fig. 87: Detail van de geprofileerde regel tussen het bovenlicht en de twee opendraaiende vleugels van het begin 19de-eeuws houten raam op de derde verdieping (links) en detail van de blauwe hardstenen vensterdorpel met sporen van de luiken (rechts). (Foto's van Anneleen Cassiman)

Fig. 88: Exterieurzicht van het begin 19de-eeuws houten raam (type 3) op de tweede verdieping (links) en interieurzicht ervan (rechts).

Fig. 89: Detail van de blauwe hardstenen latei tussen het raam (type 3) en het blind 'bovenlicht' (links), en detail van de blauwe hardstenen dorpel met sporen van de luiken (rechts).

Gezien het feit dat de luiken op deze foto's en postkaarten steeds gesloten zijn en er in het kasteel van Wissekerke ook schijnramen toegepast werden, kunnen we niet met zekerheid zeggen dat alle vensteropeningen ingevuld waren met ramen. We gaan ervan uit dat de meeste vensteropeningen wel ingevuld waren met een houten raam. Bij het gebruik van de toren als jachtpaviljoen verwachten we vensteropeningen die ingevuld zijn met ramen. Op een aantal foto's uit het begin van de 20ste eeuw zien we een aantal vensteropeningen met houten raam en zonder luiken. De ramen op de foto's zijn vergelijkbaar met het raamtype 2 in het kasteel van Wissekerke. Het betreft begin 19de-eeuwse ramen bestaande uit een vast, spitsboogvormig bovenlicht met waaiervormige verdeling en twee opendraaiende raamvleugels die in het raamkader zijn opgehangen met knieren en voorzien zijn van een draai-spanjoetsluiting. De scharnieren en sluiting van de ramen waren vergelijkbaar of vermoedelijk zelfs soberder dan die in het kasteel van Wissekerke. Er zijn geen foto's van het interieur van de toren die hier meer duidelijkheid over kunnen geven. De vensteropeningen waren in elk geval ook voorzien van houten luiken met een spitboogvormige bovenzijde.

Verder is de eerste verdieping toegankelijk via de buitentrap, die opgebouwd is uit een massieve basis van bak- en natuursteen, met daarop de blauwe natuurstenen traptreden. De trap leidt naar een deuropening in de restant van een hoektoren van de oude kasteelburcht. Vermoedelijk werd de deuropening samen met de trap in het begin van de 19de eeuw gerealiseerd om de toren toegankelijk te maken. De leuning dateert uit de tweede helft van de 20ste eeuw. In de deuropening zit een 20ste-eeuwse metalen deur met historiserende vormgeving, die opgehangen is met paumelles en vermoedelijk uit de verbouwingcampagne van de jaren 1950 dateert.

3.3 Interieur

3.3.1 Kelder

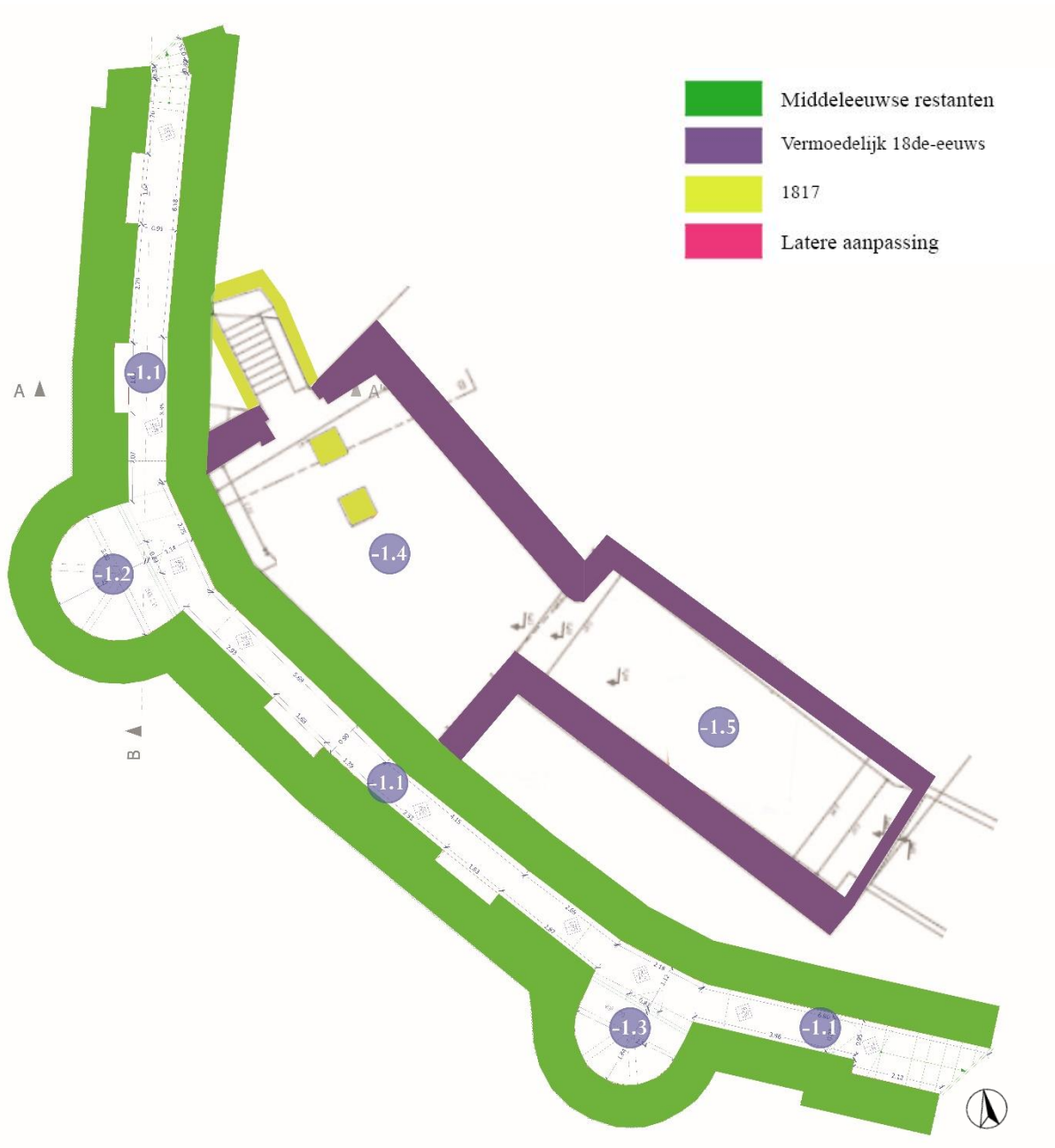

Fig. 90: Grondplan van de kelders, met kamernummering en aanduiding van de bouwevolutie.

Ruimte -1.1 tot -1.3: Ondergrondse rondgang

Overzicht

Fig. 91: Overzicht van het zuidelijke gedeelte van ruimte -1.1.

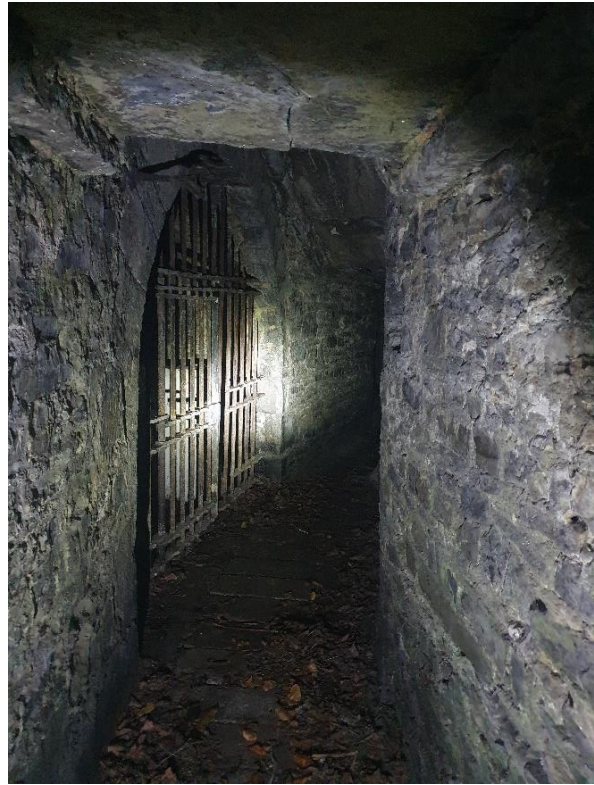

Fig. 92: Overzicht van het centrale gedeelte van ruimte -1.1.

Fig. 93: Overzicht van het noordelijke gedeelte van ruimte -1.1.

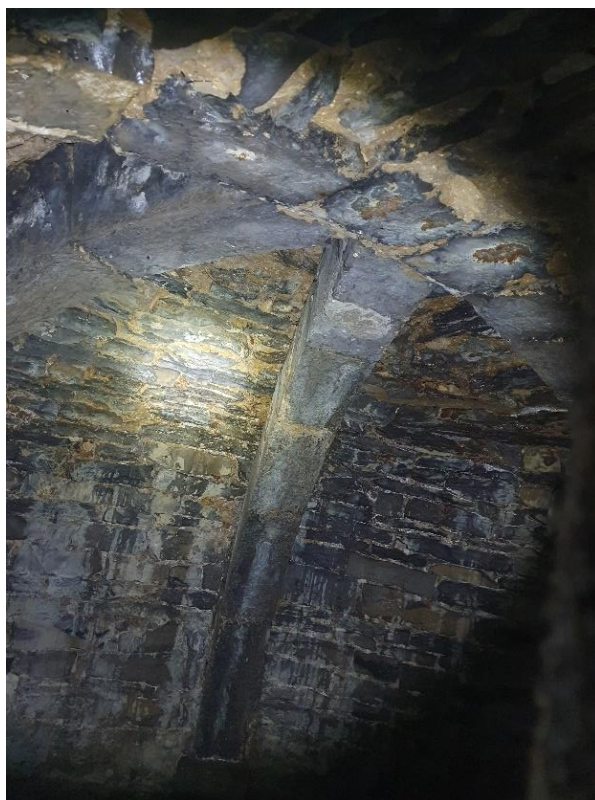
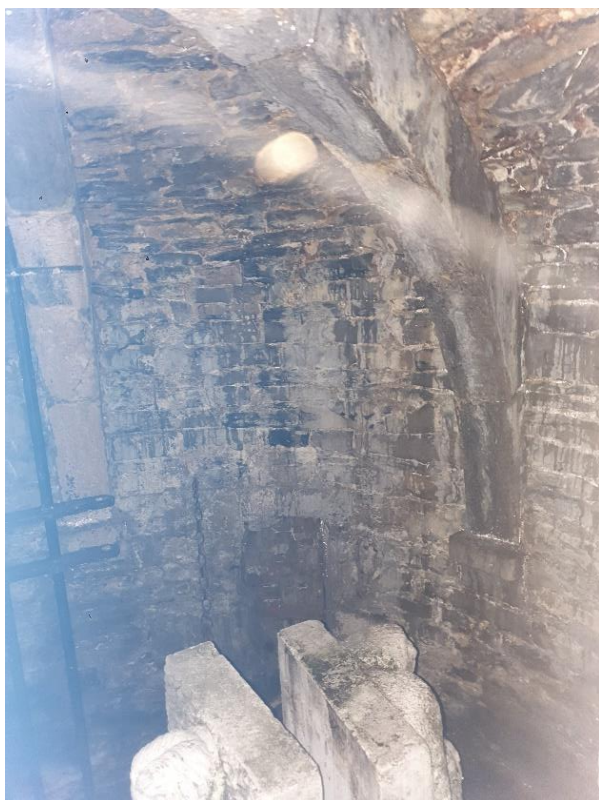

Fig. 94: Overzicht van ruimte -1.3, identiek aan ruimte -1.2.

Beschrijving

- Algemeen* Ruimte -1.1 betreft de oorspronkelijke gelijkvloerse verdieping van de rondgang van de middeleeuwse burcht, ruimtes -1.2 en -1.3 zijn de aanzetten van de ronde torens. Heden vinden vleermuizen hier hun winterslaapverblijf in de talrijke scheuren en openingen tussen het metselwerk.
- Vloer* De vloer werd in de tweede helft van de 20ste eeuw opgehoogd en achteraf met betonblokken afgewerkt wegens vochtproblemen. Het oorspronkelijke vloerniveau zit vermoedelijk nog één à anderhalve meter dieper.
- Wanden* Metselwerk van Doornikse kalksteen.
- Plafond* Brede dekplaten van Doornikse kalksteen in ruimte -1.1, opgelegd op kraagstenen bovenaan de wanden, deze maken ter hoogte van ruimtes -1.2 en -1.3 plaatselijk een trappewijze verhoging. In ruimte -1.2 en -1.3 telkens een half koepelgewelf ondersteund door ribben van grote blokken Doornikse steen, met hogere afwerkingsgraad dan de stenen in het muur- en gewelfparement.
- Openingen* Verschillende getoogde nissen over de gehele westzijde van ruimte -1.1, waarbij de meeste dichtgemaakte schietgleuven op vloerniveau hebben. In ruimtes -1.2 en -1.3 telkens drie schietgleuven onderaan. Deze half ondergrondse gleuven wijzen er op dat deze ruimtes oorspronkelijk een veel lager vloerniveau hadden.
- Bijzondere elementen* Bakstenen steektrapje aan beide uiteinden van ruimte -1.1 als toegang. Ruimtes -1.2 en -1.3 zijn afgesloten met recent ijzeren hekwerk.

Details

Fig. 95: Noordelijke (links) en zuidelijke (rechts) inkomtrapje.

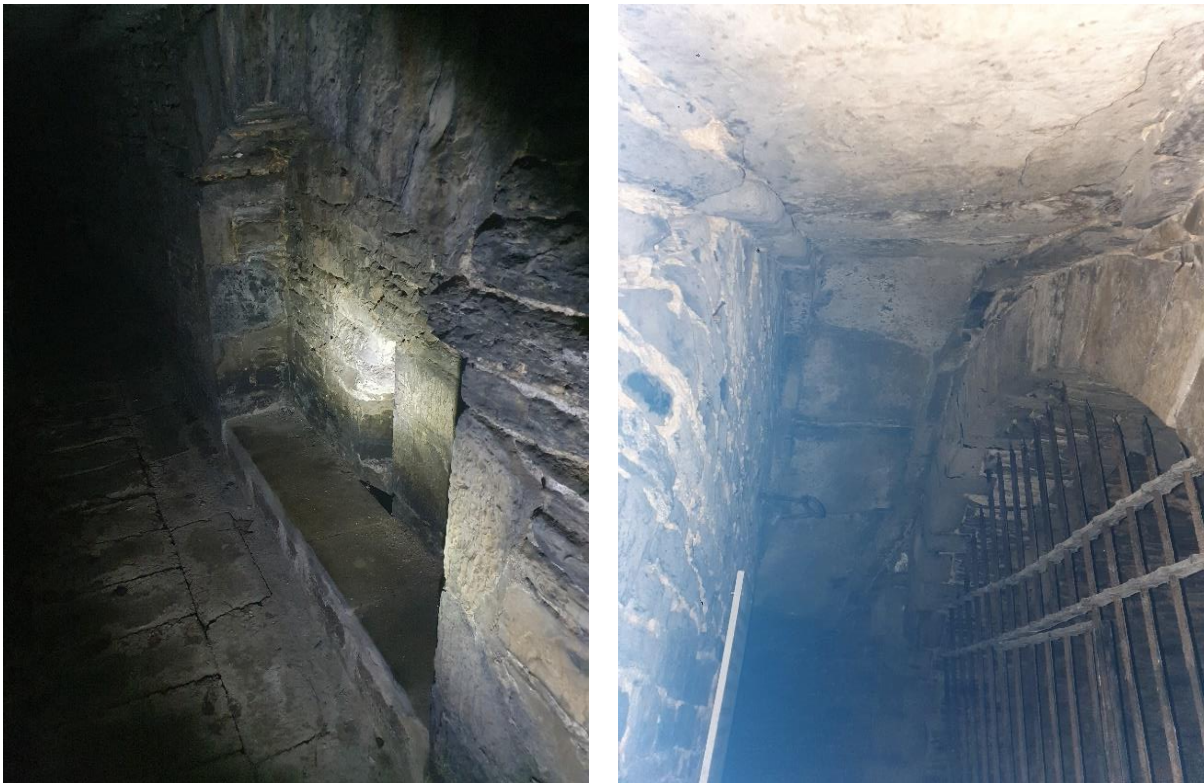

Fig. 96: Getoogde nissen met middenin telkens een schietgleuf die half onder het vloerniveau zit (links). De plafond op kraagstenen in ruimte -1.1 volgt de verhoging ter hoogte van ruimtes -1.2 en -1.3 (rechts).

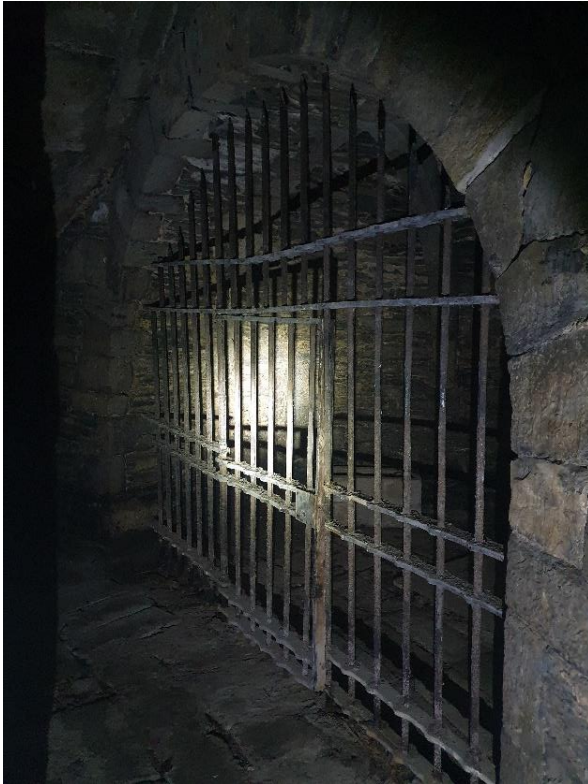

Fig. 97: Ruimtes -1.2 en -1.3 worden afgescheiden door een ijzeren hek (links). De boog als overgang tussen ruimte -1.1 met -1.2 en -1.3 heeft vlak afgewerkte hoekkettingen, opgevuld met breuksteenmetselwerk daartussen (rechts).

Fig. 98: De ribben van ruimtes -1.2 en -1.3 rusten op Romeinse consoles (links). In de ruimtes zijn telkens 3 half ingegraven schietgleuven aanwezig (rechts).

Fig. 99: Detail van de aansluiting van de ribben op de scheidingsboog met ruimte -1.1. Het gewelf zelf is opgebouwd uit breuksteen.

Ruimte -1.4 en -1.5: Kelders

Overzicht

Fig. 100: Overzicht van ruimte -1.4.

Fig. 101: Overzicht van ruimte -1.5.

Beschrijving

Algemeen Deze ruimtes horen niet bij de oude burcht, ze zijn pas na de afbraak ervan tot stand gekomen bij de opbouw van de hoevegebouwen, vermoedelijk in de loop van de 18de eeuw. Aangezien deze ruimtes los staan van de geschiedenis van de Graventoren, zullen deze net zoals de hoevegebouwen waar ze wel bijhoren bijgevolg ook niet verder uitvoerig behandeld worden binnen deze studie. Enkel bij de onderzijde van de westwand van ruimte -1.4 dient opgemerkt te worden dat hierbij gebruik gemaakt werd van de bestaande burchtmuur in Doornikse kalksteen als basis om het keldergewelf op te bouwen. Dit stuk muur was de binnenzijde van de rondgang en was zichtbaar vanaf het binnenplein van de burcht. Verder staan er in dezelfde ruimte enkele bakstenen kolommen die de gewelfrug moeten versterken om het gewicht van de 19de-eeuwse toren te dragen.

Details

Fig. 102: De onderzijde van de westwand van ruimte -1.4 betreft de oude burchtmuur die als basis voor het bakstenen keldergewelf werd gebruikt.

3.3.2 Gelijkvloerse verdieping

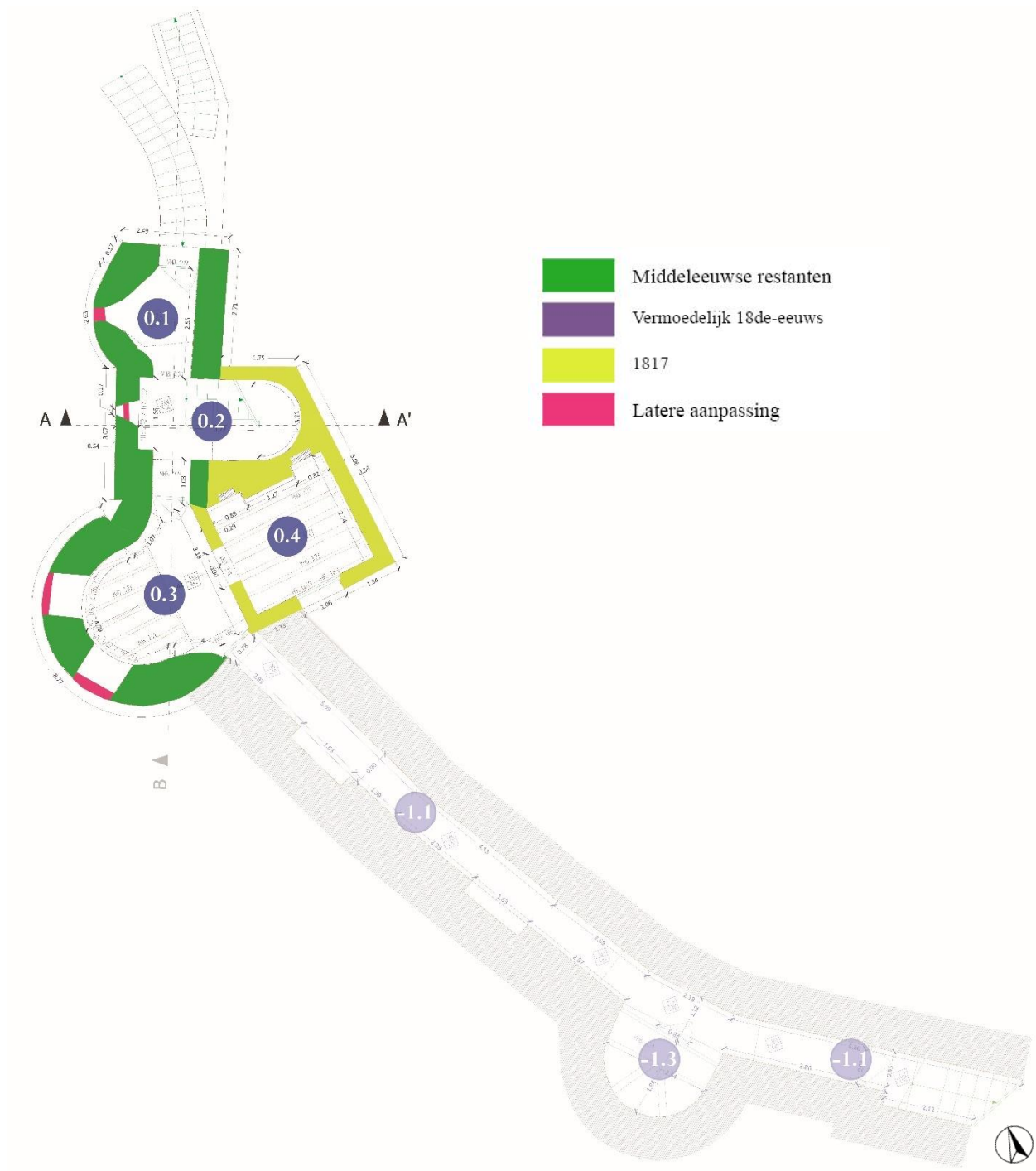

Fig. 103: Grondplan van de gelijkvloerse verdieping, met kamernummering en aanduiding van de bouwevolutie. De onderliggende verdieping werd hier in het grijs op geprojecteerd om de relatie tussen de bovenbouw en de ondergrondse delen beter te kunnen begrijpen.

Ruimte 0.1: Inkomhal met toilet

Overzicht

Fig. 104: Overzicht van ruimte 0.1.

Beschrijving

- Algemeen* Deze ruimte maakt deel uit van de weergang op de voormalige eerste verdieping van de oude kasteelburcht (hoektoren).
- Vloer* 20ste-eeuwse grijze tegelvloer, opgebouwd uit tegels van 21,5x21,5cm in halfsteens verband.
- Wanden* Metselwerk van Doornikse kalksteen.
- Plafond* Gewelf van Doornikse kalksteen, rustend op kleine overkragingen die uit de wanden steken.
- Openingen* Metalen deur naar buiten en deuropening zonder schrijnwerk naar ruimte 0.2. Deze opening is bovenaan versterkt met metalen trekijzers. Het dichtgemetselde schietgat in de westgevel verklaart de tapse vorm van het grondplan van de kamer.
- Bijzondere elementen* Tegen de westwand staat een recente zekeringenkast opgesteld.

Details

Fig. 105: Overzicht van de plafond, bestaande uit een gedrukt gewelf (links) en overspanning boven de deuropening in de buitenwand, met deksteen versteigd door een trekijzer (rechts).

Fig. 106: Overspanning van de deuropening naar ruimte 0.2, met grote dekstenen, kraagstenen langs weerszijden en versteiging met trekijzers.

Ruimte 0.2: Traphal

Overzicht

Fig. 107: Overzicht van ruimte 0.2.

Beschrijving

- Algemeen* Deze ruimte omvat een deel van de weergang van de oude burcht, waar in het begin van de 19de eeuw de traphal van de bakstenen belvédère tegenaan gebouwd en in geïntegreerd werd.
- Vloer* Identiek aan ruimte 0.1.
- Wanden* Het westelijke gedeelte is opgebouwd uit Doornikse kalksteen. De oostelijke uitbouw die hierop aansluit bestaat uit wit gekaleid baksteenmetselwerk.
- Plafond* Tongewelf, opgebouwd uit Doornikse kalksteen.
- Openingen* Deuropeningen zonder schrijnwerk naar beide naastliggende ruimtes. In de buitengevel zit een schietgleuf die deels dichtgemetseld werd tot een kleine vensteropening met raam.
- Bijzondere elementen* De toren is voorzien van een vermoedelijk 19de-eeuwse houten trap (combinatie tussen een spiltrap en bordestrap) met zeer eenvoudige vormgeving en sporen van herstellingen. De bloktrede (eerste trede) is van blauwe hardsteen, terwijl de overige

traponderdelen in hout zijn vervaardigd. De trap heeft een eenvoudige, ronde trappaal met ronde dekplaat, een balustrade met slanke stijlen en een eenvoudige, geprofileerde handgreep. De onderzijde van de traparmen was oorspronkelijk voorzien van een afwerking, vermoedelijk een bepleistering op latten (zie nagelsporen). De trap dateert zeker van voor 1945. Op een interieurfoto van rond 1945 krijgen we een beeld van een deel van de trap: de arduinen bloktrede, de ronde trappaal (zonder dekplaat) en een aantal treden. De balustrade is beschadigd op de foto.

Details

Fig. 108: In de westmuur werd een schietgleuf verkleind tot klein venster met houten raam boven een dichtgemetselde borstwering (links). Aanzicht van de zijkant van het tongewelf (rechts).

Fig. 109: Het gewelf werd plaatselijk aangewerkt met cement (links). Het is duidelijk te zien waar de middeleeuwse courtine stopte en vanaf waar in de 19de eeuw werd verdergebouwd met baksteen (rechts).

Ruimte 0.3: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 110: Overzicht van ruimte 0.3.

Beschrijving

<i>Vloer</i>	Identieke vloer als ruimte 0.2.
<i>Wanden</i>	Doornikse kalksteen, waarbij het westelijke deel van de ruimte wit gekaleid is en aangevuld werd met baksteenmetselwerk.
<i>Plafond</i>	Tongewelf in Doornikse kalksteen aan de oostzijde, 20 ^{ste} -eeuwse houten balkenzol-dering aan de westzijde.
<i>Openingen</i>	Twee spitsboogvormige vensters werden in het begin van de 19 ^{de} eeuw ingebracht in de bestaande restanten van de oude burcht, deze werden in de loop van de 20 ^{ste} eeuw verkleind tot de huidige historiserende schietgleuven. In de zuidwand een historise-rende houten buitendeur. Deuropeningen naar de naastliggende binnenruimtes, zon-der schrijnwerk. Sporen van dichtgemaakte openingen in de oksels van toren met courtine.
<i>Bijzondere elementen</i>	Recente museale opstelling.

Details

Fig. 111: De inmiddels dichtgemaakte spitsboogvensters zijn binnen de Doornikse kalksteenwanden uitgewerkt met baksteeninvulmetselwerk (links). In beide oksels tussen de ronde toren en courtine zit een dichtgemaakte opening, deze gaven uit op de latrines die buiten nog te zien zijn (rechts).

Fig. 112: Binnenzijde van de houten buitendeur (links) en overzicht van de houten plafondroostering (rechts).

Ruimte 0.4: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 113: Overzicht van ruimte 0.4.

Beschrijving

- Vloer** Identieke vloer als ruimte 0.3, maar met licht hoger vloerniveau.
- Wanden** Wit gekaleide baksteenwanden.
- Plafond** Houten roostering, de balken vertonen nagelsporen wat er kan op wijzen dat de plafonds oorspronkelijk bepleisterd waren. Het gaat hier dus om 19de-eeuwse balken, maar het is ook mogelijk dat er in de tweede helft van de 20ste eeuw recuperatiemateriaal gebruikt werd voor de plafonds.
- Openingen** Spitsboogvenster met houten 20ste-eeuws raam naar historisch model in de zuidwand. Deuropening zonder schrijnwerk naar ruimte 0.3. Twee lage nissen onder houten latei op vloerniveau in de oostwand, waarvan de rechtse geflankeerd wordt door twee hardstenen schampalen.
- Bijzondere elementen** Bakstenen schouwvolume tegen de oostwand. De haarden in de toren zijn moeilijk te dateren, ze zijn ofwel oorspronkelijk begin-19de-eeuws, ofwel werden ze bijgebouwd in de periode tussen 1817 en 1900. In het laatste geval kan dit mogelijk in verband gebracht worden met het toegevoegde volume in de oksel van het volume met de trap en de ronde toren.

Details

Fig. 114: 20ste-eeuws spitsboograam, gemaakt naar historisch model (links) en schouwvolume tegen de oostwand (rechts).

Fig. 115: Nissen aan weerszijden van de schouw, met onbekende functie.

Fig. 116: Overzicht van de houten roostering.

3.3.3 Eerste verdieping

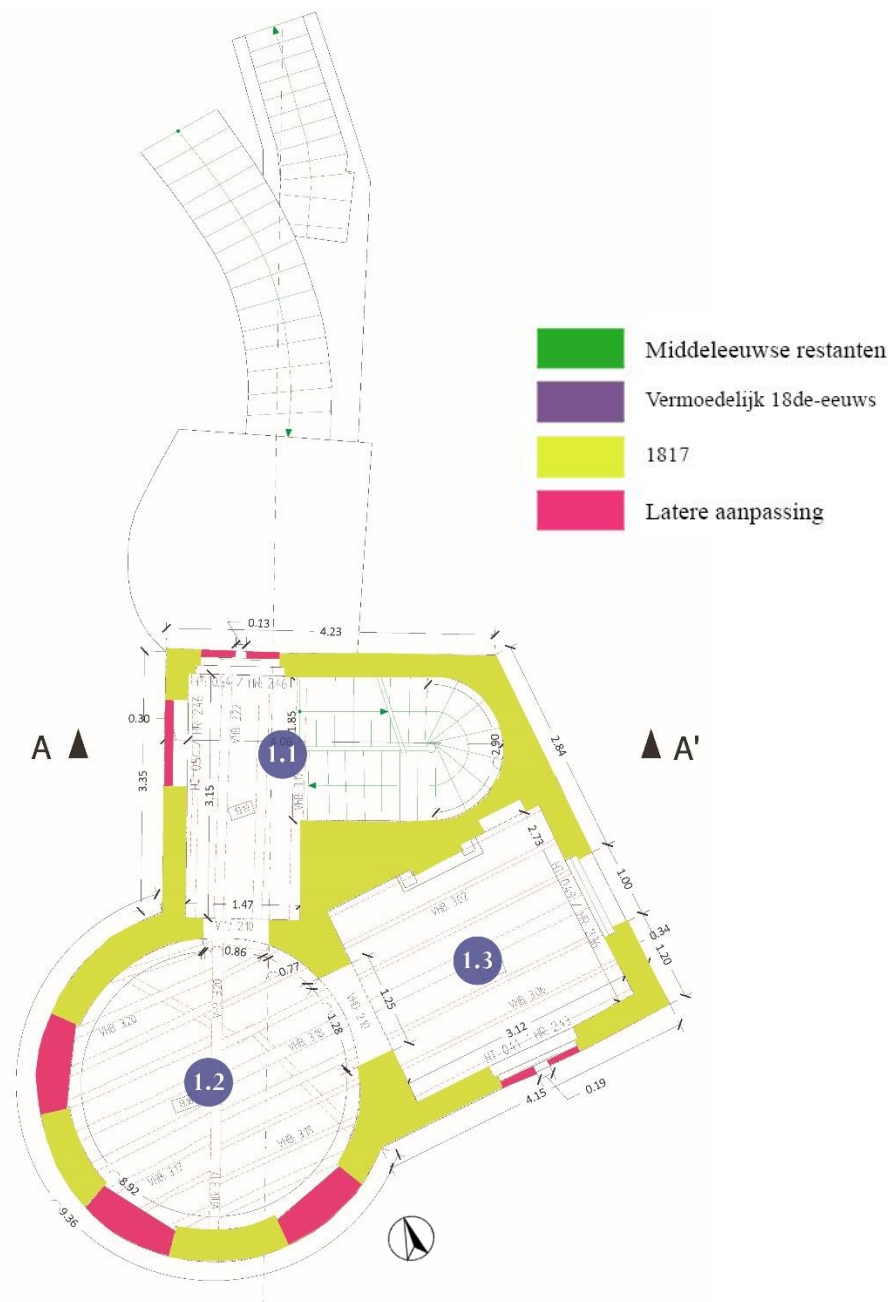

Fig. 117: Grondplan van de eerste verdieping, met kamernummering en aanduiding van de bouwevolutie.

Ruimte 1.1: Traphal

Overzicht

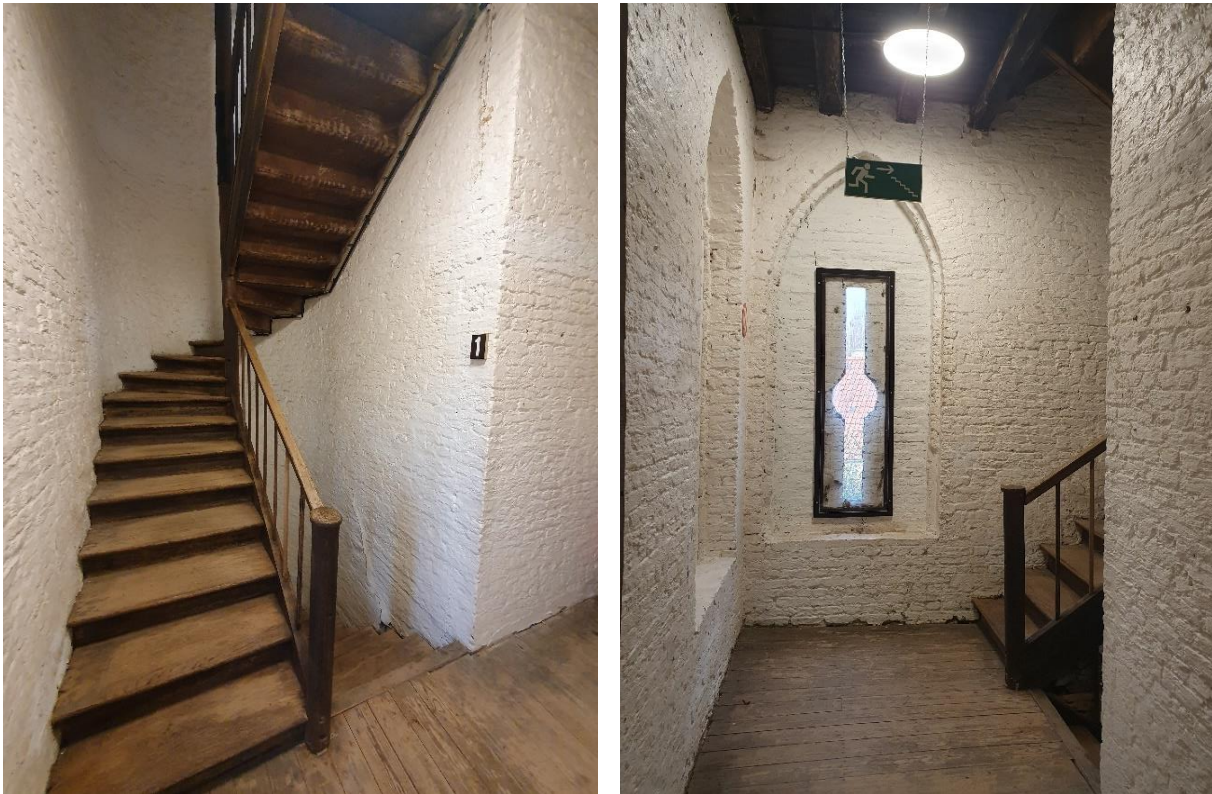

Fig. 118: Overzicht van ruimte 1.1.

Beschrijving

<i>Vloer</i>	Plankenvloer, opgebouwd uit planken van 12cm gecombineerd met een aantal oudere planken van maximaal 25cm breed.
<i>Wanden</i>	Geschilderd baksteenmetselwerk.
<i>Plafond</i>	Houten roostering.
<i>Openingen</i>	Twee dichtgemaakte spisboogvensters, bij het noordelijke werd een historiserende schietgleuf voorzien, afgesloten door een recente glasplaat. Deuropening met bewaarde houten deuromlijsting waarop duimen van het verdwenen deurgeheng. Dit wijst er op dat deze omlijsting nog uit de 19 ^{de} eeuw dateert, waarschijnlijk nog uit 1817.
<i>Bijzondere elementen</i>	De trap die bij ruimte 0.2 beschreven werd, loopt identiek door over deze verdieping.

Details

Fig. 119: Dichtgemaakt spitsboogvenster (links) en houten roosting (rechts).

Ruimte 1.2: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 120: Overzicht van ruimte 1.2.

Beschrijving

<i>Vloer</i>	Plankenvloer, bestaande uit planken van 12cm.
<i>Wanden</i>	Geschilderd baksteenmetselwerk.
<i>Plafond</i>	Houten roostering, waarbij een diagonaal geplaatste moerbalk de kinderbalken draagt. De balken vertonen nagelssporen, wat er op wijst dat ofwel het plafond oorspronkelijk bepleisterd was, ofwel dat er gerecupereerde balken gebruikt werden.
<i>Openingen</i>	Drie spitsboogvensters die in de loop van de 20 ^{ste} eeuw verkleind werden tot historiserende schietgleuven. Deuropeningen met bewaarde historische deurenkaders naar de naastliggende ruimtes.
<i>Bijzondere elementen</i>	Recente museale opstelling.

Details

Fig. 121: De houten roostering wordt plaatselijk ondersteund door een uitkragende stalen ligger.

Ruimte 1.3: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 122: Overzicht van ruimte 1.3.

Beschrijving

- Vloer* Identiek aan deze in ruimte 1.2, er is geen niveauverschil zoals op de onderliggende verdieping.
- Wanden* Geschilderd baksteenmetselwerk.
- Plafond* Houten roostering, bestaande uit recente balken en één gerecupereerde oudere balk.
- Openingen* Twee dichtgemaakte spitsboogvensters, waarvan de ene na 2017 tot schietgleuf verkleind werd, afgeschermd met metalen buizen. In de oostwand terug twee nissen onder houten latei, waarbij voor de linkse een niet-functionele houten deur werd geplaatst en van de tweede een ingemaakte kast gemaakt werd.
- Bijzondere elementen* Open haard tegen de oostwand.

Details

Fig. 123: Recent dichtgemaakt spitsboogvenster, met buisbalustrade (links) en open haard met flankerende nissen (rechts).

Fig. 124: Overzicht van de houten roostering, met centraal de gerecupereerde balk.

3.3.4 Tweede verdieping

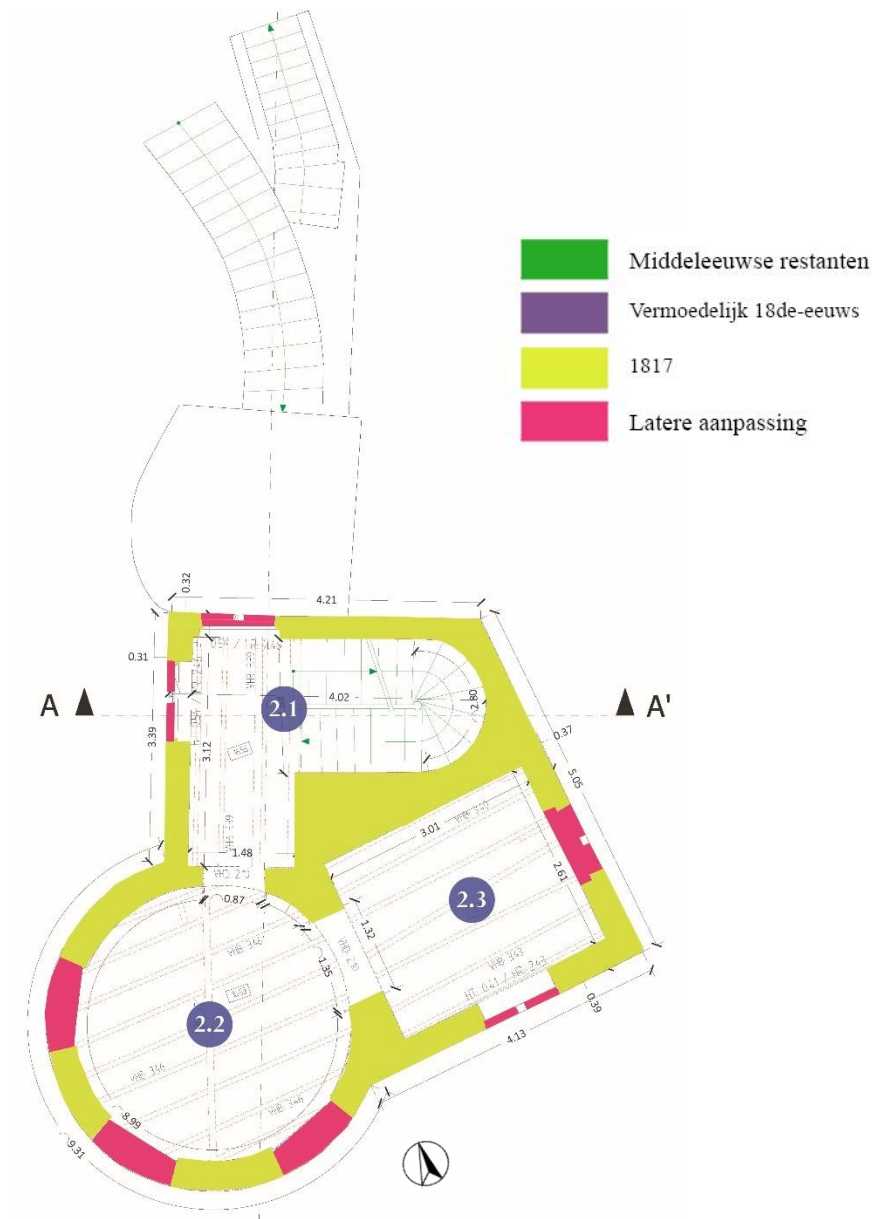

Fig. 125: Grondplan van de tweede verdieping, met kamernummering en aanduiding van de bouwevolutie.

Ruimte 2.1: Traphal

Overzicht

Fig. 126: Overzicht van ruimte 2.1.

Beschrijving

Algemeen Identieke beschrijving als de onderliggende ruimte 1.1.

Details

Fig. 127: Dichtgemaakt spitsboogvenster met schietgleuf, waarvoor voorzetbeglazing (links) en de taatspot in de deuromlijsting laat een vroeg-19de-eeuwse datering vermoeden (rechts).

Ruimte 2.2: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 128: Overzicht van ruimte 2.2.

Beschrijving

Algemeen Identieke beschrijving als de onderliggende ruimte 1.2.

Ruimte 2.3: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 129: Overzicht van ruimte 2.3.

Beschrijving

Algemeen Identieke beschrijving als de onderliggende ruimte 1.3. Vermoedelijk zit de haard en nissen verborgen achter de museale opstelling.

3.3.5 Derde verdieping

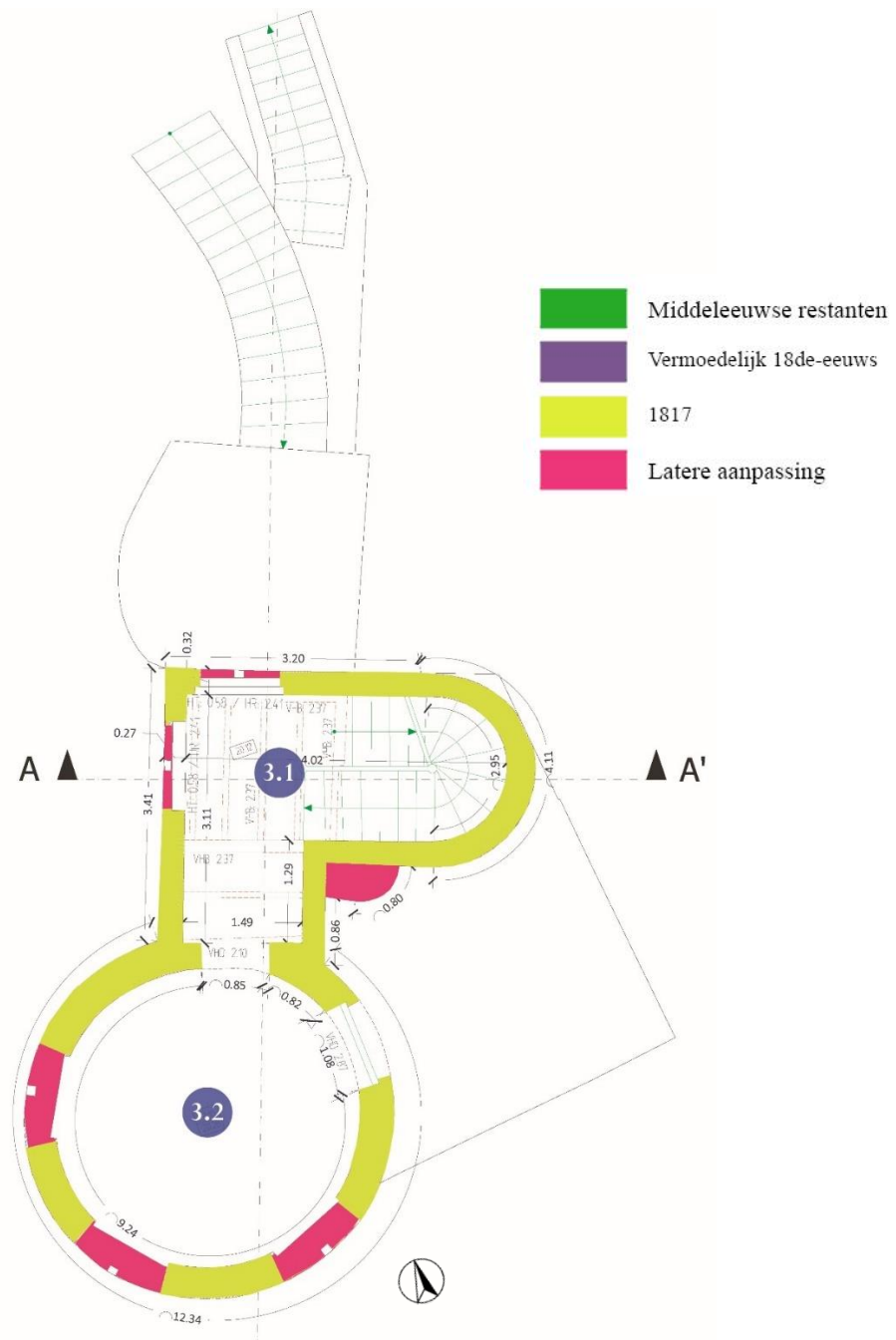

Fig. 130: Grondplan van de derde verdieping, met kamernummering en aanduiding van de bouwevolutie.

Ruimte 3.1: Traphal

Overzicht

Fig. 131: Overzicht van ruimte 3.1.

Beschrijving

Algemeen Identieke beschrijving als de onderliggende ruimte 2.1. Op deze verdieping loopt het plafond voor de bovenzijde van de spitsboogvensters.

Details

Fig. 132: Overzicht van de draaiende traparm (links) en houten deuromlijsting naar ruimte 3.2.

Ruimte 3.2: Tentoonstellingsruimte

Overzicht

Fig. 133: Overzicht van ruimte 3.2.

Beschrijving

Algemeen Deze ruimte kon niet onderzocht worden door de museale opstelling. Er kan van uitgegaan worden dat deze dezelfde kenmerken heeft als de onderliggende ruimte.

3.3.6 Vierde verdieping

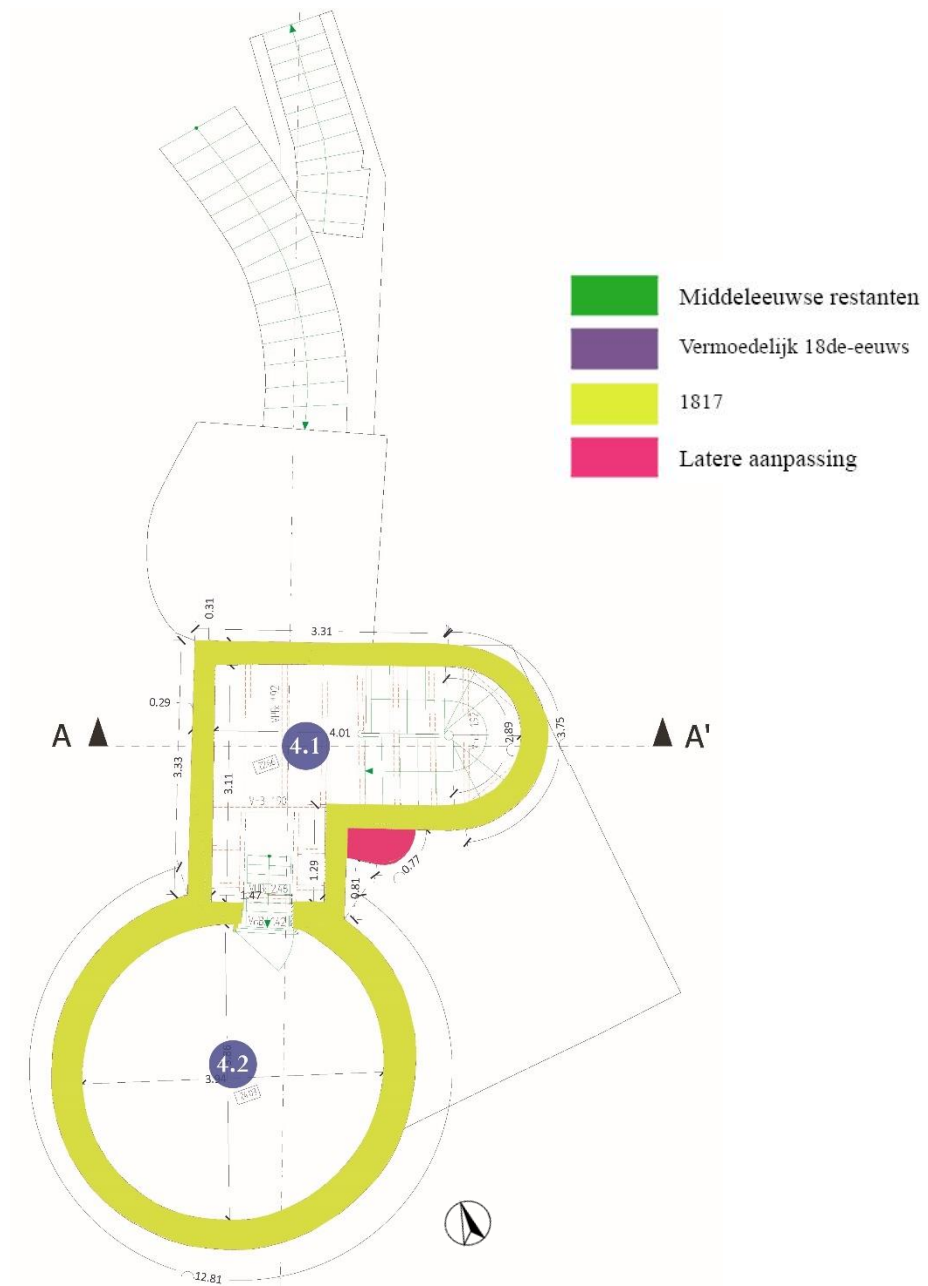

Fig. 134: Grondplan van de vierde verdieping, met kamernummering en aanduiding van de bouwevolutie.

Ruimte 4.1: Traphal

Overzicht

Fig. 135: Overzicht van ruimte 4.1.

Beschrijving

<i>Vloer</i>	Identiek aan de onderliggende ruimte 3.1.
<i>Wanden</i>	Identiek aan de onderliggende ruimte 3.1. Bovenaan loopt een uitkragende lijst die waarschijnlijk het oorspronkelijke plafondniveau aangeeft.
<i>Plafond</i>	Identiek aan de onderliggende ruimte 3.1. Vermoedelijk werd de plafond in de tweede helft van de 20 ^{ste} eeuw opgehoogd tot het huidige niveau.
<i>Openingen</i>	De bovenzijden van de spitboogvensters van de onderliggende verdieping zijn hier zichtbaar. Aan de zuidzijde een doorgang met steektrapje naar het uitkijkplatform.
<i>Bijzondere elementen</i>	Tegen de westwand een gedenksteen uit 1817.

Details

Fig. 136: Doorgang naar het uitkijktplatform (links) en gedenksteen (rechts).

Fig. 137: Plafondroostering met daaronder een bakstenen lijst die het oorspronkelijke plafondniveau aangeeft.

Ruimte 4.2: Uitkijkplatform

Overzicht

Fig. 138: Overzicht van het uitkijkplatform.

Beschrijving

<i>Vloer</i>	Recente plankenvloer.
<i>Wanden</i>	Gecementeerde borstwering waarboven blauwe hardstenen dekstenen.
<i>Bijzondere elementen</i>	Centraal op het platform de oriëntatietafel die in 1954 werd geplaatst.

Details

Fig. 139: Zicht over de Schelde vanaf het platform.

Fig. 140: Zicht over de dorpskern van Rupelmonde vanaf het platform.

3.4 Schadebeeld

Algemeen verkeert de toren in vrij goede toestand gezien deze periodiek onderhouden wordt, al vallen onderstaande zaken op te merken:

- Er is zowel in de ondergrondse rondgang als in de bakstenen toren zorgwekkende scheurvorming aanwezig, met risicovervolg voor de stabiliteit van het geheel. Er werd in 2022 een stabiliteitsingenieur ingeschakeld om de toestand te onderzoeken, voor meer gedetailleerde informatie wordt verwezen naar zijn rapport. In grote lijnen samengevat is de scheurvorming in de plafondstructuur van de ondergrondse rondgang zorgwekkend. Op foto's van 1945 is er ook reeds scheurvorming te zien, waardoor het zeker mogelijk is dat dit reeds gestabiliseerd is. Vermoedelijk kan het gewicht van de stal op de muren de verzakking veroorzaken. Daarnaast zou de afscheuring van de bakstenen toren van de Doornikse kalksteenconstructie te maken hebben met een differentiële zetting als gevolg van de verschillende bouwfasen en materiaalgebruik, daarbij wordt vermoed dat de organische bodemlaag waarop de toren gebouwd is teveel zetting toelaat. Het feit dat er naast verschillende van deze afscheuringen hoopjes puin liggen wijst er waarschijnlijk op dat deze verzakking nog steeds bezig is. Ook binnen de torenconstructie zelf is er een veelheid aan scheuren, vooral veroorzaakt door enerzijds de voornoemde zetting, anderzijds blijken de lateien boven de vensters en deuren ondergedimensioneerd te zijn en geen voldoende opleg te hebben;

- Er is een groot probleem met de vochthuishouding in het interieur. Er zijn geen lekken aangetroffen, waardoor dit condens moet zijn die bij gebrek aan ventilatie een zeer vochtig binnenklimaat creëert waarbij de binnenmuren tot druppels toe volledig nat staan;
- De trap is inmiddels aangetast door het vocht, deze is ingerot ter hoogte van de verbinding met de natte muren, waardoor de stabiliteit niet meer gegarandeerd is. Er zijn ook sporen van een aantasting door insecten, het is onduidelijk of deze nog actief is. Gezien de toestand van de trap is het niet ondenkbaar dat ook de balkkoppen van de verdiepingsvloeren inmiddels aangetast zijn, dit dient verder nagekeken te worden;

- De gelijkvloerse deuropeningen in de Doornikse kalksteen worden bovenaan overspannen door metalen trekijzers. Deze zijn zeer roestig waardoor hun draagkracht in vraag kan gesteld worden;

- Op het uitkijkplatform zijn verschillende doken verdwenen die de dekstenen op de borstwering bij elkaar houden, waardoor er risico is dat deze uit elkaar zullen schuiven en op termijn zelfs naar beneden vallen. Daarnaast is de houten buitenvloer in grote mate versleten.

4 Conclusie

Hoewel de site een uiterst complexe en zeer vroeg teruggaande geschiedenis heeft, zijn de restanten die we vandaag als 'Graventoren' kennen te herleiden tot slechts twee duidelijk te onderscheiden bouwfases. Enerzijds dateert de torenbasis met ondergrondse delen nog uit de middeleeuwse fase, opgericht, en in de loop der jaren aangepast door, de graven van Vlaanderen en Bourgondische hertogen, met daarbovenop de veel recentere vroeg-19de-eeuwse bakstenen bovenbouw. Deze toevoeging heeft niets met de oorspronkelijke middeleeuwse militaire functie van de burcht te maken, maar moet eerder gezien worden als een Romantische 'follie' van een adellijke familie.

4.1 Ontstaan

Hoe de vroegste geschiedenis van de site en omgeving er juist uitzag is tot heden onduidelijk. Er is een mogelijkheid dat er reeds een Romeinse nederzetting aanwezig was, maar dit kan momenteel op geen enkele manier gestaafd worden bij gebrek aan archeologische vondsten. Vast staat wel dat er in de loop van de middeleeuwen een bewoningskern tot stand is gekomen dat uiteindelijk tot Rupelmonde uitgroeide. Vermoedelijk was deze woonkern er eerst en werd daarna pas een versterkte vesting in de vorm van een motte met neerhof voorzien, aangezien het hoger gelegen reeds aanwezige marktplein van Rupelmonde een strategisch interessantere ligging heeft dan de toenmalige motte. De keuze voor deze exacte site voor het oprichten van een versterkte vestingplaats, die vervolgens kon uitgroeien tot een van de meest prominente waterburchten van de streek, kent twee hoofdredenen. Enerzijds is er de aanwezigheid van de steile cuesta die de Schelde in een bocht dwingt, waardoor deze locatie een groot militair strategisch voordeel heeft, en Rupelmonde ligt net op het eindpunt van deze cuesta. Anderzijds moet de Schelde gezien worden als de belangrijkste transportroute van onze streken tijdens de middeleeuwen, waarbij bijkomend de Rupel, het verzamelbekken voor alle Brabantse rivieren, net ter hoogte van Rupelmonde uitmondde. Alle binnenlandse handelsroutes via het water moesten dus aan dit specifieke punt passeren, waardoor het zeer interessant was om hier controle over kunnen uit te oefenen. Daarbij vormde de rivier de grens tussen het Graafschap Vlaanderen en Hertogdom Brabant, waardoor de Schelde over de hele lengte bezaaid was met burchten die deze scheiding moesten bewaken en verdedigen tegen invallen, maar door zijn bijzonder voordelige locatie op zowel militair als economisch vlak groeide deze van Rupelmonde uiteindelijk uit tot de meest belangrijke van al deze verdedigingswerken.

4.2 Middeleeuwse ontwikkeling van de waterburcht

In zijn vroegste gedaante was de burcht opgebouwd als een verhoogde motte met een neerhof, beide als aparte eilandjes binnen een omgrachting. Bij gevaar, door bijvoorbeeld invallen, konden de bewoners van Rupelmonde hier bescherming zoeken. De nabijheid van deze versterking was dus interessant voor de middeleeuwse bevolking om zich bij in de buurt te vestigen, waardoor Rupelmonde verder uitgroeide.

Het potentieel van deze militair en economisch strategische locatie was ook de toenmalige graven van Vlaanderen niet ontgaan, waardoor zij de nodige investeringen deden om de primitieve motte uit te bouwen tot een volwaardige waterburcht. Deze omvorming zou te situeren zijn onder de midden-13de-eeuwse bouwcampagne van Margaretha van Constantinopel, waarbij de huidige restanten, herkenbaar aan de opbouw in Doornikse kalksteen, nog uit deze periode zouden dateren. De waterburcht werd vervolgens tot zijn uiteindelijk vorm uitgebreid onder Lodewijk van Male tussen 1364 en 1384.

Van de voorgaande mottefase is heden echter niets meer bewaard gebleven, enkel de vage 8-vorm van de omgrachting die nog op historisch kaartmateriaal te zien is, en waarvan heden nog maar een klein fragment naast de toren overblijft, herinnert aan deze situatie.

De machtige burcht bleef vervolgens zijn militaire functie behouden onder de opeenvolgende Vlaamse graven, maar wanneer onder de Bourgondische hertogen Vlaanderen en Brabant onder dezelfde kroon kwamen, verviel de functie van grensbewaking grotendeels. De Bourgondiërs hadden echter vaak te kampen met opstandige steden, om deze opstanden de kop in te drukken werd onder Filips de Stoute een netwerk van strategisch geplaatste kastelen opgericht die belangrijke toegangswegen, zowel over land als over water, konden afsluiten, zodat de opstandige steden konden afgesneden worden van de buitenwereld en dus niet meer konden bevoorrad worden. Door zijn ligging op het knooppunt van de Schelde met de Rupel was de burcht van Rupelmonde uiteraard een van de belangrijkste schakels binnen dit netwerk. Het stadje Rupelmonde profiteerde enerzijds dus mee van de aanwezigheid van dit belangrijke bouwwerk en de economische welvaart die dit met zich meebracht (bijvoorbeeld omdat de bewoners privileges kregen en de aanwezigheid van het hof en de tolheffing extra inkomsten genereerden), maar anderzijds werd de groei van het dorpje ook zeer fel afgeremd door het constante gevaar van aanvallen op de burcht. Wie de burcht kon innemen had namelijk een zeer interessante machtspositie in de regio, en de omliggende gebouwen werden tijdens de belegeringen telkens weer geplunderd of zelfs gebrandschat, waardoor de bewoners een zeer onzeker bestaan moeten geleefd hebben.

De burcht had echter niet enkel een militaire functie, het was een zeer polyvalent gebouw dat door zijn afmetingen en unieke versterkte opbouw nog verschillende bijkomende functies vervulde:

- Er waren **residentiële** vertrekken aanwezig, met bijhorende kapel, zodat de graven en hertogen met hun gevolg hier tussentijds konden verblijven tijdens hun rondreizen. Sommigen van hen kozen deze burcht zelfs uit als permanente verblijfplaats, zoals graaf Gwijde Van Dampierre, wat zeker iets wil zeggen over het prestige dat dit kasteel moet gehad hebben;
- Naast het innen van biercijns, de aanwezigheid van het graanspijker en molenrechten werd ook tol geëist van de vele voorbijvarende handelsschepen, waardoor de burcht **economisch** zeer rendabel was voor de schatkist van de Graven en Hertogen. De tol moet eerder gezien worden als een belasting waarmee wegen, marktplaatsen en dergelijke werden onderhouden, het was dus zeker ook in het belang van de handelaars om dit te betalen. Deze inningen brachten ook welvaart mee voor Rupelmonde zelf, zo konden bewoners bijvoorbeeld het lucratieve ambt van tollenaar op zich nemen en kregen zij een uitzondering voor deze tol. Verder kregen zij ook verschillende stedelijke privileges toegekend, zoals het houden van een weekmarkt, ze kregen een regionaal monopolie op bierbrouwen en er was een vismijn;
- De burcht stond ook bekend als zeer beruchte gevangenis, het gebouw speelde dus een rol als **schrikssymbool** binnen het gezag van de graven en hertogen, op een manier vergelijkbaar met de Franse Bastille. Het ging hierbij niet om lokale boeven, maar voornamelijk over het opsluiten van hoogstaande gevangenen, directe tegenstanders van de Kroon en/of de Kerk uit het hele rijk. De meest bekende naam hierbij was Mercator, hij kon uiteindelijk vrijkomen doordat hooggeplaatste vrienden een goed woordje voor hem deden. Hij werd niet zozeer opgesloten omwille van zijn vernieuwende werk als cartograaf (men wist tegen dan namelijk wel al dat de wereld rond was), maar wel om zijn vermeende Lutherse sympathieën. Ten tijde van de godsdiensttroebelen in onze streken werden namelijk heel wat geestelijken gevangen gezet omdat het afwijken van het katholicisme ook als een rechtstreekse aanval op het hertogelijk gezag gezien werd, aangezien godsdienst en staat nog niet gescheiden waren. Het gevangenschap zag er destijds anders uit dan heden, zo werd men opgesloten in afwachting

van de strafuitvoering of vrijspraak, het gevangenschap zelf werd niet als corrigerende straf gebruikt zoals wij nu doen, waardoor een gevangene hier nooit lang opgesloten zat. Ook de strafuitvoering vond in de burcht zelf plaats, zo is het gedocumenteerd dat er naast de aanwezigheid van marteltuigen voor de ondervraging ook executies uitgevoerd werden;

- In plaats van het archief van het rijk ergens in een van de grootsteden onder te brengen, waar het bij de talloze stedelijke opstanden in gevaar zou zijn, werd de burcht van Rupelmonde uitgekozen als bewaarplaats. Hierbij moet benadrukt worden dat deze functie van een niet te onderschatten belang was, het archief was namelijk het **geheugen van het Graafschap Vlaanderen**, wat opnieuw benadrukt hoeveel waarde men aan de burcht van Rupelmonde hechtte en hoeveel vertrouwen men had in de oninneembaarheid ervan. Deze documenten werden ook wel een de schat van het kasteel genoemd. Dit betrof echter enkel het 'dood' archief, zoals onschatbare documenten als oorkondes, het recent te raadplegen archief reisde in kisten mee met het gevolg van de Graaf tijdens zijn tochten door zijn rijk.

Vanaf de loop van de 16de eeuw begon de burcht echter stilaan in belang af te nemen. De militaire functie verdween namelijk steeds meer op de achtergrond omdat het gebouw bij gebrek aan moderniseringswerken niet meer bestand was tegen de steeds sterker wordende artillerie, als residentie was de donkere burcht ook niet meer aantrekkelijk voor de gezagvoerders die comfort en luxe misten in de hopeloos verouderde middeleeuwse binnenruimtes, de gevangenisfunctie werd naar Sint-Niklaas overgeheveld en ook het archief werd uiteindelijk in Rijsel ondergebracht. Aangezien de functionloze site na eeuwenlang trouwe dienst meer een last dan een meerwaarde was geworden, werd de burcht in 1658 door de Spaanse Kroon van de hand gedaan, waarna ze in privébezit kwam van de baron van Wissekerke. De eens zo prestigieuze site werd vervolgens tot steenmijn gedegradeerd, zo werd een groot deel van de bouwstenen bijvoorbeeld in Dendermonde gebruikt om de stadswallen ter verstevigen, en lokaal werden bouwmaterialen hergebruikt in de woningen van Rupelmonde. De huidige bebouwing van Rupelmonde heeft daarom dus een sterke link met de burcht, want zelfs al zijn de meeste gebouwen vrij recent, in vele gevallen is bij afbraak en heropbouw de gemene muren steeds blijven staan die opgebouwd zijn met delen van de burcht. De finale genadeslag van het fel verwaarloosde kasteel werd uiteindelijk gegeven in 1678, wanneer de Hollandse troepen het geheel dynamiteerden om te voorkomen dat het in handen zou vallen van de optrekkende Fransen.

De complexe geschiedenis van de site viel vanaf dat moment na eeuwenlange bedrijvigheid volledig stil, het enige wat hier de komende eeuwen nog gebeurde was dat het puin verder opgeruimd/hergebruikt werd tot er op enkele minimale restanten niets meer van overbleef, en werden er voor 1772 enkele hoevegebouwen op het voormalige binnenplein opgericht. Het is pas in de vroege 19de eeuw dat de site opnieuw zou geactiveerd worden.

Van dit hele verhaal is de onderbouw van de huidige Graventoren heden nog het enige bewaarde relict, herkenbaar aan de opbouw in Doornikse kalksteen. Afgaande op het materiaalgebruik en de opbouw van de latrines kan deze opbouw gesitueerd worden onder de midden-13de-eeuwse bouwfase van Margaretha van Constantinopel, aangevuld met latere herstellingen herkenbaar aan het gebruik van Gobertangesteent en moderniseringswerken zoals het aanbrengen van een rond schietgat voor kanonnen in de oude schietgleuven. Vergelijking tussen de huidige restanten met een vrij waarheidsgetrouwe 17de-eeuwse gravure van Sanderus wijst er op dat dit de aanzet van twee torens met courtine van het poortgebouw moet geweest zijn. Afgaande op de schietgleuven in de ondergrondse rondgang die zich half ondergronds bevinden kan enerzijds afgeleid worden dat deze verdieping oorspronkelijk de gelijkvloers moet geweest zijn, en dat het originele vloerniveau zich zelfs nog één à anderhalve meter dieper moet bevinden. Het maaiveld buiten moet dus in de loop der tijd opgehoogd geweest

zijn, en vergelijking van het huidige buitenniveau met de waterstand op de zeer gedetailleerde waarheidsgetrouwe tekening uit 1722 laat zien dat dit toen reeds perfect overeen kwam.

Fig. 141: Vergelijking tussen de tekening uit 1722 en de huidige toestand laat enerzijds zien hoe correct de tekening opgesteld werd, en anderzijds dat de huidige halfondergrondse rondgang zich destijds ook al op dit niveau bevond. Er moet dus door de eeuwen heen een wijziging aan het waterniveau van de omgrachting plaatsgevonden hebben aangezien de rondgang bij de waterstand die te zien is in 1722 permanent onder water moet gestaan hebben.

Buiten deze tastbare restanten die duidelijk als burchtfragmenten herkenbaar zijn, is er op de rest van de site, of het zogenoemde 'Mercatoreiland', heden nog bitter weinig merkbaar van de voormalige aanwezigheid van deze ooit zo monumentale burcht. De gracht werd grotendeels gedempt, enkel een fragment voor de toren is hier nog een relict van, maar dan veel smaller dan vroeger aangezien het water oorspronkelijk tot tegen de burchtmuren kwam. Aan de andere zijde van het eiland is ook nog een waterpartij aanwezig die ongeveer de contouren van de oude omgrachting volgt, maar deze werd na demping in functie van de naastliggende scheepswerf pas terug opengelegd in de jaren 1990. Ook de aanwezigheid van de hoevegebouwen die willekeurig op de site ingepland werden maken het des te moeilijker om de aanwezigheid van de oude burcht voor te stellen. Vreemd genoeg is er op deze site nog nooit archeologisch onderzoek uitgevoerd, waardoor het onduidelijk is of er nog delen van de oude burcht, of zelfs van de voorgaande motte, aanwezig zijn. Aangezien het oorspronkelijke vloerniveau van de ondergrondse doorgang zich metersdiep onder het huidige maaiveld bevindt is het zeer waarschijnlijk dat er elders op de site nog delen van deze muur zullen ingegraven zitten. Enkel aan de oostzijde is het eerder onwaarschijnlijk dat hier nog sporen zullen gevonden worden aangezien de hele bodem verstoord werd bij de aanleg van de scheepswerf destijds, ooggetuigen spraken van het afvoeren van grote stukken burchtmuur bij deze werken.

4.3 Romantisch jachtpaviljoen

De eens zo machtige kasteelsite dommelde voor bijna twee eeuwen in, waarbij het in de vergetelheid geraakte en geen verdere rol meer speelde in zijn omgeving. Intussen consolideerde Rupelmonde zich, ondanks de in de middeleeuwen verworven stedelijke privileges, tot het kleine dorpje dat het vandaag nog steeds is. Na de Franse Revolutie kwam het nabijgelegen kasteel van Wissekerke in handen van de familie Vilain XIII, die uiteindelijk ook de oude burchtsite opkocht. In 1817 werd op de middeleeuwse restanten een bakstenen toren opgetrokken, vermoedelijk door architect Verly aangezien deze in dezelfde periode ook het kasteel van Wissekerke in een gelijkaardige Romantische stijl onder handen

nam. Tijdens dezelfde periode werd ook (toevallig?) de naastgelegen molenaarswoning, tevens in eigendom van de familie, ingrijpend verbouwd. Dit kan er op wijzen dat de familie een grootschalige renovatiecampagne van al hun patrimonium uitvoerde.

Waar de site de eeuwen voordien steeds een belangrijke rol gespeeld had binnen de ontwikkeling van Rupelmonde, en op grotere schaal als belangrijke schakel binnen het grafelijke en hertogelijk patrimonium, werd deze nu volledig geprivatiseerd en gedegradeerd tot middeleeuws 'fantasietje' van een adellijke familie. De uitwerking van deze 19de-eeuwse toren is namelijk één groot anachronisme, zo zou men in de 13de-eeuwse opbouwperiode die men duidelijk wilde alluderen bijvoorbeeld nooit gebruik maken van baksteen bij een burcht en zouden de wanden nooit met grote spitsboogopeningen opengemaakt worden. Ten eerste werden spitsbogen toen nog niet courant toegepast en ten tweede wilde men net de muren zo gesloten mogelijk houden zodat deze beter de impact van aanvallen konden weerstaan. De keuze voor dit op het eerste zicht vreemde ontwerp kan echter gekaderd worden binnen de Romantische gedachtegang van de 19de eeuw, waarbij men in de op snel tempo industrialiserende samenleving onthecht geraakte van het dagelijkse leven en de maatschappij die men gewend was, en daarom op een nostalgische manier naar het verleden probeerde terug te keren. In de architectuur vertaalt zich dit in het gebruik van neo-stijlen, het terugbrengen van oude architectuurstijlen, maar dan op een geperfectioneerde manier zonder rekening te houden met wat er historisch correct was. Dergelijke Romantische follies hadden nooit echt de bedoeling van zeer functioneel te zijn, ze waren eerder iets dat tijdens een wandeling kon ontdekt worden en waarmee je indruk kon maken op je gasten tijdens een bezoek, daarom dat ze vooral in landschappelijke parken voorkwamen, zoals de Jagerstoren in het Boekenbergpark het meest vergelijkbare voorbeeld is. Dit geldt ook in het geval van de Graventoren, de hoofdfunctie ervan is vooral uitzichtpunt over de omgeving, eerder dan dat de binnenruimtes een nuttig gebruik hadden. Dit uitzicht moet hetzelfde geweest zijn als wat de middeleeuwse poortwachters destijds bovenop de burchtomwalling hadden. Anderzijds bood het behoud van de middeleeuwse basis ook een grote meerwaarde omdat door hier rond te lopen de geschiedenis aan de hand van de stokoude muren zeer tastbaar aanwezig was voor de bezoekers. Een doorsnee folie was namelijk steeds volledig 'fake', zo werden ruïnes nagemaakt met aangevoerde rotsblokken of door een cementrustieke imitatie te maken, terwijl er hier nog echte historische middeleeuwse resten aanwezig waren. Vooral de ondergrondse gang moet een hele belevenis geweest zijn waar de eigenaars mee konden uitpakken, dit zorgde ook voor heel wat mythevorming in Rupelmonde zelf waarbij bewoners er van overtuigd waren dat er een ondergronds gangenstelsel aanwezig was op de site.

Tussen de toestand die op de tekening van 1772 te zien is en de opbouw van de baksteentoren is wel te zien dat er tijdens die periode inmiddels nog verschillende delen van de burchtrestanten verder afgebroken werden en dat de oude gracht verder gedempt werd zodat het water niet meer tot tegen gevels stond. Op het plaatsen van twee spitsboogvensters in de ronde toren na, werden de middeleeuwse restanten bij de bouw van de toren ongemoeid gelaten, en zowel de oude rondgang als de bovenliggende verdieping werden toegankelijk gemaakt met nieuwe trapjes. Het nieuwe baksteengebouw werd dus enerzijds op de bestaande restanten opgetrokken, waarbij hiaten aangevuld werden met nieuw baksteenmetselwerk, anderzijds loopt de oostzijde van de toren helemaal door tot op het maaiveld, waar hij bovenop een gewelfkelder opgebouwd werd. Het is onduidelijk van wanneer deze kelder dateert, afgaande op de constructiekenmerken ervan is deze veel recenter dan de middeleeuwse burcht waardoor een opbouw tegelijkertijd met de naastgelegen hoevegebouwen kan vermoed worden. Anderzijds staat er op geen enkele historische kaart bebouwing op deze locatie opgetekend. Het is pas op een foto uit 1897 dat we voor het eerst een stal zien die tegen de toren is aangebouwd, die op haar beurt rond 1950 werd vervangen door de huidige stal. Alleszins moet de kelder wel al aanwezig geweest zijn van voor deze stal aangezien de toren er bovenop gebouwd werd. Om het gewicht van de toren te dragen werden destijds twee extra kolommen onder het keldergewelf toegevoegd. Gezien de problemen met de draagstructuur en het voorkomen van de vele scheuren in het gebouw is het maar de vraag of dit een voldoende sterkte basis is voor dergelijk hoog gebouw.

In de tweede helft van de 20ste eeuw kreeg het gebouw een museale functie, waardoor voor het eerst het grote publiek vanbinnen kennis kon maken met de toren en men kon genieten van het indrukwekkende uitzicht bovenaan. De binnenruimtes waarvan de oorspronkelijke functie onbekend is (als ze al een functie hadden) werden nu herbestemd tot expositieruimte. Tussen de opbouw in 1817 en de huidige museale herbestemming vonden nog volgende ingrepen plaats die geleid hebben tot de huidige toestand:

- De toren was afgaande op historische foto's volledig wit gekaleid, deze afwerking is heden volledig verdwenen. Het is onduidelijk of deze afwerking oorspronkelijk reeds aanwezig was, of dat deze pas later in de 19de eeuw werd aangebracht;
- De vensters werden door de jaren heen verkleind tot schietgaten, waardoor de toren een nog vreemder anachronistisch uitzicht kreeg. Bij oude kastelen die hun militaire betekenis verloren en gemoderniseerd werden tot residentie, werden de oude schietgleuven steevast verder opgemaakt tot grote brede vensters, terwijl hier net het omgekeerde gebeurd is. Men probeerde de toren hier blijkbaar een correct middeleeuws uitzicht te geven, wat lijnrecht ingaat tegen het Romantische ontwerpconcept waarbij men een geïdealiseerde versie van de middeleeuwen wilde bekomen. Hierbij ging ook al het beeldbepalende schrijnwerk verloren, zowel de buitenluiken als de ramen, waardoor er geen voorbeeld meer voorhanden is van hoe dit er exact uitgezien heeft. Desalniettemin kan er met vrij grote zekerheid van uitgegaan worden dat het kasteel van Wissekerke identiek schrijnwerk had, gezien de opvallende gelijkenissen tussen beide en de contemporaine bouwperiode;
- Hoe de interieurafwerking er oorspronkelijk uitzag is onduidelijk, een sobere uitwerking met blote of gekaleide baksteenmuren en blote houten roosteringen is hierbij zeker niet ondenkbaar aangezien dit aansluit bij de middeleeuwse sfeer die men wilde bekomen. De kamers konden afgesloten worden met binnendeuren, waarvan nog enkele omlijstingen met duimen bewaard gebleven zijn. Een luxueus uitgewerkt interieur zou in dit geval eerder onwaarschijnlijk zijn;
- De huidige trappartij dateert zeker van voor WO II, maar dit betreft vermoedelijk niet de oorspronkelijke. Op het bovenste niveau is namelijk te zien dat het vloerniveau in de loop der jaren aangepast moet geweest zijn aangezien de verdiepingsvloer heden voor de vensters in de traphal lopen, waardoor kan gesteld worden dat de trap toen ook moet vervangen geweest zijn.

5 Waardestelling

5.1 Algemeen

In dit hoofdstuk wordt een samenvattende algemene waardestelling gegeven aan de hand van de in het Onroerend Erfgoeddecreet opgenomen erfgoedwaarden en criteria. Het pand heeft amper of geen technische, artistieke, wetenschappelijke of industrieel-archeologische waarde. Wel zijn volgende erfgoedwaarden aanwezig:

5.1.1 Historische waarde

De site kent vier duidelijke fasen:

1. Het ontstaan als motte, mogelijk reeds rond de 9de eeuw, zoals er overal in onze streken mottes werden opgetrokken;
2. De uitbouw tot waterburcht, rond het midden van de 13de eeuw, dit was de hoogperiode van de site, die zich als militair, administratief en economisch machtscentrum onderscheidde van andere burchtsites in de regio;
3. De vervalperiode, waarbij de site tussen het midden van de 17de eeuw en begin van de 19de eeuw functieloos werd en alle belang verloor;
4. Het hergebruik van de restanten als adellijk jachtpaviljoen vanaf 1817.

De site met middeleeuwse restanten, zijnde de contouren van de omgrachting en de muurresten in Doornikse kalksteen, hebben een uiterst hoge historische waarde als enige tastbare relict die nog verwijzen naar het rijke verleden van de stokoude burcht. Deze historische waarde komt enerzijds uiteraard voort uit de materiaalhistorische waarde van deze eeuwenoude restanten, een midden-13de-eeuwse constructie met oudere kern komt namelijk maar zeer zeldzaam voor, anderzijds is deze burcht ook onlosmakelijk gekoppeld aan historische personen, zoals de graven van Vlaanderen en de Bourgondische hertogen als bouwheren en eigenaars, en gebeurtenissen, zoals de inzet van de burcht om stedelijke opstanden verderop de rivier af te snijden, die de geschiedenis van onze streken bepaald hebben.

De bakstenen toren die hier achteraf werd bovenop gebouwd heeft enerzijds zeker wel al een bepaalde historische waarde opgebouwd aangezien deze hier al 200 jaar aanwezig is, maar deze periode heeft nooit zoveel historische betekenis gehad als de voorgaande periode als militaire burcht. Het huidige uitzicht, waarbij de aandacht van de leek ten onrechte naar het 19de-eeuwse folie wordt getrokken in plaats van naar het echte historische verhaal van de middeleeuwse burcht, is ook nog maar slechts relatief kort aanwezig ten opzichte van het eeuwenlange voorkomen als motte en burcht daarvoor.

5.1.2 Architecturale waarde

Hoewel de herkenbaarheid van de totale middeleeuwse burcht volledig verloren is gegaan door de 17de-eeuwse afbraakwerken, kan heden aan de hand van de weinige restanten nog perfect de opbouw van de 13de-eeuwse burcht afgelezen worden. Zo was het gebruik van Doornikse kalksteen in de vorm van grillig gekapt breuksteenmetselwerk typisch voor deze periode, waarbij de gewelven op ribben met bijhorende consoletjes in ruimtes -1.2 en -1.3 een typisch Romaanse bouwwijze zijn, en wijst het

gebruik van Gobertangesteen op latere herstellingen of aanpassingen. De opvallend dikke, gesloten muren en de ronde vorm van de torens zijn getuigen van de toenmalige defensieve functie van het gebouw, dat de impact van vijandelijk artillerie moest kunnen weerstaan. Op verschillende plaatsen werden offensieve schietgleuven voorzien, deze waren uiterst smal uitgevoerd zodat dit geen zwakke punten in de massieve muurconstructies zouden zijn waardoor de defensieve meerwaarde in gedrang zou komen, zodat de schutters beschermd zouden zijn tegen projectielen en zodat de vijand langs hier niet zou kunnen binnenkomen. Andere stijlkenmerken zijn bijvoorbeeld het gebruik van de 'zwevende' arkeltorentjes, zoals ook bij het Gentse Gravensteen voorkomt, en de latrines met schuine afloop die typisch zijn voor de 13de-eeuwse periode, en multifunctioneel konden ingezet worden als mezekouw om de vijand te bekogelen tijdens een aanval. De dubbele ringmuur met weergang op de verschillende verdiepingen is dan weer een unicum in de middeleeuwse burchtenbouw.

Ook de 19de-eeuwse bovenbouw heeft een architecturale waarde, enerzijds als ontwerp van de belangrijke architect Verly, anderzijds als vrij gaaf bewaard representatief voorbeeld van Romantische architectuur, waarbij men uit nostalgie het verleden probeerde terug te halen. Typisch aan deze stroming is dat men geen historische correcte reconstructies nastreefde, maar een geïdealiseerde ontwerp maakte waarbij anachronismen niet geschuwd werden. Zo zijn twee van de hoofdkenmerken van de toren in feite incorrect wanneer men een middeleeuwse burcht wilt reconstrueren, namelijk het gebruik van een baksteenparement, burchten werden namelijk in natuursteen opgetrokken, en het openwerken met grote spitsboogvensters, zoals hierboven uitgelegd zou dit een te grote zwakte in de defensieve functie van de muren betekenen. Waar vooral in landschappelijke parken destijds volledig nieuwe imitatiegebouwtjes uit de grond rezen, zoals bijvoorbeeld de Jagerstoren in het Boekenbergpark, is het in dit geval bijzonder dat er effectief echte historische elementen aanwezig zijn in het gebouw.

5.1.3 Esthetische waarde

Het gebouw heeft als Romantische toren die naast het water over het landschap uittorent een pittoresk uitzicht. Ook de overgroeide ruïneuze middeleeuwse delen zorgen voor pittoreskheid.

5.1.4 Archeologische waarde

De middeleeuwse restanten van de burcht hebben zowel bovengronds als ondergronds een hoge archeologische waarde. Daarbij heeft de rest van het Mercatoreiland een ongelofelijk archeologisch potentieel aangezien er nog nooit degelijk archeologisch onderzoek uitgevoerd werd. Met hoge waarschijnlijkheid zullen er gezien de complexe eeuwenoude geschiedenis van de site bij opgravingen in de bodem of uitbaggeren van de waterpartij nog overblijfselen teruggevonden worden die zelfs tot de mottefase kunnen herleid worden.

5.1.5 Sociale en volkskundige waarde

De burcht was een prestigieus machtsymbool dat het gezag van graven van Vlaanderen en Bourgondische hertogen moest weergeven. De aanwezigheid ervan betekende voor de omwonenden paradoxaal genoeg zowel een vorm van bescherming en economische welstand, als een constante bron van be-

dreiging aangezien hun woningen bij een aanval op de burcht vaak geplunderd of zelfs verwoest werden. De burcht werd multifunctioneel ingezet, het was zowel een militair bolwerk, als adellijke residentie, als niet te onderschatten archiefinstelling, als beruchte gevangenis, als inningscentrum voor tol en cijzen, waardoor dit gebouw een zeer belangrijke rol innam binnen de werking van de middeleeuwse samenleving.

De huidige torenconstructie is een goed voorbeeld van de luxueuze leefwereld van de vroeg-19de-eeuwse elite, waarbij ze hun geld spendeerden aan het optrekken van fantasierijke constructies in functie van hun vrije tijd, in dit geval de jacht, en het indruk maken op hun bezoekers.

5.1.6 Ruimtelijk-structurerende waarde

Vanuit de lucht zijn de contouren van de verdwenen burcht nog in zekere mate herkenbaar, vooral de eilandstructuur is hierbij bewaard. Vanaf de grond kan echter amper nog vermoed worden hoe de middeleeuwse site er uitzag, dit door het (gedeeltelijk) dempen van de omgrachting, de oprichting van de hoevegebouwen, en de aanwezige begroeiing en omheining die de nieuw tot stand gekomen percelering op het eiland volgen.

Er zijn slechts zeer weinig resten bewaard gebleven van de burcht, maar het moet gezegd worden dat de bewaarde delen dan ook wel nog opmerkelijk gaaf zijn en ze de historische ruimtelijkheid zeer duidelijk laten beleven. Zo kan bij het doorlopen van de ondergrondse rondgang enerzijds de smalle benauwde ruimte tussen beide Doornikse kalksteenwanden, enig in zijn soort aangezien dergelijke rondgang normaalgezien open is langs het binnenplein, ervaren worden, en anderzijds kan het grillige verloop van de ringmuur, het gevolg van een organische totstandkoming van de burcht in zijn vroegste bouwfases, nog perfect aanvoeld worden. Door de perfect bewaarde aanzetten van de torens met koepelgewelf kan daarnaast ook de omvang van deze constructies nog afgeleid worden. Wel geeft de ondergrondse positie van de gang heden een vertekend beeld aangezien deze zich oorspronkelijk bovengronds bevond, en daarbij ook een veel lager vloerniveau had waardoor de ruimtes veel hoger waren.

De belvédèretoren heeft een zeer logische opbouw die duidelijk binnen één bouwfase tot stand gekomen is, waarbij het voor de hand lag dat de contouren van de bestaande middeleeuwse resten naar boven werden doorgetrokken. Elke verdieping is identiek uitgevoerd, waarbij een centrale trapkoker uitgaat op de naastliggende ruimtes. De hoofdfunctie van de toren was waarschijnlijk eerder enkel om een spectaculair overzicht van de omgeving te bieden vanaf het uitkijkplatform, hetzelfde uitzicht als de wachters op de ringmuur van de burcht destijds ook hadden, dan dat de binnenruimtes effectief functioneel waren.

5.1.7 Stedenbouwkundige waarde

De site heeft tijdens zijn burchtfase een zeer grote invloed gehad op zowel zijn onmiddellijke omgeving, als bij uitbreiding op onze streken. Zo werd de burcht enerzijds ingezet om de grens van het Graafschap Vlaanderen te verdedigen tegen invallen, anderzijds controleerde men hiermee het uiterst belangrijke handelsrouteknooppunt Schelde-Rupel. De inkomsten van de tolrechten droegen bij tot de macht van de graven van Vlaanderen en Bourgondische hertogen en daarbij konden de gevolgen van het afsluiten van deze waterweg tot zeer ver landinwaarts gevoeld worden, een vaak gebruikte strategie om de stedelijke opstanden de kop in te drukken.

Op lokaal vlak was de site zeer bepalend voor de totstandkoming en ontwikkeling van Rupelmonde, door de aanwezigheid van het hof kwamen mensen zich hierrond vestigen waardoor de kleine bewonerskern verder uitgroeide en zelfs verschillende stedelijke privileges verkreeg, anderzijds hadden ook de talloze aanvallen op de burcht een grote invloed op het uitzicht en ontwikkeling van Rupelmonde. Vanaf de afbraak van de burcht in de loop van de 17de eeuw verdween het stedenbouwkundige belang van de site. De site evolueerde uiteindelijk tot een groene long met aangenaam open landschap naast het water dat heden bekend staat als beeldbepalende toeristische trekpleister en zo (wieler)toeristen naar Rupelmonde haalt.

5.2 Waarderingskaarten

Fig. 142: Waarderingskaart van de kelders.

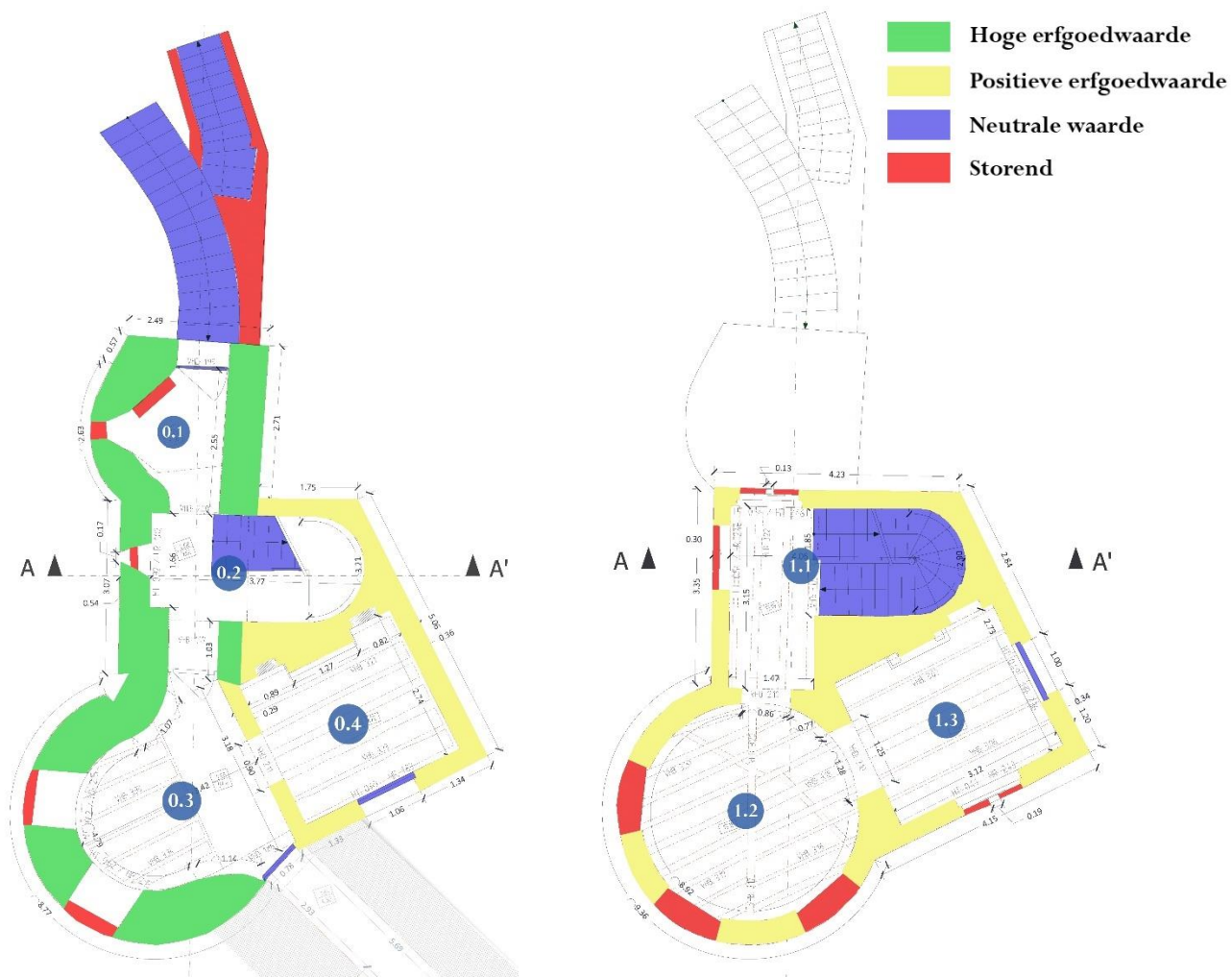

Fig. 143: Waarderingskaart van de gelijkvloerse (links) en eerste (rechts) verdieping.

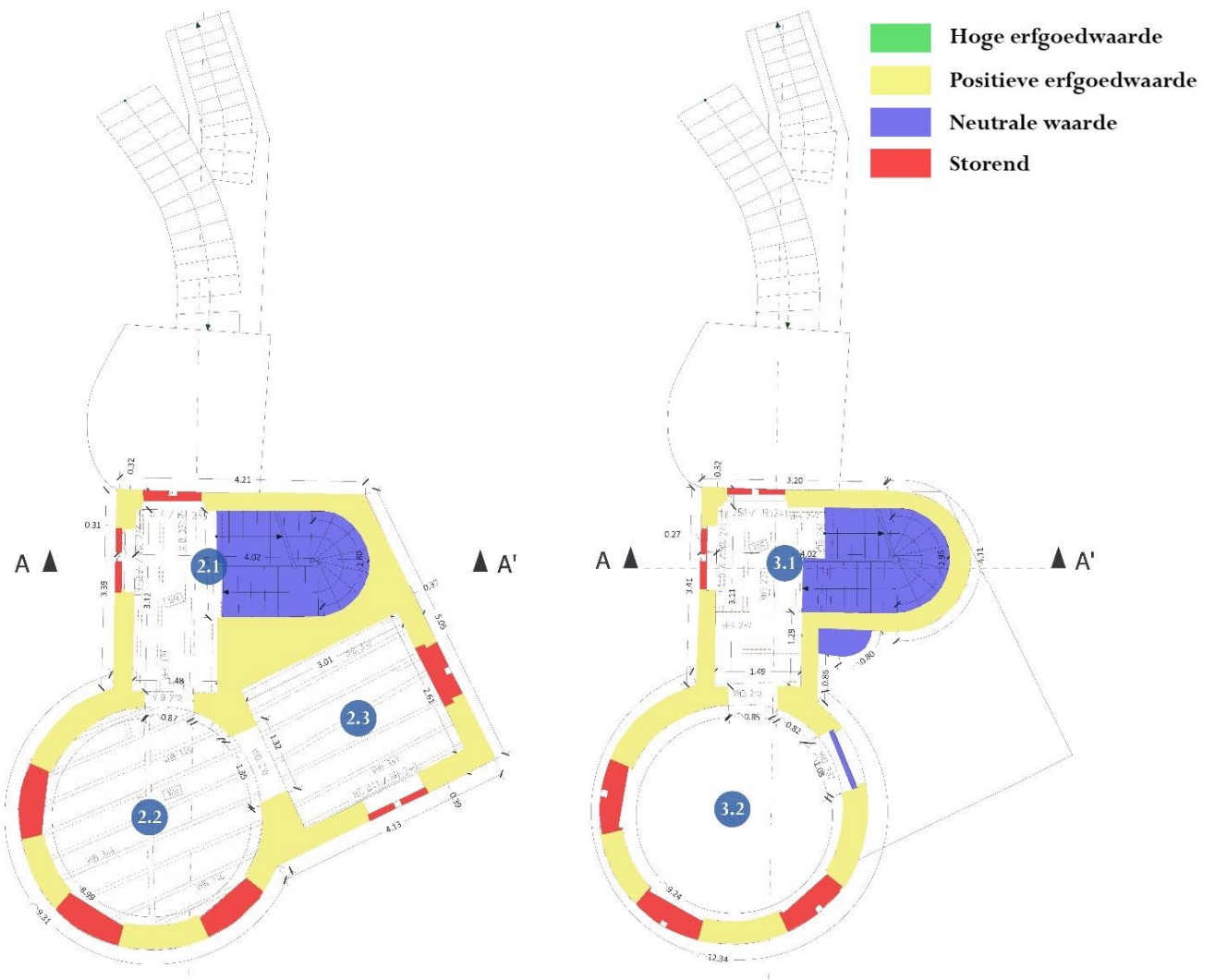

Fig. 144: Waarderingskaart van de tweede (links) en derde (rechts) verdieping.

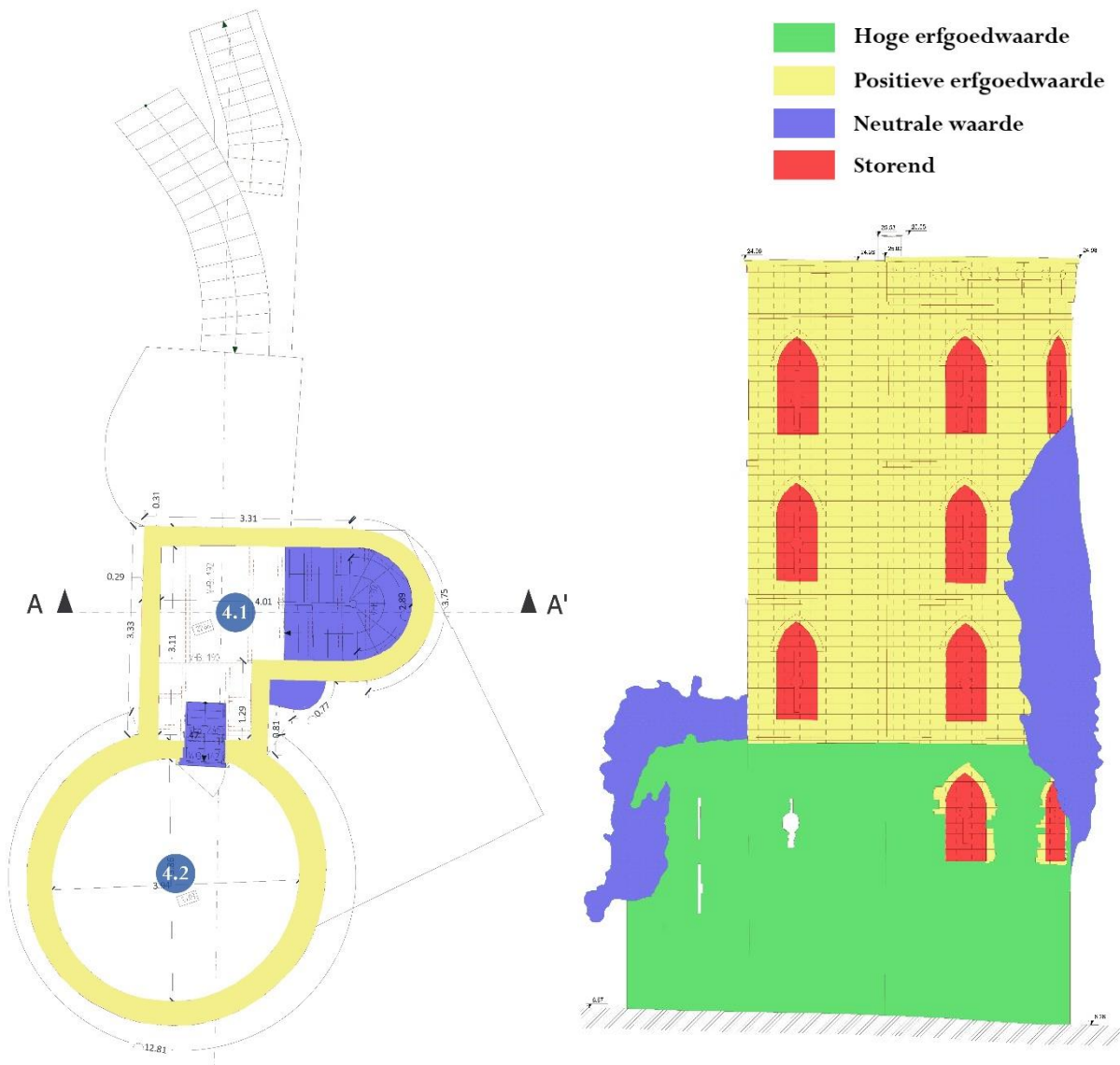

Fig. 145: Waarderingskaart van de vierde verdieping (links) en het exterieur (rechts).

Element	Motivatie
Hoge erfgoedwaarde	
Middeleeuwse restanten	Alle delen die in Doornikse kalksteen opgebouwd zijn hebben een zeer hoge historische waarde als enige resterende relict van de belangrijke burcht. Deze restanten laten nog goed zowel de opbouw en materiaalgebruik zien als de ruimtelijkheid van de verdwenen burcht.
Positieve erfgoedwaarde	
19 ^{de} -eeuwse toren	Alle delen die in baksteen opgebouwd zijn hebben een historische en architecturale waarde als representatief voorbeeld van een pittoreske Romantische constructie die typisch werd opgebouwd door de 19 ^{de} -eeuwse adel. Hoewel dit daarom ook een zeer waardevolle bouwphase betreft, moet toch zeker en vast het onderscheid gemaakt worden in erfgoedwaarde met de veel meer waardevolle middeleeuwse burchtrestanten waar het bovenop gebouwd werd.

Gedenksteen	De hardstenen plaat die verwijst naar de opbouw van de toren in 1817 heeft een hoge historische waarde als getuige van deze gebeurtenis.
Waterpartijen	De huidige waterpartijen dragen bij tot het pittoreske karakter van de toren en geven wel nog een vaag idee dat hier eeuwenlang een omgrachting heeft gelopen, maar door deze grotendeels te dempen en het water niet meer tot aan de burchtrestanten te laten lopen heeft men hier heden een vertekend beeld over.
Kelders	Deze kelders hebben zeker een hoge historische waarde aangezien dit afgaande op hun opbouw pre-19 ^{de} -eeuwse constructies betreffen, maar anderzijds dateren deze uit de vervalperiode van de site waardoor deze volledig los staan van het waardevolle verleden van de burcht. Ook is hun contextwaarde volledig weggevallen wanneer de gebouwen er bovenop verdwenen en door de 19 ^{de} -eeuwse toren vervangen werden die, op zijn beurt niets met deze kelders te maken heeft.
Neutrale elementen	
Buitenafwerking	Afgaande op oude foto's moet de toren ooit volledig wit gekaleid geweest zijn, in tegenstelling tot het blote parement vandaag. Het is echter onduidelijk of de toren oorspronkelijk ook reeds deze afwerking had, aangezien men in de 19 ^{de} eeuw eerder geneigd was om natuursteen bloot te laten, of dat deze afwerking er pas in de daaropvolgende decennia gekomen is. Alleszins zouden zowel een volledig blote toren als gewit baksteenparement hier historisch correct kunnen zijn.
Begroeiing	De begroeiing op de gevels is pas vrij recent, maar dit geeft een bijkomende pittoreske meerwaarde aan het geheel.
Buitentrappen	De huidige trappartijen naar de ondergrondse rondgang en toren werden vermoedelijk pas in de 19 ^{de} eeuw geplaatst. Het zijn uiterst sobere constructies die niet echt een onlosmakelijke samenhang met de rest van het ontwerp hebben, maar ze zijn door hun neutrale uitwerking ook niet storend, op de metalen buisbalustrade van de torentrap en de kooi rond de ondergrondse toegangstrap na.
Binnenafwerking	De huidige afwerking (neutrale tegelvloer/houten plankenvloeren, geschilderde/gekaleide baksteenmuren, blote houten roosteringen) is uiterst sober. Mogelijk was dit oorspronkelijk ook reeds de bedoeling van het ontwerp en hoort dit uitzicht dus onlosmakelijk bij de originele toestand, maar dit kan bij gebrek aan historisch bronmateriaal niet meer nagegaan worden.
Inrichting	De huidige inrichting is pas vrij recent opgesteld in functie van de museale functie van het gebouw, en heeft dus geen erfgoedwaarde.
Binnentrap	Afgaande op de hypothese dat de vloerniveau's door de jaren heen moeten veranderd geweest zijn, betreft dit niet de originele trap. Anderzijds is deze hier wel reeds van voor WO II aanwezig en past deze door zijn neutrale uitzicht wel binnen het interieur.
Hekken	De afsluitingen van ruimtes -1.2 en -1.3 zijn recent en hebben dus geen erfgoedwaarde, maar ze zijn ook niet storend binnen hun context.
Toegang uitkijkplatform	De huidige toegang met ongemakkelijk steektrapje in een nauw doorgangetje is waarschijnlijk pas een latere aanpassing. Het valt namelijk moeilijk voor te stellen dat een adellijke eigenaar zich hier destijds door moest murwen. Samen met de sporen van de gewijzigde verdiepingsvloeren kan daarom aangenomen worden dat er oorspronkelijk een meer comfortabele manier voorzien was om het dak te bereiken.
Oriëntatietafel	Deze heeft door zijn recente plaatsing niets te maken met de burcht- of torengechiedenis, maar is ook niet storend en geeft een meerwaarde aan het bezoek van het uitkijkplatform.

Storende elementen	
Vensters	De spitsboogvensters met specifiek daarop gemaakt raam- en luikschrijnwerk namen een zeer beeldbepalende positie in binnen de architectuur van de toren. Ze zijn anachronismen die typisch bij deze Romantische stijl horen. Door het dichtmaken van de openingen verdween niet enkel het waardevolle historische schrijnwerk, wat een banalisering van de gevels betekende, maar werden er ook smalle schietgleuven voorzien in de plaats die op geen enkele manier binnen het concept van het 19 ^{de} -eeuwse jachtpaviljoen passen. De huidige vensters hebben door hun recente opbouw geen erfgoedwaarde.
Stal	De toren is ontworpen als een op zichzelf staand volume, de latere aanbouw van de stal, die zelf gezien zijn recente opbouw geen historische waarde heeft, is dan ook storend. Ze ontnemt het zicht op de toren, ze heeft een banaal uitzicht (waarbij vooral de pseudo-kantelen het geheel een zeer kitsch uitzicht geeft) en daarbovenop veroorzaakt het gewicht ervan stabiliteitsproblemen op de waardevolle ondergrondse rondgang die ze als fundamenteën gebruikt.
Vloerniveau	Door de vloer van de ondergrondse rondgang op te hogen heeft men heden verkeerdelijk de indruk dat dit een zeer lage ruimte was, terwijl deze oorspronkelijk wel dubbel zo hoog kan geweest zijn, wat een volledig andere ruimtelijke ervaring geeft.
Tussenterras	Bij het torenontwerp werd ook een toegankelijk tussenterras voorzien, het ontoegankelijk maken hiervan door de buitendeur permanent dicht te zetten en de balustrade te verwijderen gaat dan ook in tegen dit ontwerpconcept.
Stalen ligger	De ad hoc oplossing voor de stabiliteitsproblemen in de plafond van ruimte 1.2 past niet binnen het materiaalgebruik van de toren.
Elektriciteitskast en leidingen	De elektriciteitskast in ruimte 0.1 ontnemt het zicht op de waardevolle middeleeuwse wand, daarbij lopen ook overal opvallende opbouwleidingen over de Doornikse kalksteenwanden en plafonds.

6 Aanbevelingen

De site zal samen met de naastgelegen getijdenmolen binnenkort in erfpacht gaan naar Toerisme Vlaanderen. Om de site te kunnen revitaliseren en op een gepaste manier verder te ontwikkelen werd een studie besteld die uit drie luiken bestaat. Eerst en vooral werd binnen deze nota de bouwhistorische evolutie zorgvuldig bestudeerd, met als resultaat een waardebeoordeling van de nog aanwezige en aangetaste of verdwenen erfgoedwaarden. Op basis van deze waardebeoordeling werden binnen dit hoofdstuk vrijblijvende aanbevelingen opgesteld die een leidraad moeten vormen bij het vervolg van de studie, namelijk een potentieel onderzoek en een ontwerpend onderzoek, uitgevoerd door RE-ST architecten.

Vooraleer het gebouw verbeteringen kan krijgen of herbestemd kan worden, moet er eerst een reeks van elementaire ingrepen uitgevoerd worden om alle in hoofdstuk 3 beschreven schadebeelden aan te pakken, zodat de water- en winddichtheid van de schil en stabiliteit van het gebouw niet in gedrang komt, en om verdere aftakeling van historisch waardevolle elementen te voorkomen. Specifiek dienen hierbij in grote lijnen volgende zaken uitgevoerd worden:

- De stabiliteitsproblemen bij zowel torenvolume als ondergrondse restanten dienen zeer dringend aangepakt te worden, het schadebeeld werd wel reeds zeer gedetailleerd vastgelegd door een stabiliteitsingenieur, maar nu moet er nog verder onderzoek komen (zoals bijvoorbeeld sonderingen van de bodem) om de exacte oorzaken van de verzakkingen te achterhalen zodat er verdere oplossingen kunnen voorgesteld worden. In afwachting van herstel is het intussen alleszins niet meer aan te raden om de rondgang (en bij uitbreiding de toren) niet meer publiek toegankelijk te maken;
- De toren heeft een zeer vochtig binnenklimaat, in die mate dat het water overal van de muren druppelt, met aantasting van het hout- en metaalwerk tot gevolg. De oorzaak van dit vochtprobleem dient zo snel mogelijk nagekeken en opgelost te worden. Door vocht of insecten aangetaste houten elementen, zoals de trap treden en balkkoppen in de houten vloeren, dienen vervolgens nagekeken te worden op stabiliteit en hersteld of vervangen te worden waar nodig. Ook de verroeste en doorbuigende trekijzers boven de deuropeningen dienen vervangen te worden;
- Het uitkijkplatform dient terug in orde gezet te worden, dit door de dekstenen terug te verankeren en de houten vloer te vernieuwen.

Nadat de stabiliteit en water- en winddichtheid van het geheel gegarandeerd is kan verder gegaan worden met herbestemmen. Het is namelijk belangrijk dat de site een functie heeft die de beperkte draagkracht van dit fragiele stukje erfgoed niet overstijgt, zodat het gebruik, en dus ook het onderhoud, in de toekomst gegarandeerd blijft. Hoewel de heden aanwezige inrichting en scenografie inmiddels verouderd is, leent de huidige museale functie zich perfect voor de beperkte mogelijkheden binnen in de toren en kan dus zeker in de toekomst verder gezet worden. Voordeel hierbij is ook dat de toren een openbare locatie is, zodat buurtbewoners en toeristen op een laagdrempelige manier toegang krijgen om het erfgoed tastbaar te ervaren. Het verdere potentieelonderzoek moet uitwijzen of deze functie hier optimaal is, of dat er andere functies zijn die hier meer passend zouden zijn, of waar de buurt meer nood aan heeft. Een eventuele nieuwe functie moet er echter steeds rekening mee houden dat de bestaande erfgoedwaarden op de site gerespecteerd worden, of door de nieuwe functie zelfs zouden versterkt of hersteld worden.

Gezien de grote aandacht die de laatste jaren gaat naar de opwaardering van de comforteisen in ons patrimonium, moet de vraag ook gesteld worden of een opwaardering ook bij de toren mogelijk is, en zo ja, op welke manier dit kan gebeuren. Allereerst dient er op gewezen te worden dat de huidige constructie opgevat is als jachtpaviljoen, het is dus nooit de bedoeling geweest om hier vertrekken voor langdurig verblijf of permanente bewoning in onder te brengen, waardoor het binnenklimaat zich hiervoor niet goed leent. Het energetisch opwaarderen van de toren dient dan ook grondig bestudeerd te worden, aangezien een buitenisolatie zeker kan uitgesloten worden en isolatie langs de binnenzijde ook niet wenselijk is. Het plaatsen van een dubbele beglazing in de ramen kan, maar dan moeten er maatregelen getroffen worden rond de vochtthuishouding aangezien condens zich dan tegen de koude wanden zal afzetten en er nu reeds een groot probleem met vochtigheid bestaat. Het is ook maar de vraag of de toren überhaupt wel dient verwarmd te worden, bij een museale functie verblijven de bezoekers slechts kort in de binnenruimtes en kan van hen verwacht worden dat ze -zeker bij gebrek aan ruimte voor een vestiaire- hun warme buitenkleden aanhouden tijdens hun bezoek. Indien hiervoor geopteerd wordt moet zeker wel nagegaan worden of de tentoongestelde collectiestukken bestand zijn tegen dit binnenklimaat. Naast energetische optimalisatie is ook integrale toegankelijkheid van groot belang, waardoor zeker alle mogelijkheden grondig moeten onderzocht worden over hoe de site en gebouw toegankelijk(er) kunnen gemaakt worden. Waar er bij de ondergrondse gang ruimte is voor verbeteringen moet echter meteen al bij de toren aangegeven worden dat er snel op de limieten zal gebotst worden van de krappe ruimtes die het plaatsen van bijvoorbeeld een lift niet mogelijk zullen maken zonder in grote mate een negatieve impact te hebben op de bestaande erfgoedwaarden.

Bij aanpassingen die uitgevoerd worden om de huidige functie verder te zetten, of bij een eventuele herbestemming, wordt vooropgesteld dat de aanwezige erfgoedwaarden van zowel exterieur als interieur bewaard blijven en waar mogelijk versterkt worden. Alleszins kan hierbij gesteld worden dat de middeleeuwse restanten in deze casus van primordiaal belang zijn, deze overtreffen door hun zeer hoge historische waarde alle overige, later toegevoegde elementen. Desondanks dient toch de vroeg-19de-eeuwse fase van Romantisch jachtpaviljoen hier als referentiefase genomen te worden waarnaar zal getracht worden terug te keren bij restauratie. Het proberen terughalen van de middeleeuwse burcht is namelijk niet meer relevant aangezien deze reeds eeuwenlang uit het landschap is verdwenen, terwijl de 19de-eeuwse toestand nog gaaf bewaard aanwezig is en inmiddels meer dan twee eeuwen het uitzicht van de site en ruimere omgeving bepaalt. Als leidraad om deze referentiefase terug in ere te herstellen kan de aanvullende waardestelling van hoofdstuk 4.2 gebruikt worden. Hierbij wordt gesteld dat alle elementen die een **hoge erfgoedwaarde** toegeschreven krijgen de essentie vormen van de erfgoedwaarden op het perceel, deze dienen dan ook bewaard te blijven en vakkundig gerestaureerd te worden indien nodig. Bij restauratiewerkzaamheden wordt steeds uitgegaan van een maximaal behoud aan historisch materiaal. Elementen of onderdelen kunnen enkel verwijderd worden indien deze onherstelbaar aangetast zijn, en worden vervolgens naar bestaand model gereconstrueerd. Elementen met een **positieve erfgoedwaarde** hebben een ondersteunende rol voor de erfgoedwaarden, waarbij behoud en herstel wenselijk is. Hierbij zijn na overleg met het Agentschap Onroerend Erfgoed echter mogelijkheden tot wijzigingen of verwijderen van de elementen indien kan aangetoond worden dat de nieuwe toestand een meerwaarde betekent voor het gebouw en het verwijderde element geen storend hiaat zou nalaten. De **neutrale elementen** hebben geen echte meerwaarde, maar zijn ook niet storend, deze kunnen dus vrij gewijzigd of verwijderd worden indien gewenst. De **storende elementen** dienen gewijzigd of verwijderd te worden om de bestaande erfgoedwaarden te versterken. Met oog hierop worden volgende vrijblijvende opwaarderingen vooropgesteld:

- De directe omgeving, zijnde het Mercatoreiland, kan zeker meer betrokken worden bij de Graventoren. Heden is het ten eerste versplinterd in verschillende percelen, afgebakend door omheiningen en begroeiing, ten tweede is het burchtverleden enkel ter hoogte van de toren afleesbaar, terwijl dit maar een klein fragment is van het oude geheel. Het zou daarom

optimaal zijn dat het gehele eiland terug één groot open geheel zou worden, zodat de ruimtelijkheid van de oude burcht terug zou kunnen ervaren worden. Hierbij kan ook gedacht worden aan het herstellen van de oude omgrachting, waardoor de contouren van de burcht duidelijk zouden worden, waarbij de mogelijkheid kan onderzocht worden om de gracht terug tot aan de middeleeuwse restanten te laten komen. De vroeg-19de-eeuwse referentiefase had wel de huidige aarden wal, maar het water terug tot hier trekken zou geen afbreuk doen aan en zelfs een pittoreske meerwaarde zijn voor het Romantische paviljoen. Ook valt het zeer aan te raden om intensief archeologisch onderzoek uit te voeren op het eiland, aangezien dit nog niet plaatsgevonden heeft is het namelijk zeer waarschijnlijk dat er nog zeer veel onontdekte restanten en objecten in de bodem aanwezig zijn. Nieuwe restanten kunnen dan afhankelijk van hun staat ook zichtbaar gelaten worden of zelfs toegankelijk gemaakt worden, aangezien er een vermoeden is dat er nog delen van de ringmuur ondergronds moeten lopen. Anderzijds kan het ook een idee zijn om de oude funderingen subtiel zichtbaar te maken door het aanbrengen van bijvoorbeeld paden of begroeiing hierboven. Informatiepanelen met de geschiedenis van de burcht en historische- of reconstructietekeningen kunnen in situ opgesteld worden zodat de bezoeker zich een idee kan vormen waar die staat;

- Bij voorkeur wordt de aangebouwde stal verwijderd aangezien deze niets met de geschiedenis van de burcht noch jachtpaviljoen te maken heeft, voor een banaal uitzicht zorgt dat het zicht op de waardevolle toren deels ontnemt en voor stabiliteitsproblemen zorgt bij de onderliggende middeleeuwse rondgang;
- Hoewel op historische foto's te zien is dat er geen noemenswaardige begroeiing op de toren aanwezig was, kan begroeiing rond en op de toren zeker een begeleidende rol spelen in het pittoreske uitzicht van het gebouw, en dus zeker een meerwaarde zijn, maar dan moet dit wel op een gecontroleerde manier gebeuren. Er moet bepaald worden welke zichtassen vrij moeten blijven, er mag geen overwoekering zijn zodat het gebouw herkenbaar blijft, en de (houtachtige) begroeiing mag ook geen risico's voor de stabiliteit met zich meebrengen en moet monitoring van de achterliggende gebouwdelen nog mogelijk laten;
- De restanten in Doornikse kalksteen dienen bloot gelaten te worden, enerzijds is dit het correcte uitzicht van de middeleeuwse burcht, anderzijds kan niet bewezen worden dat deze in 1817 door Verly voorzien werden om gekaleid te worden. Het bedekken van natuursteen was in die periode zelfs eerder onwaarschijnlijk. Voor de afwerking van het bovenliggende baksteenparement kan eerder vrij gekozen worden. Historische foto's laten zien dat dit ooit gewit geweest is, wat een zeer groot contrast met de Doornikse kalksteen oplevert en zo de twee aparte bouwfases nog duidelijker in de verf zet, maar het blote baksteenmetselwerk is zeker ook een passend uitzicht voor dergelijke constructie. Langs de binnenzijde kunnen de delen in Doornikse kalksteen opgewaarderd worden door de ongepaste herstellingen met cement weg te halen en deze delen aan te vullen met gepaste materialen;
- De binnen- en buitentrappen kunnen gewijzigd of vervangen worden indien dit een meerwaarde zou zijn voor het gebruik van de toren, maar dan dient dit wel in een neutrale vormtaal en met passend materiaalgebruik te gebeuren. Voor de toegangstrap tot de ondergrondse omgang wordt bij voorkeur een nieuwe toegang ontworpen ter vervanging van de huidige banale 'kooi';
- De op alle historische postkaarten beeldbepalend aanwezige spitsboogvensters dienen terug opengemaakt te worden om het oorspronkelijke 19de-eeuwse uitzicht van het jachtpaviljoen te herstellen, zoals voorzien door Verly. Als invulling dient het verdwenen houten raam- en

luikschrijnwerk gereconstrueerd te worden. De ramen en luiken van het kasteel van Wissekerke zullen hierbij model staan. Aanpassingen aan de raamprofielen voor de plaatsing van dubbel glas, indien dit gewenst zou zijn, is mogelijk. De oorspronkelijke kleur van dit schrijnwerk valt niet meer te achterhalen aangezien alle oorspronkelijke exemplaren verdwenen zijn, maar op historische foto's is een bleke, schijnbaar witte kleur te zien. De exacte kleurstelling wordt verder met Onroerend Erfgoed besproken. Het terug openen van de vensters zal ook de bruikbaarheid van de nu donkere binnenruimtes in grote mate verbeteren;

- Het tussenterras dient bij voorkeur terug toegankelijk gemaakt te worden door het plaatsen van een balkondeur in dezelfde stijl als de gereconstrueerde ramen en het aanbrengen van een geschikte buitenvloer en sobere balustrade.
- De binnenafwerking kan in principe vrij bepaald worden aangezien er te weinig informatie beschikbaar is over hoe dit er oorspronkelijk uitzag. Zowel het bloot laten van wanden en plafonds is hier passend, als het aanbrengen van een reversibele hedendaagse uitwerking;
- Indien dit mogelijk zou blijken te zijn met de waterhuishouding, wordt het vloerniveau van de ondergrondse rondgang terug uitgegraven tot op zijn oorspronkelijke niveau zodat de ruimte in zijn volledige hoogte terug kan ervaren worden;
- In geval van behoud van museale functie dient de scenografie herbekeken en geupdate te worden om terug aantrekkelijk te worden voor bezoekers. Naast het tentoonstellen op traditionele manieren zoals uitstallen van artefacten en informatieborden, kan ook nagegaan worden hoe modernere multimedia zoals bijvoorbeeld een audioguide of virtual reality zou kunnen toegepast worden. Bij gebrek aan nutsruimtes in de kleine toren zelf, kan ook gekeken worden om in de directe nabijheid lokalen te gebruiken ter ondersteuning van een bezoek aan de toren, zoals onthaal en sanitair. Hierbij kan de naastgelegen getijdenmolen van dienst zijn, waarbij toren en molen één bezoek zouden inhouden;
- De stalen ligger in de plafond van ruimte 1.2 wordt vervangen door een gepaste oplossing voor het stabiliteitsprobleem;
- De bovenzijde van de toren kan ter hoogte van ruimte 4.1 geoptimaliseerd worden om een meer comfortabele toegang tot het uitkijkplatform te creëren. Zolang hiervan niets van buitenaf te zien is kan er in functie van het maken van een aangepaste toegang naar het platform gespeeld worden met de positie van het bovenste vloerniveau van de traphal en platte dak daarboven aangezien deze reeds doorheen de jaren gewijzigd geweest zijn en het onbekend is hoe de oorspronkelijke toestand er uitzag. Indien er voor geopteerd zou worden om effectief een wijziging aan het vloerniveau uit te voeren, wordt er rekening mee gehouden dat hierbij het aangepaste vloerpakket niet opnieuw voor de vensters loopt;
- De elektriciteitsvoorziening dient herzien te worden, op zulke manier dat de gedeelten in Doornikse kalksteen optimaal gevrijwaard worden van visueel storende opleggingen. Daarbij wordt de elektriciteitskast ook verplaatst naar een minder opvallende plaats, bijvoorbeeld onder de trap.